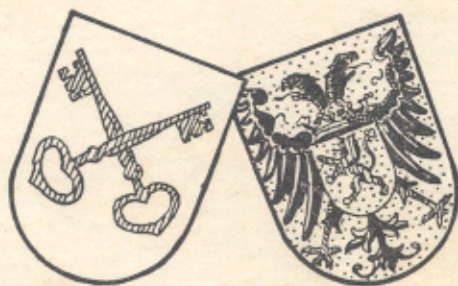

LEIDSCH JAARBOEKJE

— UITGAVE „OUD-LEIDEN” —

1943

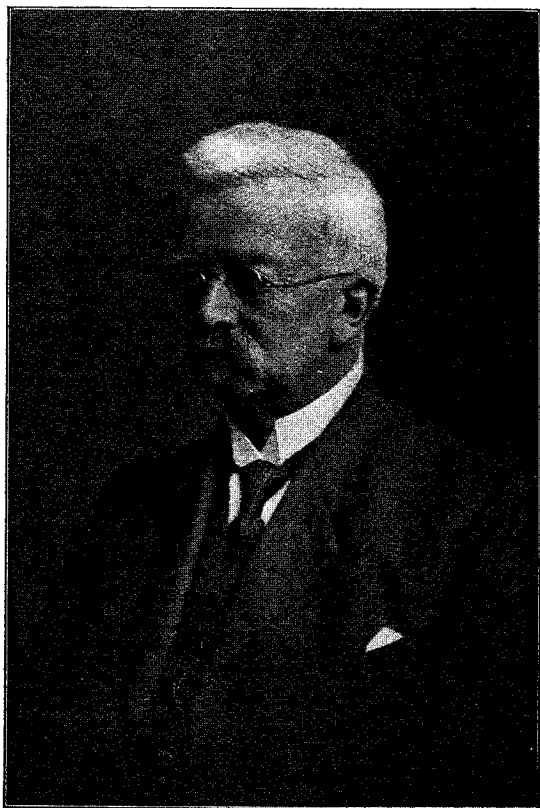
JAARBOEKJE

Foto archief „Oud-Leiden”

De **Marebrug** als ophaalbrug met dubbel val en gemetselde bogen. In het verschiet de Hartebrugkerk met het “dubbele” torentje.

De foto werd vóór 1875 — het jaar waarin de Klapbrug werd vervangen door een ijzeren draaibrug — genomen.

Prof. Dr. L. KNAPPERT †
Eerelid van de Vereeniging „Oud-Leiden”

PROF. DR. L. KNAPPERT †

Nadat ons Jaarboekje juist was afgedrukt is onze goede vriend Knappert op 4 Juni van ons heen gegaan.

Reeds lang was hij ernstig ongesteld, zoodat zijn dood ons niet verraste, maar niettemin treft ons dit sterven diep; het verlies van dezen man, die tot op het laatst van zijn zoo werkzaam leven zijn warme belangstelling voor het streven van „Oud-Leiden” toonde, valt ons zwaar.

Begenadigd met groote gaven heeft Prof. Knappert gedurende een reeks van jaren de Vereeniging „Oud-Leiden” niet hart en ziel gediend. Sinds 1937, het jaar van zijn aftreden als Voorzitter, was hij Eerelid der Vereeniging. „Oud-Leiden” is hem voor zijn bezielende leiding, zijn steun en zijn streven, veel dank verschuldigd.

Prof. Knappert, rust in vrede. Wij zullen U niet vergeten.

B. C.

5 Juni 1943.

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

1943

(VIJF EN DERTIGSTE DEEL)

TE LEIDEN TER DRUKKERIJ VAN
P. J. MULDER & ZOON

VOORWOORD.

Het Leidsch Jaarboekje voor 1943 brengt U behalve het jaarverslag der Vereeniging „Oud-Leiden” over het afgelopen jaar en de kroniek van Leiden en Rijnland, een keur van artikelen over het leven in onze stad, haar huizen en hun bouwtrant, haar monumenten alsmede o.a. over het zgn. Mirakel van Leiden. Onderling niet samenhangend geven zij toch tezamen een beeld van de verscheidenheid van onderwerpen, die de aandacht van de plaatselijke beoefenaren der geschiedenis van de stad Leiden hebben getrokken en het is dan ook voldoende te bemerken hoe groot het aantal dier beoefenaren is en hoe zij op allerlei gebied steeds weer wetenswaardige bijzonderheden over Leiden en omgeving uit archieven of hun studie weten te puren. Ongetwijfeld dragen de voortdurende activiteit onzer vereeniging, haar excursies en lezingen in niet geringe mate bij tot het levendig houden dier belangstelling.

Een jaarboekje als het onze heeft een bescheiden en beperkt bestek, maar het vervult toch een nuttige taak in de geschiedschrijving der stad en haar omgeving. Tal van duistere punten worden opgehelderd, nieuwe vondsten openbaar gemaakt, veel materiaal aan de vergetelheid onttrokken, tal van zegswijzen en technische termen voor teloorgang gespaard en kleine maar sprekende trekken uit het wisselend **levens-**beeld van **elken** dag wordt hier een onderkomen

geboden om te zijner tijd een geschiedschrijver te stade te komen.

Onzen dank brengen wij wederom gaarne aan allen, die hun medewerking aan de totstandkoming van dit jaarboekje verleenden en wij doen wederom een beroep op hen en zooveel mogelijk andere vrienden van Leiden's geschiedenis om ons ook in het volgend jaar te willen gedenken.

In de samenstelling onzer redactiecommissie kwamen in den loop van 1942 eenige wijzigingen. Prof. Mr. W. van Iterson legde zijn lidmaatschap neer en werd vervangen door Mr. A. van de Sande Bakhuyzen. Zeer tot ons leedwezen meende dr. J. E. Kroon het voorzitterschap der Commissie niet langer te kunnen blijven bekleeden. Voor zijn vele toegewijde diensten als zoodanig zij hem hier warmen dank gebracht. Gelukkig was hij bereid een werkzaam aandeel in de samenstelling van het jaarboekje te blijven nemen als lid der Commissie. Mr. A. van de Sande Bakhuyzen werd tot voorzitter benoemd.

DE REDACTIE.

Leiden, Januari 1943.

VEREENIGING „, OUD-LEIDEN"

VERSLAG OVER HET JAAR 1942.

„**Slechts** weinig steden in Holland kunnen als onze gemeente bogen op een geschiedenis **zoo** vol belangrijke feiten”. „**Het** mag dan ook verwonderen, dat juist hier eene vereeniging ontbreekt, die zich speciaal toelegt op de studie van het verleden en de instandhouding der hieraan herinnerende gebouwen en voorwerpen”. Aldus schreven Prof. Dr. P. J. Blok en Mr. Dr. J. C. Overvoorde in een rondschrjven van October 1902 aan een **28-tal** belangstellenden in Leiden en Rijnland, met het gevolg, dat op 5 November d.a.v. in de Weeskamer van het Stadhuis onze **Vereeniging** door een 13-tal aanwezigen werd opgericht. Deze waren, behalve de beide genoemden, de **heeren** W. J. J. C. Bijleveld, Dr. E. F. van Dissel, Mr. C. S. van Dobben de Bruyn te Hazerswoude, Prof. Mr. J. E. **Heeres**, H. J. Jesse, J. Kloos te Noordwijk, Dr. P. C. Molhuysen, W. C. Mulder, H. G. A. Obreen, L. G. Le Poole en J. A. Verhoog.

Thans, na veertig jaren, is het genoemde doel nog steeds richtsnoer van de Vereeniging, maar wat sindsdien veranderd is, is het aantal belangstellenden, immers meer dan 500 leden scharen zich achter het bestuur en dragen de beginselen der Vereeniging uit. Daarnaast is onder de overige burgerij en bij de Overheid een beter begrip ontstaan betreffende de

noodzakelijkheid van het behoud van oude gebouwen en van het historisch stadsbeeld.

Voorwaar, een **schooner** gevolg kan de Vereeniging zich zeker niet wenschen bij haar veertig jarig bestaan! Wellicht is het waar, hetgeen een plaatselijk blad onlangs schreef, „dat het niet te boud was te beweren, dat „Oud-Leiden” op de stad haar stempel heeft gezet”.

Dat „**Oud-Leiden**” zooveel belangstelling ondervindt, is mede hierin gelegen, dat een ieder, die belangstelt in haar streven, zich ook in de Vereeniging thuis gevoelt.

Bij onzen terugblik past een woord van waardeering jegens de beide oprichters en de mede-oprichters, waarvan er thans nog een tweetal tot de meest belangstellende leden behoort, **n.l.** de **heeren** Jesse en Bijleveld. In onze hulde betrekken wij eveneens gaarne ons eere-lid Prof. Dr. L. Knappert, die gedurende bijna veertig jaren zijn beste krachten aan de Vereeniging schonk. Mogen zij nog lang getuige zijn van een bloeiend „Oud-Leiden”.

Wegens de tijdsomstandigheden kon van een feestelijke herdenking geen sprake zijn; slechts wijdde onze Voorzitter op de in November plaats gehad hebbende bijeenkomst hieraan enkele passende woorden en kwam het bestuur „**voor** gewone afdoening van zaken” op den stichtingsdag bijeen, terwijl aan de **heeren** Knappert, Jesse en Bijleveld dien dag bloemen werden aangeboden.

Veel genoeg beleefde de Directeur van het Stedelijk Museum de Lakenhal met het inrichten van de Zomertentoonstelling „**Leidsche** Poorten en Wallen”, naar aanleiding van ons veertig jarig bestaan; het tentoongestelde werd grootendeels verkregen uit de

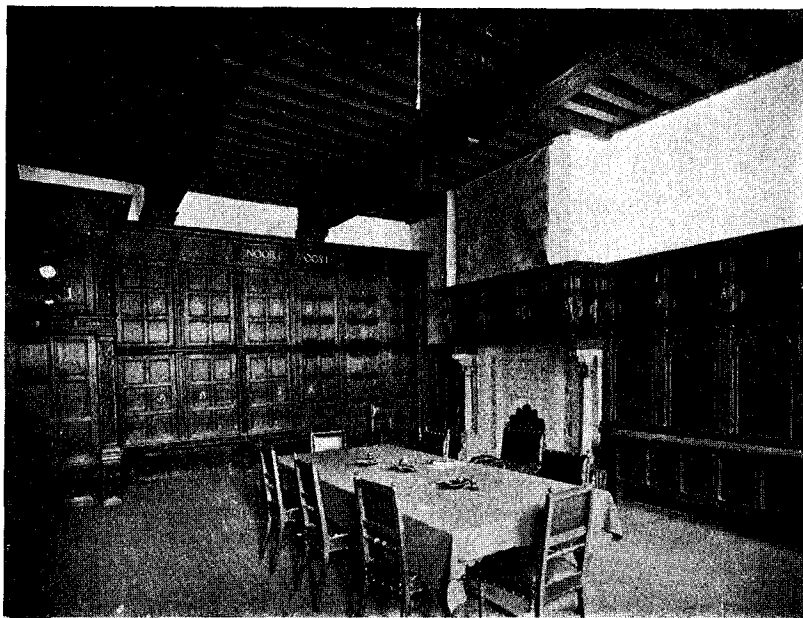

Foto Gemeente-archief Leiden.

De Weeskamer van het oude stadhuis, het vertrek. waar de **Vereeniging „Oud-Leiden”** op 5 November 1902 werd opgericht.

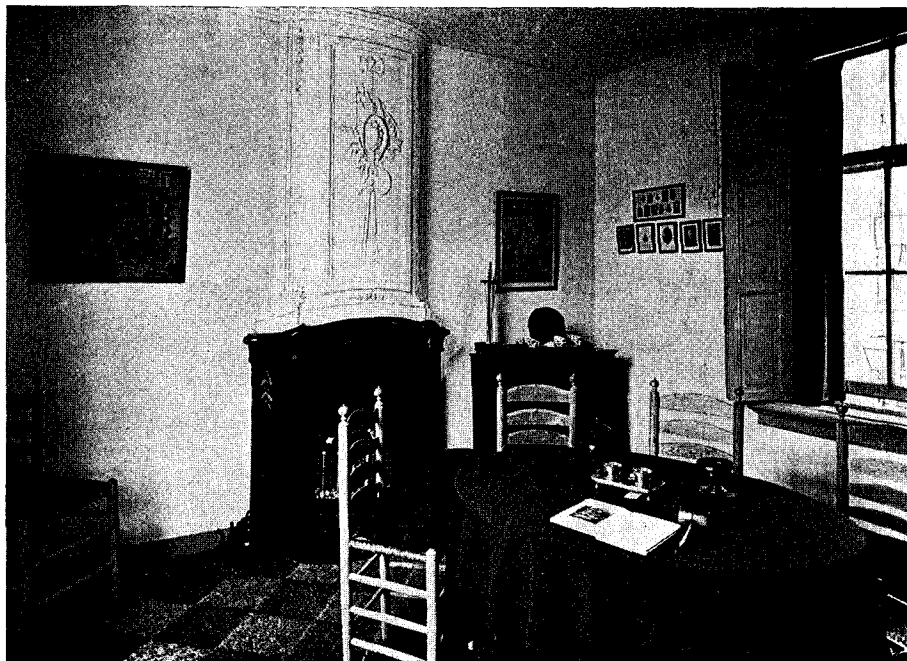

Foto G. van der Mark.

De bestuurskamer van de Vereeniging „Oud-Leiden”, v.m. regentenkamer
van het Broechovenhofje.

ten **gemeentearchief** verzorgd wordende **prentverzameling**. Niet minder dan 6337 betalende bezoekers bezochten deze zeer geslaagde tentoonstelling.

Door overlijden en opzegging, — menig student vertrok uit de stad, — verloor de Vereeniging 66 leden; gelukkig traden niet minder dan 78 personen als lid toe, zoodat de Vereeniging op 31 December 1942 — 513 leden telde.

Aan het **einde** van het jaar deelden Prof. Mr. H. A. Idema en Mejuffrouw A. M. van Schelle mede hun bestuursfuncties te moeten neerleggen wegens vertrek naar elders. Een nieuwe Voorzitter zal binnenkort daardoor moeten worden gekozen.

Van de algemeene ledenvergadering, die op 31 Januari plaats vond, valt te vermelden, dat de af-tredende bestuursleden werden herkozen en de jaar-verslagen van Secretaris en Penningmeester werden goedgekeurd, het laatst vermelde verslag, nadat de Commissie van Kasonderzoek, bestaande uit de **heeren** Ir. D. Boogerd en W. J. van Varik, had verklaard, dat de bescheiden van den Penningmeester in orde waren bevonden.

Het afgelopen jaar kenmerkte zich door vrucht-dragend werk. Als één der belangrijkste feiten valt zeker te vermelden het verschijnen van het 34ste deel van het Leidsch Jaarboekje, waarvoor groote belangstelling bestond. Het belang van dit in niet minder dan 570 exemplaren verschenen boekwerk kan niet hoog genoeg worden aangeslagen; de Redactie-Commissie verdient dan ook veel dank en lof. In de samenstelling dezer Commissie kwam wijziging door het bedanken van Prof. Dr. W. van Iterson als lid; in zijn plaats werd Mr. A. van de Sande Bakhuyzen benoemd, die door de Commissie ver-

volgens tot Voorzitter werd gekozen. Het verheugt ons, dat de Gemeente-archivaris den oud-Burgemeester van Krommenie H. H. Klerk, wonende te Oegstgeest, bereid heeft gevonden een uitvoerigen klapper op de Leidsche Jaarboekjes samen te stellen. Deze langdurige arbeid nadert hare voltooiing en wanneer hij geheel gereed is zal in een groote behoefte zijn voorzien.

De vereeniging was vertegenwoordigd:

op 7 Maart op de algemeene vergadering van de Vereeniging de Hollandsche Molen te Amsterdam;
op 21 Maart bij de voordracht van architect J. Jans over oude en nieuwe boerderijenbouw voor de Vereeniging van Mathesianen ;

op 3 Augustus bij de ingebruikneming van het gerestaureerde orgel in de Hooglandsche kerk;

op 3 September op de algemeene vergadering van den Bond Heemschut te Amersfoort;

op 23 September bij de ingebruikstelling van den nieuw gebouwden windmolen van den Aderpolder bij Rijpwetering.

Ook dit jaar werd de Vereeniging verblijd met tal van schenkingen. **Boekwerken, foto's en** prentbriefkaarten schonken Mej. Dr. A. Timmermans en de **heeren** W.C. Hemerik, A. H. Klokke, Prof. Dr. L. Knappert, W. J. Kret, W. van Rhijn, W. J. van Varik en F. A. **Wempe**.

Voor de ledenbijeekkomsten bestond ondanks het feit, dat zij des namiddags moesten worden gehouden, groote belangstelling. Wij vermelden hierover het volgende.

Op 31 Januari vroeg de Gemeente-archivaris Mr. R. van Royen onze aandacht voor een beschouwing over het archief van de bibliotheek Thysius en de lotgevallen van deze emigrantenfamilie omstreeks het

jaar 1600. Hierbij liet de spreker ons een blik werpen op tal van merkwaardige omstandigheden, die hem uit de briefwisseling was gebleken. Het gesprokene werd door tal van lichtbeelden toegelicht.

In een volgende bijeenkomst, op 14 Maart, sprak Prof. Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga over den jongen Grotius, een voordracht, die op de velen, die haar **bijwoonden**, een diepen indruk maakte. In zijn **mee-sleepend** betoog wist de spreker de merkwaardige jeugd van den jongen geleerde treffend te schetsen.

Op 16 Mei volgde een stadswandeling ter bezichtiging van de Universiteitsbibliotheek, waaraan de Bibliothecaris Dr. T. P. Sevensma e.a. hunne gewaardeerde medewerking verleenden; daarop bracht het gezelschap in twee groepen, onder leiding van de **heeren** N. J. Swierstra en A. Bicker Caarten, een bezoek aan het huis Garenmarkt 9, waar Prof. Thorbecke eertijds woonde. Bezichtigd werden o.m. den merkwaardig **grooten** stadstuin — wellicht nog steeds de mooiste van Leiden — en het zich daarin bevindende v.m. Collegevertrek.

Op Donderdagavond 9 Juli stelde de Directeur van het Stedelijk Museum de Lakenhal onze leden in de gelegenheid de reeds vermelde tentoonstelling „Leidsche Poorten en Wallen” te bezichtigen, waarbij deze vooraf een met lichtbeelden toegelichte inleiding hield over de geschiedenis van de Leidsche poorten. Deze zomeravond-bijeenkomst hebben de talrijke aanwezigen zeer op prijs gesteld.

Op veler verzoek besloot het bestuur — ondanks bandenzorg en rijwielvordering — weder een **rijwieltocht** met onbekende bestemming te houden en **200** trokken onder leiding van de **heeren** Swierstra en Bicker Caarten op 12 September een tweetal groepen

door de Zijlpoort het onbekende tegemoet. De tocht ging grotendeels op de grens van ons onvolprezen polderland en Rijnlandsch boezemwater, waarbij fraaie poelen en plassen, alsmede malende windmolens van verschillende typen onze aandacht vroegen. Dat een pleisterplaats aan den rand van het **Braassemermeer** ons een kopje echte thee schonk mag zeker niet onvermeld blijven.

Onze uitstapjes zijn steeds afwisselend en zoo togen op 17 October de leden naar het Gerecht. Bij toerbeurt werd het in restauratie zijnde **Gravensteen** onder leiding van den architect Ir. H. A. van **Oerle** en den opzichter J. Schinkel bezichtigd en ontving Dr. W. C. Braat ons in het Rijks Museum van Oudheden, ter bezichtiging van de resultaten van de in deze omgeving gehouden opgravingen.

Een jubileumvoordracht vraagt iets feestelijks, aldus onze Voorzitter, en het is niet denkbaar voor een gezelschap als „Oud-Leiden” een feestelijker onderwerp te kiezen dan het leven en het werk van Jan Steen. Het was Prof. Dr. W. Martin, die op 14 November aan de hand van tal van lichtbeelden vertelde van dezen zoo bij uitstek Leidschen schilder.

In verband met het feit, dat het op 14 December 400 jaar geleden was, dat Jan van Hout te Leiden werd geboren zou op 19 December Dr. J. C. H. de Pater te 's-Gravenhage spreken over dezen grooten figuur uit de Leidsche geschiedenis. Door bijzondere omstandigheden moest deze voordracht tot het volgend voorjaar worden uitgesteld. In de plaats daarvan sprak de heer Jan P. Strijbos te Haarlem over Onze Natuurmonumenten. Deze voordracht van den bekenden natuurvorscher, rijk van inhoud en opgeluisterd door

eigen films en lichtbeelden, was een waardig slot van een reeks boeiende voordrachten.

Een tweetal rondwandelingen werden voorts nog in de stad gehouden onder leiding van den heer N. J. Swierstra voor de leden van de Vereeniging Gemeentebelang te Oegstgeest.

Ten behoeve van een viertal geschiedkundige lezingen, gehouden door de **heeren** Mr. R. van Royen, E. Pelinck en Ir. **H. A.** van Oerle voor de Vereeniging tot Bevordering der Belangen van **Slechthoorenden** en het Leidsche Volkshuis werden op verzoek lantaarnplaten der Vereeniging beschikbaar gesteld.

In het voorjaar bleek ons bestuur, dat de verschillende instanties, die „**den Burcht**” in gebruik hadden, dat gebouwencomplex hadden verlaten. Het zou voor de Gemeente van groot belang zijn indien deze historische gebouwen, die thans zeer vervallen zijn, weer in eere werden hersteld, al beseft het bestuur ten volle, dat een geheel bevredigend herstel en exploitatie in dezen tijd tot de vrome wenschen behooren.

Toen echter door het leegstaan van de oude gebouwen en het onbeheerd zijn van den merkwaardigen burchtheuvel het geheel ernstig onder de baldadigheid had te lijden, verzocht ons bestuur aan den Burgemeester te trachten voor een tijdelijke bevredigende oplossing zorg te dragen. Hierop ontving ons bestuur het verzoek onze denkbeelden nader uitvoerig te willen uiteen zetten. Dit leidde tot het volgende voorstel, n.l.

le herstel in den ouden vorm van den poortingang, die indertijd ter linkerzijde door het aanbrengen van een **winkelpui** ernstig is verminkt;

2e volledig herstel van het „**herenlogement**” uit

1651; het herstel van dit logement is uit geschiedkundig en stedenbouwkundig oogpunt van belang, omdat het daardoor mogelijk wordt een indruk te verkrijgen van een 17e eeuwsch stedelijk „herenlogement”, waarvan het Leidsche het eenige in den lande is, dat voldoende herkenbaar bewaard is gebleven. In afwachting van betere tijden zou het logement tijdelijk als jeugdherberg dienst kunnen doen, waardoor toezicht op het geheele terrein zou worden verkregen.

3e verbetering en verfraaiing van het voorplein door bijsnoeiing van de kastanjeboomen, die de toetreding van het zonlicht geheel verhinderen en herstel van het **sierhek**, alsmede verbetering van het stal-, wagen-, en vogelhuis.

4e slooping van de vervallen en ontsierende kegelbaan naast den burchtheuvel, waardoor een terrein vrijkomt, dat een fraai gezicht op den ouden Burcht biedt. De begroeiing van den heuvel zal moeten worden verbeterd; de hooge **boomen** binnen de ommuring kunnen behouden blijven, doch zij zullen moeten worden gesnoeid. Hierdoor zal weder een goed uitzicht op de stad mogelijk zijn.

5e verbetering en smaakvolle inrichting van de zalen van de „**graanbeurs**”, waardoor een gezochte en aantrekkelijke gelegenheid voor bijeenkomsten zal ontstaan.

In Augustus werd ons bestuur in de gelegenheid gesteld onze wenschen aan den Burgemeester, den Directeur van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en den dienst der Gemeentewerken ter plaatse nader mondeling toe te lichten. Het verheugt ons bestuur, dat ons verzoek niet terzijde is gesteld. De gemeente heeft reeds de panden Burchtsteeg 10-12

— die toevallig in veiling zouden komen — aangekocht, waardoor het t.z.t. mogelijk zal zijn het poortgebouw overeenkomstig ons verzoek te herstellen. Voorts heeft de Burgemeester besloten een restauratieplan in den geest van ons voorstel te doen vervaardigen; het Rijk heeft reeds in beginsel een subsidie in de kosten van herstel van het Burchtcomplex toegezegd.

Bedriegen de voorteekenen niet, dan zal de Burcht met zijn historische bijgebouwen weder een **schoone** toekomst, het oude Leiden waardig, tegemoet gaan !

Tijdens de vermelde voordracht van Prof. van Eysinga over Hugo de Groot stelde de spreker voor te gelegener tijd een gedenksteen met het opschrift „**Grotius**” in onze stad, waar hij als student verbleef, aan te brengen. Ons bestuur heeft, behoudens de vereischte toestemmingen, besloten dezen gedenksteen te zullen onthullen op 29 Augustus 1945, den dag, waarop de 300ste sterfdag van Hugo de Groot kan worden herdacht. De plaats van den gedenksteen zal later worden bepaald.

Het zal den bezoekers van de Pieterskerk bekend zijn, dat het gerestaureerde gedeelte in z.g. „**schoon**” werk is uitgevoerd, d.w.z. dat de warm-roode kleur van de afgebikte **steen**en zichtbaar is gebleven, waardoor veel sfeer in de kerk is gebracht. Op advies van de Rijkscommissie voor de Monumentenzorg heeft de Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming evenwel bepaald, dat de wanden van de kerk weder moeten worden gewit. Ons bestuur, deze beslissing betreurende, heeft in een uitvoerig betoog, zoowel op technische als op **aesthetische** en historische gronden, vermeld advies bestreden en verzocht alsnog de

genomen beslissing te willen herzien, hetgeen tot gevolg had, dat het witten der muren voorloopig is **stopgezet**¹⁾.

Op verzoek heeft ons bestuur aan de Gemeente advies uitgebracht inzake eenige voorgenomen **boom-**beplantingen in de stad.

Hoe zag het gewone **17e** eeuwsche stadswoonhuis er oorspronkelijk uit? Dat is een vraag, die zich het bestuur wel eens heeft gesteld. Ten einde deze vraag voor Leiden zoo goed mogelijk te kunnen beantwoorden is een begin gemaakt met het verzamelen van gegevens daarover. Van eenige nog aanwezige huisjes en onderdeelen daarvan werden foto's genomen en plattegrondteekeningen vervaardigd. Zij, die over foto's beschikken of aanwijzen kunnen verstrekken, worden uitgenoodigd zich met het bestuur in verbinding te stellen. Wellicht doet zich voor „**Oud-Leiden**” nog wel eens de gelegenheid voor de hand te leggen op een goed voorbeeld van een 17e eeuwsch woonhuisje, ten einde dit voor verminking of slooping te behoeden.

De actie tot **wering** van ontsierende reclames, ingezet door „**Oud-Leiden**” in 1937, werkt steeds verder door. Krachtens een in 1938 op ons verzoek vastgestelde gemeentelijke verordening werden geleidelijk de al te ontsierende reclames van gemeentewege **ver-**wijderd. Ook dit jaar had zulks ten aanzien van eenige reclames plaats op verzoek van onze **Vereen-**iging. Ons bestuur wendde zich verder tot den Burgemeester toen verschillende historische gebouwen dreigden te worden gebruikt als gemeentelijke **aan-**plakplaatsen voor niet-commercieele reclames, met

¹⁾ Op 11 Januari 1943 werd besloten het witten der muren definitief stop te zetten.

het gevolg, dat de gevreesde ontsiering werd voorkomen; de talrijke gemeentelijke aanplakplaatsen zijn thans mede in overleg met ons bestuur zoodanig aangewezen, dat het stadsschoon zoo min mogelijk wordt geschaad.

De toezegging werd verkregen, dat eenige groote „naamborden” die aan eenige gebouwen aan het Rapenburg zijn aangebracht, verwijderd zullen worden.

Advies werd uitgebracht aan den Burgemeester op zijn vraag of niet de voorkeur ware te **geven aan** een preventief werkend stelsel van **wering** van ontsierende reclames boven het repressieve, dat thans hier toepassing vindt. Deze vraag werd bevestigend beantwoord, omdat dan de Gemeente op de **aesthetische** verzorging van de aan te brengen reclames kan toezien, waardoor deze op een **hooger** peil kunnen worden gebracht; het is te verwachten, dat de ontwerpers van reclames zich spoedig hierop zullen instellen. Bij het geven van het advies is tevens den wensch uitgesproken, dat niet al te rigoureuus wordt ingegrepen, immers de gelegenheid tot het maken van reclame moet blijven bestaan, terwijl goede reclames het stadsbeeld kunnen verlevendigen en een stad zonder reclames een doodsch karakter verkrijgt.

In het kort zij nog melding gemaakt van eenige zaken, die het vorig jaarverslag reeds uitvoerig vermeldt. De drie **steen**en opschriftborden, ter herinnering aan de plaats waar in de middeleeuwen de „Roode Tooren” stond, werden in den loop van het jaar weder op den hoek van het Gangetje en de Botermarkt aangebracht en de in slechten staat **ver**keerende pomp „t Bon Burgstreng” bij de Hooglandsche Kerk werd door de Gemeente op fraaie wijze hersteld. Voor beide werkzaamheden zij hier

den dienst der Gemeentewerken hartelijk dank gebracht. Voorts kwam de restauratie van het schilderij met de zeven regentenwapens in het Huyszittenhuis tot stand, waarvoor „Oud-Leiden” een geldelijke bijdrage schonk.

Naast de zorg voor het behoud van het **steden-**schoon vroeg ook het **landschaps-** en dorpsbeeld in de omgeving van Leiden onze aandacht. De talrijke windmolens beheerschen dat beeld nergens zoo zeer als in ons Rijnland. Geen wonder, dat de molens onze aandacht hadden. Nog juist op tijd vernam ons bestuur, dat besloten was den windmolen van den Stevenshofjespolder, staande op de grens van Wassenaar en Voorschoten, te vervangen door een z.g. Amerikaanschen windmotor. In samenwerking met de Vereeniging De Holiandsche Molen werd de Provinciale Waterstaat en het betrokken Departement gewaarschuwd, met het gevolg, dat aan de slooping voorloopig geen uitvoering is gegeven. Inmiddels is voor de windmolens een sloopverbod afgekomen, **zoo-**dat de genoemde windmolen wel als behouden kan worden beschouwd.

Minder gunstig staat het met het aardige watermolentje „De Hoop doet Leven” aan het **Oegstgeester-**kanaal tusschen Oegstgeest en Rijnsburg en met het oog boeiende wipmolentje aan den Marewijk. Deze molens malen sinds eenige jaren niet meer met windkracht, maar met een electrischen hulpmotor, zoodat zij een dood element in het landschap zijn geworden. Ons bestuur richtte tot beide polderbesturen een verzoek om de molens weder te herstellen en als windmolen te gebruiken, doch, mogen zij al onderhouden worden, malen doen zij nog niet. Dubbel verblijdend is het daarom, dat het bestuur van den

Aderpolder bij Rijpwetering een nieuwen windmolen liet bouwen, ter vervanging van een motorisch gemaal.

Gelukkig komen de ontsieringen ten plattelande minder veel voor dan in de stad. Toch heeft ons bestuur eenige acties gevoerd tot behoud van een gaaf landschap.

De Rijkswaterstaat is gewezen op de groote opslagplaats van puin — in onderhoud bij het Rijk — die de omgeving van het Groenekerkje bij Oegstgeest sedert jaren in ernstige mate ontsiert. De **hoofd**-ingenieur van den Rijkswaterstaat, directie Zuid-Holland, heeft ons hierop medegedeeld, dat inderdaad die opslag niet bijdraagt tot versiering van dat Kerkje en dat zoodra de uitvoering van werkzaamheden aan den weg het mogelijk maakt de opslag van het terrein zal worden weggevoerd.

De commissaris der provincie is gewezen op een aantal reclameborden, staande ten oosten van de spoorlijn Leiden-den Haag onder de gemeente Leidschendam, welke borden in ons hollandsch **weide**-landschap niet thuis **hooren**. Helaas staan ze er evenwel nog steeds.

Den Burgemeester van Warmond is verzocht maatregelen te nemen tot verwijdering van een groote reclame voor een jachthaven aan den gevel van een fraaie boerderij aan het einde van het Lockhorstlaantje. Het reclamebord is thans verwijderd.

Op ons verzoek was de Burgemeester van Oegstgeest zoo vriendelijk een door die gemeente voor het toegangshek van kasteel „Oud-Poelgeest” geplaatst bord te verplaatsen, waardoor dit monumentale hek niet meer wordt ontsierd.

Onze aandacht werd voorts gevraagd voor een leelijke consumptient, geplaatst aan den rand van

den Leidschen Hout en voor een „ijspaviljoen” achter „Oud-Poelgeest” aan de Haarlemmertrekvaart. Inderdaad **behooren** dergelijke gebouwen daar niet thuis, doch, aannemende dat zij slechts tijdelijk zijn geplaatst, besloot ons bestuur geen pogingen tot verwijdering in het werk te stellen.

Gepleit werd voor het behoud van een zeer fraaien eeuwen-ouden boom, staande voor de herberg „De Bonte Koe”, te Voorhout. De rooïing van dezen boom bleek evenwel noodzakelijk wegens iepenziekte. Deze zaak bracht ons in bespreking met den Burgemeester van Voorhout, Mr. G. F. W. van Berckel. Deze verklaarde zich bereid als correspondent onzer Vereeniging op te treden.

In den loop van het jaar heeft vermelde Burgemeester een verordening op de monumenten in de gemeente Voorhout vastgesteld. Krachtens deze verordening draagt ons bestuur één der drie leden der plaatselijke Monumentencommissie voor; namens „Oud-Leiden” heeft de heer E. Pelinck in deze Commissie zitting genomen.

Verschillende jaarverslagen maakten melding van onzen strijd tegen de plannen van Warmond's Gemeentebestuur tot vaststelling van een uitbreidingsplan dier gemeente, waarbij de weilanden, gelegen tusschen „'t Huys te Warmont” en de Leede werden bestemd tot bouwterrein. Dit jaar heeft de Gemeente evenwel een uitbreidingsplan vastgesteld, waarbij bedoeld weideland buiten het uitbreidingsplan is gehouden. Inmiddels heeft de Rijksdienst voor het Nationale plan de natuurreservaten aangewezen, welke in de eerste plaats voor bescherming in aanmerking komen. Behalve „'t Huys te Warmont” en de Kagerplassen **behooren** daartoe in Rijnland de landgoederen

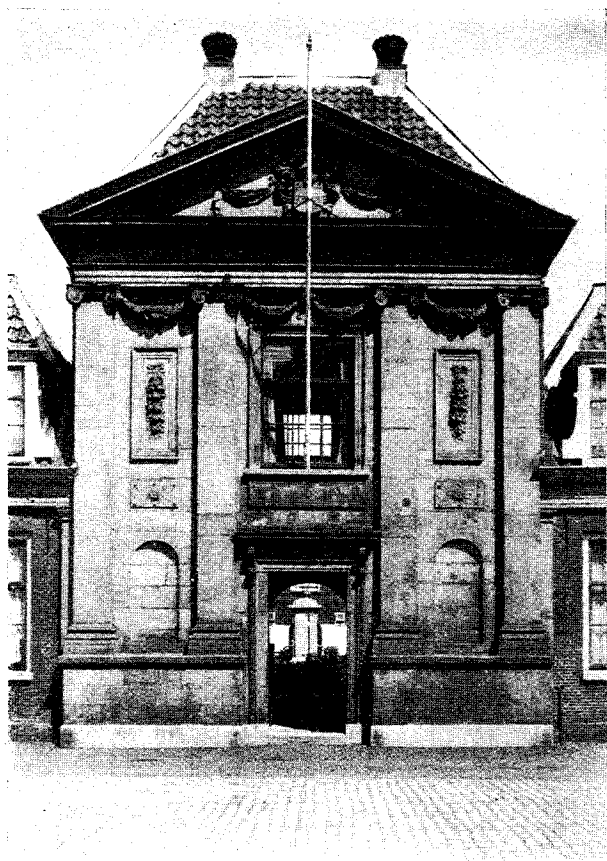

Foto W. J. Kret

Het poortgebouw van het Broechovenhof.
Op de bovenverdieping hiervan bevindt zich de bestuurs-
kamer van de Vereeniging „Oud-Leiden”.

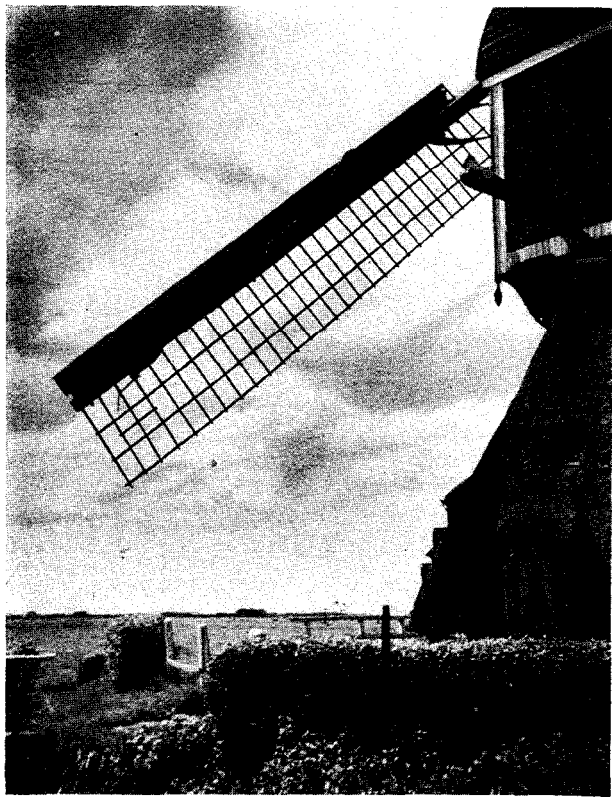

Foto: G. van der Mark

„Het ware gewenscht, dat ook een speciaal „weidelandschapsreservaat” in Rijnland werd aangewezen, opdat het karakter van het landschap in eenige oude polders behouden blijft”.

Zie het jaarverlag op bladzijde 21.

Keukenhof, Leeuwenhorst, Offem, **Raaphorst, Terhorst**, Eikenhorst, Duivenvoorde, alsmede de duinen tusschen Katwijk en Noordwijk en de Reeuwijksche- en **Nieuw-**koopsche plassen. Het ware gewenscht, dat ook een speciaal „**weidelandschapsreservaat**” in Rijnland werd aangewezen, opdat het karakter van het landschap in eenige oude polders behouden blijft.

De oude boerenhofsteden vroegen wederom belangstelling. Verschillende „**huysmanswoningen**” werden in teekening gebracht en (of) gefotografeerd, waarbij de opmetingsarbeid van den heer W. J. Kret en het **fotowerk** van den heer W. J. van Varik in het bijzonder moeten worden vermeld. Een aantal leerlingen van de middelbare school Mathesis Scientiarum Genitrix heeft een tweetal oude boerderijen in **Hoog-**made opgemeten onder leiding van hun **leeraren** A. N. Zekveld en Ir. H. A. van Oerle.

Het vorig verslag maakte melding van onze poging tot behoud van het fraaie Leidsche Tolhek aan de Haarlemmertrekvaart, in verband met de opheffing van den **landtol**. Van den Burgemeester van **Leiden** ontving ons bestuur mededeeling, dat het hek **voor-**loopig ter plaatse behouden kan blijven en dat, wanneer t.z.t. de **Haarlemmertrekvaartweg** wordt verbeterd opnieuw onder **oogen** zal worden gezien of het mogelijk is het tolhek aldaar te behouden.

Ten **slotte** zij nog vermeld, dat als Correspondent van onze Vereeniging in Wassenaar is benoemd Dr. H.J. Honders, in de plaats van den heer E. **Rollema**, die zich elders vestigde. Voor het vele, dat de heer **Rollema** in zijn vroegere woonplaats Koudekerk aan den Rijn heeft gedaan voor het behoud van de historische bouwwerken zij hem ook op deze plaats hartelijk dank gebracht.

Ving dit verslag aan met het wijden van een enkel woord aan het verleden, het past ons het te beëindigen met het werpen van een blik in de toekomst. Geschraagd door den steun en de medewerking van talloos velen en de belangstelling genietende van de Overheid ziet het bestuur de toekomst met vertrouwen tegemoet. Moge het aan „Oud-Leiden” gegeven zijn op de zelfde wijze als voorheen, met taaie volharding, haar taak te blijven vervullen, zulks in het belang van onze goede historische Sleutelstad en zijn merkwaardige omstreken!

Aldus uitgebracht in de op 27 Februari 1943 gehouden algemeene ledenvergadering.

A. BICKER CAARTEN, Secretaris.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

OPGERICHT 5 NOVEMBER 1902.

Prof. Dr. L. KNAPPERT, Eerelid.

Dr. T. P. SEVENSMA, (1943), *Voorzitter*.

Ing. A. KRANTZ (1928) , *Onder-Voorziffer*.

A. BICKER CAARTEN (1936), *Secretaris*,

Nieuwsteeg 13.

E. W. WICHERS ROLLANDET (1928),

Penningmeester, giro 175228.

A. M. DE BLAUW (1937).

Dr. W. C. BRAAT (1931).

Dr. J. E. KROON (1933).

Ir. H. A. VAN OERLE (1938).

N. J. SWIERSTRA (1943).

Mr. A. F. L. M. TEPE, (1941).

Mr. W. BRIËT C.Zn., (1938).

Commissie

voor de redactie van het Leidsch Jaarboekje.

Ingesteld December 1902.

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN (1942),

Voorzitter.

Mr. R. VAN ROIJEN (1938), *Secretaris*.

W. J. J. C. BIJLEVELD (1902).

Dr. J. E. KROON (1935),

Ir. H. A. VAN OERLE (1937).

E. PELINCK (1938).

Mej. F. A. LE POOLE (1937).

Excursie- en Tentoonstellingscommissie.

Ingesteld 23 December 1936.

A. BICKER CAARTEN, *Voorzitter*.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Ir. H. A. VAN OERLE.

Mejuffrouw F. A. LE POOLE.

N. J. SWIERSTRA.

Commissie inzake het herstel van Gravensteen.

Ingesteld op 23 September 1937.

Eere-Voorzitter :

Mr. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

Werk-Commissie :

Ir. G. L. DRIESSEN, *Voorzitter*.

Ir. H. A. VAN OERLE, *Secretaris*.

A. BICKER CAARTEN.

Ir. D. BOOGERD.

Mr. L. H. N. F. M. BOSCH RIDDER VAN
ROSENTHAL.

Mr. Dr. N. G. GEELKERKEN.

Vertegenwoordiger van „Oud-Leiden” in de **Monu-**
mentencommissie der Gemeente Voorhout:

E. PELINCK. (1942).

Bestuurskamer: Regentenkamer van het **Brouc-**
hovenhof, Papengracht 16.

Jkvr. H. A. H. Barones d'Aulnis
 de Bourouill, den Haag, 1939.
 G. Bakema, 1940.
 Mr. A. van de Sande Bakhuyzen,
 Oegstgeest, 1912.
 Mej. H. W. van de Sande Bak-
 huizen, 1937.
 A. C. Bakker, Wassenaar, 1939.
 F'rof. Dr. J. A. J. Barge, 1936.
 J. J. Barnard, 1942.
 W. F. H. Baron, Amsterdam,
 1935.
 Dr. D. S. Bartstra, 1942.
 Mej. A. B. Bast, Rotterdam, 1940.
 F. Beeger, 1939.
 F. A. Beek, 1940.
 Jhr. Mr. M. A. Beelaerts van
 Blokland, den Haag, 1934.
 Mevrouw de Wed. Dr. A. Beets-
 Damsté, 1907.
 C. J. A. Begeer,
 Voorschoten, 1941.
 H. H. G. Belgraver, Oegstgeest,
 1942.
 J. H. Belgraver, Oegstgeest, 1936.
 Dr. Mr. J. Belonje, Alkmaar, 1941.
 Jhr. Mr. Dr. E. A. van Beresteijn,
 Vierhouten, 1936.
 W. A. Bergers, 1937.
 Mr. H. Berlage, 1942.
 J. W. van Beuningen, 1939.
 Bibliotheek der **Rijksuniversiteit**,
 Groningen, 1943.
 Bibliotheek der Universiteit,
 Amsterdam, 1943.
 A. Bicker Caarten, 1935.
 W. F. van Biemen, 1938.
 H. Binnendijk, Wassenaar, 1939.
 A. M. de Blauw, 1921.
 J. J. de Blécourt, 1937.
 D. P. Blok, Oegstgeest, 1942.
 Mevrouw de Wed. Prof. Mr. D.
 van Blom-van der Goot, 1920.
 L. H. Bodde Bouman, 1943.
 A. J. Boekwijt, 1942.
 C. D. van Boeschoten, 1940.

Mr. J. E. M. H. Bolsius, 1942.
 Mr. H. **Kingma Boltjes** Jr.,
 Almelo, 1940.
 Dr. M. P. **Kingma** Bokjes, Rot-
 terdam, 1911.
 T. Y. **Kingma** Bokjes, 1940.
 J. A. L. Bom, Voorburg, 1936.
 Dr. G. J. Bon, Oegstgeest, 1939.
 J. J. L. **Bonjer, Helpman** (Gr.),
 1939.
 Ir. D. Boogerd, 1933.
 A. L. Boot, 1942.
 Mevrouw F. W. **Boschma-**
 Braat, 1940.
 Ir. A. G. **Bosman**, 1925.
 J. P. **Bosman**, Groningen, 1939.
 Mr. W. C. Bothenius Lohman,
 Assen, 1942.
 A. C. **Bouwman**, 1942.
 Mej. A. L. Braat, 1940,
 Dr. W. C. Braat, Oegstgeest, 1931.
 J. P. A. Brand, 1938.
 C. Brandse, 1942.
 J. N. J. **Breuring**, 1942.
 A. H. C. Briët, Hilversum, 1940.
 Mr. L. A. E. Briët, Rotterdam,
 1939.
 Mr. P. E. Briët, 1909.
 Mr. P. E. E. Briët, Amsterdam,
 1934.
 Mr. W. Briët **Czn.**, 1936.
 Prof. Dr. J. N. Bakhuizen van
 den Brink, 1935.
 D. J. Brinks, Voorschoten, 1940.
 Mej. Mr. W. de Broekert, 1939.
 Mevrouw N. **Brouwer-Doorn-**
 veld, 1937.
 A. A. **Bruch**, Haarlem, 1939.
 Ir. A. ten Bruggencate, Amster-
 dam, 1940.
 A. de Bruin, 1937.
 C. A. de **Bruvn**, 1942.
 H. de Bruin, 'Wassenaar, 1942.
 Mej. C. L. C. D. Bruins, Was-
 senaar, 1936.

- Mej. J. J. Brute1 de la Rivière,
Deventer, 1941.
- D. L. **Büchli Fest**, Oegstgeest,
1937.
- Mr. A. W. L. v. Haersma Buma,
den **Haaq**, 1936.
- Mei. A. M. Buitendijk, 1943.
- Dr. H. E. Buiskool, 1937.
- Fa. Buraersdiik, 6 Niermans. 1907.
- Mr. H. **Burgersdijk**, 1941.
- W. F. van der Burgh, 1934.
- Bern. Buurman, 1934.
- L. D. Storm Buysing, Arnhem,
1940.
- W. J. van der Does de Bye, 1940.
- Mevr. Douair. A. J. M. A. Ridder
van der Does de Bye, geb.
Byvanck, 1943.
- H. R. Bijl, 1941.
- Mej. A. A. M. Bijleveld, 1937.
- Th. Th. M. H. Bijleveld,
Soest, 1937.
- Mr. W. F. **Bijleveld**, Oegstgeest,
1943.
- W. J. J. C. Bijleveld, Oegstgeest
(mede-oprichter der **Vereeni-
ging**).
- A. B. Bijnen, 1940.
- H. van Calcar, 1937.
- K. J. Cath, 1939.
- J. A. Charbon, Amsterdam, 1937.
- Mej. W. J. **Cau**, 1937.
- J. de Cler, 1940.
- P.** Cleveringa, 1937.
- H. J. F. Oetgens van Waveren
Pancras Clifford, Hoorn, 19%.
Mevr. de Wed. Mr. H. W. A.
Coebergh, 1940.
- Dames Coebergh, Oegstgeest,
1927.
- P. J. **Colla**, 1937.
- Mej. J. H. **Colin**, Oegstgeest, 1942.
- B. Corts, Sassenheim, 1931.
- W. C. de la Court Jr., 1937.
- Mej. A. A. P. Couvée, 1940.
- Mej. D. A. H. Couvée, 1937.
- W. J. J. A. **Couwenberg**, 1937.
- J.** J. Cramer, 1942.
- Mej. S. J. Cramer, 1942.
- Mej. G. C. Daendels, 1940.
- Mej. **S.** Daendels, 1940.
- H. T. Damsté, Oegstgeest, 1937.
- W. O. Baron van Dedem, 1938.
- P. J. Dee, 1934.
- A. **J.** Dekker, 1936.
- A. J. Dekker, Alphen a. d. Rijn,
1941.
- Dr. Ir. A. M. van Deventer, 1941.
- Dispuut „**Klikspaan**”, 1937.
- Mej. A. van Ditzhuijzen, 1937.
- Mei. D. van Ditzhuijzen. 1943.
- A. 'Dolk, 1939.
- A. van Dorp, den Haag, 1933.
- C. A. van Dorp, 1940.
- J.** C. van Dorp, 1937.
- Dr. G. C. A. van Dorp, **Katwijk-
Zee**, 1927.
- Mej. T. M. P. **J. Douwes**
Dekker, Amsterdam, 1940.
- Ir. G. L. Driessen, 1907.
- J. P. J. M. Driessen, 1936.
- Mej. R. Driessen, Oegstgeest, 1937
- H. P. van **Dulken**, 1940.
- J. Dutilh, Rotterdam, 1937.
- A. J. M. van Dijk, 1936.
- U.** van Dijk, 1942.
- Mr. A. C. van **Eck**, **Delden**, 1936.
- J. C. van **Eck**, 1937.
- Mevrouw de Wed. M. L. H.
Eerdbeek-Claassen, **Katw.**
a. d. Rijn, 1920.
- P.** Erdman, 1937.
- Mr. J. B. Everwijn, 's-Hertog&
bosch, 1936.
- Prof. Jhr. Mr. Dr. W. J. M. **van**
Eysinga, 1927.
- Dr. Ir. P. G. F. T. Fehmers, 1941.
- R. **S.** N. Baron v. d. Feltz, 1940,
- H. Filippo **W.Fzn.**, 1927.
- H. A. van der Flier, 1935.
- P.** J. Fontein, 1941.
- A. Frederiks, den Haag, 1939.

- Mej. E. Frederiks, 1941.
 Mevrouw H. L. W. **Frentzen-**
 Zaalberg, 1925.
 Dr. J. G. Frielink, 1936.
 Mr. Dr. N. G. Geelkerken, 1937.
 J. H. Smidt van **Gelder**, 1939.
 Mr. E. J. Gelderman, Oegstgeest,
 1929.
 W. A. Geraerds, Warmond, 1938.
 J. Geytenbeek, 1937.
 P. L. Gillissen, 1936.
 Prof. Dr. P. H. G. van **Gilse**, 1937.
 N. van Ginkel, 1943.
 N. C. F. van Ginkel, 1938.
 W. Glasbergen, Groningen, 1942.
 E. Gobée, 1942.
 Mevrouw de Wed. Dr. J. W. C.
Goethart-Damsté, 1937.
 P. A. de Gooyer, 1943.
 Mevrouw M. M. de Gooyer-
Noordam, 1943.
 Dr. J. Goslings, 1942.
 Mevr. H. **Goslings-Tellander**, 1938.
 Mr. F. Gosses, 1942.
 J. H. M. de Graaf, 1940.
 H. J. M. de Graaf, 1940.
 Ir. A. F. de Graaff, Lisse, 1939.
 S. **A.** de Graaff, 1927.
 J. J. Groen, 1927.
 J. H. de Groot, Oegstgeest, 1937.
 E. van Gulik, 1942.
 Ir. F. H. E. **Guljé**, 1938.
 A. A. van **Haafden**, 1937.
 L. P. H. **Haaksma**, 1938.
 F. B. de Haan, Groningen, 1939.
 Mr. F. K. Reysenbach de Haan,
 1934.
 Mr. G. W. Haas, **Beetster-**
zwaag, 1933.
 Mej. C. M. de Haas, Oegstgeest,
 1942.
 Mej. Dr. M. de Haas, 1940.
 Mevrouw L. E. van der **Haer-**
Dutilh, 1943.
 Mevr. Nora **Hana**, Voorschoten,
 1942.
 Mr. C. H. Hanenraaff, Wasse-
 naar, 1935.
 Mr. R. A. B. Baron van **Haersolte**,
 1938.
 H. W. Hannivoort, 1942.
 Mr. G. C. D. Baron van **Harden-**
broek, Nijmegen, 1925.
 M. J. P. D. Baron van Harinxma
 thoe **Slooten**, Wassenaar, 1937.
 W. H. den Hartigh, 1936.
 P. den Hartog, Oegstgeest, 1940.
 B. H. J. Hederik, 1942.
 E. **C.** van Heeckeren van
 Molecaten, 1940.
 G. C. **Helbers**, Gouda, 1932.
 G. H. H. Helling, den Haag, 1938.
 A. B. van Hengel, 1940.
 J. W. Henny, Oegstgeest, 1936.
 J. T. M. Hepkema, 1940.
 Dames Herfst, 1936.
 P. Herfst, 1936.
 W. Herfst, 1936.
 Mr. W. B. H. A. Heskes, 1942.
 Jhr. Dr. L. W. E. van Heurn,
 Oegstgeest, 1942.
 Mej. C. F. de Heus, 1941.
 Ds. J. J. van **Hille**, 's-Graven-
hage, 1936.
 Mevr. J. H. Hoefakker-Milikan,
 1937.
 Ir. J. J. G. van Hoek, 1941.
 L. van Hoeken, 1941.
 1939.
 P. J. van Hoeken, 1931.
 P. J. van Hoeken Jr., Oegstgeest,
 Mr. L. Wichers Hoeth, Hilver-
 sum, 1939.
 Mej. M. Hoetink, 1940.
 Prof. Dr. J. van der Hoeve, 1920.
 J. P. van der Hoeven, 1939.
 Dr. A. W. J. H. Hoitink,, Oegst-
 geest, 1943.
 R. A. Roland Holst, Amsterdam,
 1939.
 A. H. Drijfhout van Hooff, 1939.

- Mr. P. A. **Piinacker** Hordijk.
Oegstgeest, 1921.
- Dr. C. J. van Houweninge **Graft-**
dijk, 1942.
- R. Houwink **H.zn.**, 1942.
- Mr. P. N. **Höweler**, Rijnsburg,
1941.
- Q. A. F. M. Hueber, 1942.
- Mevr. de Wed. F. M. M. M.
Huizer-de Haan, 1942.
- Prof. Dr. J. Huizinga, De Steeg,
1917.
- Dr. F. W. T. **Hunger**, Voor-
schoten, 1937.
- Jhr. W. J. Snouck Hurgronje, 1936.
- Mevr. de Wed. I. M. Snouck
Hurgronje-Oort, Wasse-
naar, 1908.
- B. J. **Huurman**, 1938.
- S. W. B. Hyde, 1943.
- Mej. J. Ibelings, den Haag, 1939.
- Prof. Mr. H. A. Idema, den Haag,
1934.
- Mr. P. J. Idenburg, 1936.
- Mej. N. van Itersen, 1938.
- F. Italianer, 1940.
- Prof.** Mr. W. van Itersen, 1937.
- Mevr. de Jager, geb. Galavazi,
1942.
- Mevrouw de Wed. Dr. **Murk-**
Jansen. Oegstgeest, 1937.
- Mevr. Jansen-Sprock, 1942.
- P. Jasperse, 1934.
- Mevr. H. Jelgersma-van Forest,
Oegstgeest, 1942.
- J. Jesse, 1943.
- Mevr. A. G. de Jong-Broers, 1940.
- H.** J. de Jong, 1938.
- N.** J. de Jong, 1938.
- M.** E. de Jonge, 1936.
- H. Jonker, 1936.
- J. Jonker, 1936.
- Dr. G. Ch. A. Junge, 1941.
- Dr. W. R. **Juynboll**, 1937.
- P. H. Kaars Sypesteijn., 1940.
- M.** van der Kaay, 1942.
- Mej. E. van Kampen, 1937.
- Mej. N. G. van Kampen, 1939.
- Dr. W. K. H. Karstens, 1941.
- E. J. Kelder, 1942.
- Dr. R. A. Kern, 1934.
- Mevr. de Wed. Dr. J. H. **Kern-**
Salomons, 1938.
- G. F. E. Kiers, 1927.
- C. **Kiljan**, 1937.
- Th. Klem, Oegstgeest, 1941.
- A. H. Klokke, 1939.
- Mr. Dr. H. D. M. Knol, 1942.
- Mej. M. G. S. Knuttel, den
Haag, 1940.
- Mr. N. Kolff, 1934.
- J. Koopstra, **'s-Gravenhage**, 1942.
- G. de Koning, Groningen., 1940.
- J. B. de Koning, 1936.
- D. R. Kooiman, 1939.
- B. van Marwijk Kooy, 1940.
- Mej. Dr. C. H. Kool, 1937.
- Mr. H. H. Kortebos, Maastricht,
1940.
- Mej. C. Korsse, 1907.
- A. de Koster, 1908.
- Mej. M. J. A. de Koster, 1942.
- Dr. F. B. **Koumans**, 1943.
- A. T. Kraan, Oegstgeest, 1942.
- Mej. C. Kramers, 1941.
- Ing. A. **Krantz**, 1924.
- Dr. L. P. **Krantz**, Oegstgeest, 1923.
- Mevr. de Wed. M. J. J. 1. **Krantz-**
Methorst, 1938.
- Jhr. F. G. L. O. van Kretschmar,
Neder-Hemert, 1937.
- Mr. B. C. van Krieken, Oegst-
geest, 1942.
- Mevrouw R. van Krimpen-den
Boesterd, 1936.
- B. Kristensen, Oosterbeek, 1938.
- H. E. Stenfert Kroese, 1908.
- H. Kronenberg, 1938.
- Dr. J. E. Kroon, 1909.
- Dr. C. I. Kruisheer, Oegstgeest,
1941.
- R. C. **Kruyt**, 1940.

- Prof. Dr. W. A. **Kuenen**, 1937.
 Mr. C. W. Kuyk, 1936.
 Ir. J. A. van der Laan, 1931.
 Mr. J. C. van **Laer, 's-Graven-**
 hage, 1933.
 Dr. J. H. F. Lahr, 1942.
 C. **J. I.** Laken. Voorschoten. 1940.
 Lakenhal, Commissie voor het
 Stedelijk Museum de, 1937.
 D. L. Landman, 1937.
A. P. H. de Lange, 1940.
 Mej. E. C. de Lange, 1938.
 Mej. Mr. N. de Lange, Breda,
 1935.
 H. G. Langen, Middelburg, 1941.
 Dr. C. S. Lechner, Oegstgeest,
 1904.
 Mr. A. M. Ledeboer, 1943.
 H. Ledeboer, Oegstgeest, 1940.
 Gemeente Archief Leiden, 1936.
 Mr. **J. J.** Roeters van **Lennepe**,
 Rotterdam, 1937.
 Mevr. de Wed. Dr. A. M. **Lesk-**
 Joachimowitz, 1941.
 Mej. Dr. J. **H.** van Lessen, 1936.
 Mevrouw **J.** van Leur-de Loos,
 Buitenzorg **N.O.I.**, 1933.
 Mei, C. van der Linde. 1940.
Dr. Ir. P. C. Lindenbergh, 1937.
 Mej. Dr. C. E. te Lintum, 1941.
 Mr. J. J. van der Lip, Santpoort,
 1923.
 W. H. van Loenen Martinet, 1940.
 Mej. J. C. de Loos, 1939.
 Mr. W. de Loos, 1939.
 Ir. S. L. **Louwes**, Wassenaar, 1940.
 R. van Luttervelt Jr.,
 Utrecht, 1936.
 J. Th. Mackenzie, Amsterdam,
 1939.
 J. Ph. **Makkink**, 1937.
 J. H. A. Manders, 1929.
 G. van der Mark, 1937.
 Mr. P. J. van der Mark, Amers-
 foort, 1937.
 H. M. Markusse, 1933.
 F. van der Meer, 1940.
 K. F. Westeroen van Meeteren.
 's-Gravenhage, 1940.
 L. A. **Mennes**. 1938.
 L. Mens, 1937.
 H. Th. C. Menting, Oegstgeest,
 1942.
 Mej. P. van der **Mey**, 1942.
 J. C. Meyboom, 1943.
 Mej. G. M. van Oostrom Meijes,
 Amsterdam, 1938.
 C. A. P. Minderhoud, 1937.
 Mr. E. J. M. Minderop, 1941.
 H. J. H. F. Modderman, de Steeg
 (Geld.), 1934.
 E. H. Moens, 1940.
 Prof. Mr. A. N. Molenaar.
 's-Gravenhage, 1941.
 Rijksbureau voor de Monumenten-
 zorg, den Haag, 1935.
 N. **I.** Mouthaan, Haarlem. 1940.
 C. Mulder, 1941.
 J. **P.** Mulder Sr., 1907.
 J. **P.** Mulder Jr., Oegstgeest, 1941.
 Prof. Dr. F. Muller, 1943.
 Prof. Dr. J. W. Muller, 1916.
 E. S. A. van Musschenbroek.
 Amsterdam, 1936.
 Nationale Bibliotheek, den Haag,
 1936.
 H. H. Nauta. Rotterdam, 1938.
J. Nauta, 1940.
 Mej. J. Nauta, 1940.
 Mej. M. H. Nederburgh, 1937.
 Mr. M. F. F. A. de Nerée tot
 Baberich, 's-Gravenhage 1940.
 Prof. Dr. H. M. van **Nes**, 1913.
 Mej. K. **Neumann**, 1943.
P. J. M. Niemer, 1943.
 Mei, A. J. van **Nienes**, 1943.
 F. H. Nieuwenhuizen Segaar,
 1932.
 G. J. Nieuwenhuizen Segaar,
 's-Gravenhage, 1942.
 L. E. Nieuwenhuizen Segaar,
 Wassenaar, 1937.

- Noordwijk, Gemeentebestuur, 1923.
 F. A. **Nunnink**, 1936.
 Martinus Nijhoff. N.V.. 's-Gravenhage, 1941.
 Dr. P. M. E. P. **Nijst**, 1938.
 C. J. M. van Oerle, 1937.
 G. F. van Oerle, 1937.
 Ir. **H. A.** van Oerle, 1935.
 B. Offringa, Hazerswoude, 1934.
 B. C. J. van **Ommeren**, 1937.
 J. W. van Ommering, Koudekerk a. d. Rijn, 1937.
 Mej. A. C. M. Ort, 1941.
J. C. de Mol van Otterloo, 's-Gravenhage, 1940.
 W. Oudshoorn, 1942.
 J. A. M. **Padberg**, 1940.
 C. **Pama**, Voorburg, 1936.
 Jhr. E. L. W. C. van Panhuys, Utrecht, 1938.
 Jac. Peereboom, Leiderdorp, 1941.
 E. Pelinck, 1932:
 Mej. C. van Pernis, Oegstgeest, 1939.
 Mr. L. W. F. H. van Peski, Rotterdam, 1937.
 Mr. S. M. S. Philipse, Arnhem, 1935.
 J. C. M. **Pieck**, Oegstgeest, 1941.
 J. J. **Planjer**, 1943.
 H. v. Poelgeest, Leiderdorp, 1906.
 Mej. W. J. van der Pol, Voorburg, 1937.
 Mevr. H. C. van der Poll, Oegstgeest, 1937.
 Mej. F. A. Le **Poile**, 1929.
 Mr. **J.** Le Poole, 1939.
 Mevr. O. A. Le **Poole-van** Beek, Oegstgeest, 1911.
 Mej. G. **Poolman**, Rijswijk, 1941.
 Prof. Mr. N. W. Posthumus, 1907.
 Dr. T. Potjewijd, Winschoten, 1940.
 J. A. 1. van **Prooije**, 1938.
 Jhr. L. Quarles van Ufford, 1940.
- Jkvr. Ph. Quarles van Ufford, 1940.
 J. R. **Meijer** Ranneft, 's-Gravenhage, 1939.
 M. H. de **Reede**, 1936.
 G. A. Reimeringer, 1938.
 Dr. K. Reitsma, 1942.
 W. Rensink, 1942.
 Reuvens Openbare Leeszaal en Bibliotheek, 1936.
 Mej. L. Reynvaan, Renkum, 1939.
 Mej. G. B. C. van Rhijn, 1939.
 W. van Rhijn, 1941.
 Mevrouw M. 1. Ribbius-Losecaat Vermeer, 1939.
 J. A. Riedel, 1939.
 C. F. W. Rietveld, Oegstgeest, 1943.
 Jhr. C. C. Röell, Oegstgeest, 1920.
 W. A. Roessingh, Utrecht, 1939.
 E. W. Wichers Rollandet, Oegstgeest, 1927.
 Mej. A. F. Rollandet, 1938.
 E. **Rollema**, **Heerde**, 1937.
 P. H. Romeyn, Warmond, 1925.
 Prof. Dr. F'h. **S.** van **Ronkel**, 1919.
 W. Roodenburg, 1937.
 L. C. **J.** Roozen, 1939.
 Jhr. H. T. C. Bosch Ridder van van Rosenthal, 1943.
 Jhr. Mr. L. H. N. F. M. Bosch, Ridder van Rosenthal, 1934.
 F. G. **Rosier**, 1936.
 W. D. H. **Rosier**, 1940.
 Mr. N. J. Rowaan, 1937.
 Mr. R. van Royen, 1938.
 J. C. van Ruiten, 1943.
 Mej. Dr. H. J. A. **Ruys**, 1937.
 Thr. Mr. F. van Rieckevorsel, Maastricht, 1943.
 Dr. A. A. van Riinbach, 1936.
 Hoogheemraadschap van Rijnland, 1936.
 Mei. V. G. H. A. Rijsdijk, 1939..
 Dr. G. J. Sala, Oegstgeest, 1942.
 W. **Samsom**, Alphen a.d. R., 1928.

- Dr. H. Sanders, Oegstgeest, 1942.
E. **Santman**, 1942.
Mr. J. R. Schaafsma, Wasse-
naar, 1933.
Mej. A. J. de Hoop Scheffer, 1939.
J. M. W. Scheltema, 1939.
Mej. B. E. S. Schenck, 1940.
Mej. Th. J. E. Schenck, 1940.
W. M. Scheurleer, Wassenaar,
1937.
L. 'H. Graaf Schinnnelpenninck,
1940.
Mr. H. N. Baron Schimmelpenninck
van der Oye, Oosterbeek, 1929.
W. A. A. J. Baron **Schimmelpen-**
ninck van der Oye, Voor-
schoten, 1918.
J. W. Schneider, 1942.
Dr. A. **Scholte**, 1941.
Mej. C. Schoondergang, 1941.
C. H. van Schooneveld, 1939.
H. A. Schouten, 1935.
A. P. Schram de Jong, Voor-
schoten, 1929.
W. A. **Schrandt**, 1938.
Ir. J. Schreuders Jr., 1937.
Mej. A. van der **Schuyt**, 1939.
A. J. M. **Sepers**, 1943.
L. L. **Servaa**s, 1942.
Dr. T. P. Sevensma, 1942.
Mr. J. **Slagter**, 1939.
1. J. **Sloos**, Oeastaest, 1942.
Mej. Dr. A. M. M. **Smit**, 1940.
Mej. M. A. **Smit**, den Haag, 1940.
R. J. **Smit**, 1942.
Mevrouw C. J. **Smit-van Embden**,
den Haag, 1940.
Dr. H. A. **Snellen**, 1942.
F. H. **Sobels**, Oegstgeest, 1937.
J. C. **Somer**, 1940.
Mr. A. J. **Sormani**, 1935.
Mevrouw C. J. van **Spall-geb.**
Ockhorst, 1936.
J. W. **Spanjaard**, 1943.
Mr. Dr. L. **Sprey**, **Oegstgeest**, 1939.
N. C. G. **Spijker**, 1936.
P. H. **Suijker**, 1940.
F. E. **Staab**, 1940.
A. J. **Stakenburg**, Staverden, 1939.
J. P. **Stam**, 1937.
J. W. C. van **Steeden**, Amster-
dam, 1938.
Mej. Dr. A. J. **Steenhauer**, 1939.
E. O. **Stein**, 1937.
Mr. R. N. de Ruyter van **Steve-**
ninck, 1942.
Van **Stockums** Antiquariaat, den
Haag, 1940.
Mr. J. A. van der **Stok**, 1936.
Mevrouw J. P. L. **Stokhuyzen-**
de Tong, 1936.
Jhr. G. J. **Stoop**, Alphen a. d.
Rijn, 1921.
Jhr. J. A. **Stoop**. 's-Gravenhage,
1940.
J. F. **Streur**, den Haag, 1939.
N. J. **Swierstra**, 1936.
Mevr. M. **Tabingh Suermondt**,
Amsterdam, 1943.
W. F. **Tegelaar**, 1942.
Mr. A. F. L. M. **Tepe**, 1941.
A. G. J. **Terpstra**, 1939.
F. J. D. **Theyse**, 1940.
Dr. K. **Simon Thomas**, Oegst-
geest, 1938.
M. T. **Tichelaar**, 1938.
H. J. M. **Timmerman**, 1939.
K. M. J. **Timmerman**, 1942.
Mevrouw M. E. **Timmermans-**
van der Goes, Oegstgeest, 1934.
Mej. M. M. des **Tombe**, Oegst-
geest 1939.
Mévr. E. **Torenvliet** geb. van
Wijngaardt, 1942.
A. M. **Touw**, 1936.
Mr. F. J. J. **Trapman**, 1937.
J. **Treur**, 1943.
J. O. **Tromp**, 1942.
Mevr. M. **Tabingh Suermondt**,
Amsterdam, 1943.
H. B. A. van **Ulden**, 1943.
P. van **Ulden**, 1939.

- J. K. van der Valk, 1942.
 W. J. van Varik, Oegstgeest, 1939.
 Mej. C. van de Velde, Oegstgeest, 1939.
 H. P. Veldhuyzen, 1925.
 R. K. Aeneae Venema, Batavia, 1936.
 L. Verkoren, 1936.
 P. J. J. Verlooy, 's-Gravenhage, 1940.
 Mr. P. VerLoren van Themaat, den Haag, 1935.
 Mej. Mr. A. H. Vermeulen, Overveen, 1940.
 Dr. J. Th. Vermeulen, Batavia, 1937.
 Mevrouw de Wed. Dr. P. Vermeulen-Visser, Oegstgeest, 1927.
 Mej. 1. M. Versluys, 1936.
 Mej. A. J. Versprille, 1929.
 H. Visser, 1941.
 R. Visser, 1937.
 J. de Visser, Oegstgeest, 1942.
 C. van Vliet, Noordwijk-Binnen, 1942.
 Prof. Dr. J. Ph. Vogel, Oegstgeest, 1915.
 Mej. Mr. D. D. Vollgraaf, Amsterdam, 1940.
 J. Voorbach, 1942.
 Voorschoten, Gemeentebestuur, 1941.
 J. Vooy, Rijnsburg, 1939.
 Mr. M. B. Vos, 1937.
 C. J. J. G. Vosmaer, 1942.
 Mevr. H. A. de Vreese-Kroon, 1943.
 A. M. de Vries, 1936.
 Prof. Dr. J. de Vries, 1931.
 Mevrouw S. C. de Vries-
 de Vries, Oegstgeest, 1938.
 C. Walenkamp, 1943.
 Wassenaar, Gemeentebestuur, 1943.
 J. N. Wassenaar, 1936.
 Mej. A. A. van Weel, Oegstgeest, 1941.
 Mej. J. M. Welcker, 1939.
 F. A. Wempe Jr., 1936.
 Prof. L. Oswald Werickebach, Noordwijkerhout, 1941.
 Mr. H. 1. J. M. van Wensen, 1937.
 Mej. L. Wesseling, den Haag 1940.
 R. Wesstra, Haarlem, 1940.
 Mej. A. van Westrienen, 1940.
 Mej. A. M. Weydung, 1920.
 G. P. E. Weijer, 1936.
 Jhr. L. Wichers, Rijswijk, 1937.
 Dr. J. Tj. Wielinga, Oegstgeest, 1943.
 Mej. A. Wiersma, Oegstgeest, 1942.
 W. Wiggers, 1940.
 R. de Wilde, F.G.Zn., 1920.
 Mr. I. P. Willeumier, Baarn, 1936.
 H. Wilton, 1939.
 N. van Wingen, Warmond, 1937.
 P. A. Wisse, 1937.
 H. K. W. Wrede, 1938.
 H. P. H. Würtz, 1937.
 W. Zaalbera, 1940.
 J. van der Zanden, 1935.
 P. J. van der Zanden, 1943.
 A. N. Zekveld, 1939.
 W. Zondervan, 1937.
 W. Zwart, 1941.
 Mej. J. M. J. Zwarts, 1936.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND

KORTE KRONIEK

VAN
LEIDEN EN RIJNLAND

1942 .

- 7 Jan. De Heer A. D. Vijgh, oudste der notarissen,
op **80-jarigen** leeftijd overleden.
- 10 „ De Heer P. G. C. van Doorn, sedert 1908
arts te Koelofarendsveen, te Alkemade
overleden.
- 26 „ De Heer H. H. van der Kloot Meyburg,
firmant in diverse fabrieken te Alphen
a.d. Rijn, op **86-jarigen** leeftijd overleden.
- 1 Febr. Mej. A. S. A. van Kaathoven, oud-leerares
der Meisjes H.B.S., op 77-jarigen leeftijd
overleden.
- 2 „ De Heer W. Warnaar, bollenkweker, lid
der N.V. Warnaar en Co., voorzitter van
den Bond van Bloembollenhandelaren,
oud-gemeenteraadslid, en vele jaren wet-
houder, lid van Prov. Staten en buiten-
gewoon lid van Gedep. Staten van Zuid-
Holland, te Sassenheim overleden.
- 4 „ 30 Gebrandschilderde ramen, vervaardigd
door den glazenier P. A. H. Hofman te
‘s-Gravenhage, elk met een afmeting van
50 × 70 cM., voorstellende de wapens
van burgemeesters en magistraat van
Leiden, zijn gereed gekomen. Zij zullen
na den oorlog worden aangebracht in
het trappenhuis van het Raadhuis, zijde
Vischmarkt.

- 7 Febr. 50-Jarig jubileum van den Heer G. Jongeleen bij de N.V. Vereenigde Touwfabrieken te Leiderdorp.
- 14 „ 50-Jarig jubileum van den Heer P. **Winter-**
‘kamp als handzetter bij de N.V. Boek-
handel en Drukkerij v.h. E. J. Brill.
- 14 „ De Heer J. R. de Bruïne Groeneveldt, arts,
sedert meer dan 40 jaren chirurg, op 69-
jarigen leeftijd overleden.
- 21 „ De Heer J. H. van **Straaten** van Nes, bekende
figuur uit de boomkweekerswereld, op
72-jarigen leeftijd te Boskoop overleden.
- 26 „ Laatste zitting van de Kamer van Koop-
handel voor Leiden en Rijnland.
- 27 „ De Heer A. L. van **Beeck, leeraar** in de
Geschiedenis en Aardrijkskunde aan het
gymnasium van 1902-1933, op 76-jarigen
leeftijd overleden.
- 28 „ Afscheid van den Heer A. J. Gerrevink als
burgemeester van Oegstgeest.
- 28 „ Hardrijderij met arresleden („Hardtikkerij”)
bij het dorp de Kaag; onder de deel-
nemende spannen bevonden zich fraaie
arren.
- 5 Maart Een leerstoel ingesteld vanwege de stichting
philosophie en parapsychologie bij de
faculteit van letteren en wijsbegeerte.
- 10 „ Benoemd tot bijzonder hoogleeraar in boven-
genoemde vakken Dr. E. A. Greven te
Wassenaar.

- 10 Maart Schenking aan het Rijk door Mevr. Dubois-Lojenga te Schaarsbergen van een collectie schedels, skeletten, preparaten op alcohol, wetenschappelijke **aanteekeningen** van wijlen haar echtgenoot, Prof. Dr. M. E. F. Th. Dubois, ter plaatsing in het Rijksmuseum van Nat. Historie, zijnde een aanvulling **eener** reeds in **Rijks-eigendom** zijnde „collectie Dubois”.
- 17 „ De Heer L. van der Laan, architect, op 77-jarigen leeftijd overleden.
- 22 „ Na nachtvorst is het ijs op de **Braassemermeer** nog zoo sterk, dat met ijsschuiten op de plas is gezeild, waarmede een record is gevestigd.
- 26 „ Mr. G. H. E. Nord Thomson, advocaat hier ter stede gedurende vele jaren op 52-jarigen leeftijd overleden.
- 4 April De Heer Th. Hiemstra, **oud-hoofdboekhouder-kassier** van de Leidsche Spaarbank, op 68-jarigen leeftijd overleden.
- 25 „ Afscheid van Mevr. Dr. D. B. van **Dorp-Beucker Andreae** als **geneeskundigedirectrice** van het Rotterdamsche **Zeehospitium** te Katwijk **a/Zee**.
- 25 „ De Heer F. G. H. Gerlings, oud-directeur der Incassobank N.V., op 77-jarigen leeftijd te 's-Gravenhage overleden.
- 16 Mei De Heer J. v. d. Ruit, hoofd der Openbare Lagere School te Zoeterwoude, op 51-jarigen leeftijd overleden.

- 16 Mei Eervol ontslag verleend aan Mr. P. J. **Idenburg** als secretaris van Curatoren van de Universiteit.
- 19 „ De Heer F. E. Meerburg, een' der voornaamste reeders van Katwijk en eigenaar van een zeer uitgebreiden haringhandel, op 83-jarigen leeftijd te Katwijk overleden.
- 1 Juni Gouden jubileum van den Heer G. **Bergman** bij de firma Gebr. Kruyt, **Ijzerhandel** aan den Nieuwen Rijn.
- 4 „ Gouden jubileum van den Heer P. **Buitelaar** bij Turkenburgs Zaadhandel te Bodegraven.
- 5 „ Benoemd tot curator van de Leidsche Universiteit Jhr. J. A. H. van der Does, te Arnhem.
- 10 „ Gouden jubileum van den Heer P. J. **Lugtigheid** als oprichter van de Eerste Leidsche Timmer- en Meubelfabriek „**Zeldenrust**”.
- 12 „ 125-Jarig bestaan van de N.V. Fabriek van Wollen Dekens voorheen J. Scheltema Jzn.
- 18 „ Benoemd tot notaris als opvolger van wijlen den Heer A. D. Vijgh, de Heer N. W. Holtkamp, candidaat-notaris te Oegstgeest.
- 19 „ De Heer G. de Jong E.zn., bekende figuur in kringen van het Christelijk Onderwijs, op **71-jarigen** leeftijd overleden.
- 19 „ Dr. K. H. Boersema, emeritus predikant der Ned. Herv. Kerk en voorganger der Vereeniging van Vrijzinnig Hervormden, benoemd tot hulpprediker bij de Ned. Hervormde Gemeente.

- 21 Juni Intrede van Prof. Dr. L. J. van Holk als predikant bij de Remonstrantsch Geref. Gemeente, na bevestiging door Ds. H. J. Mispelblom Beijer, zijn voorganger.
- 21 „ Pastoor A. H. J. M. **Homulle** 12¹/₂ jaar deken van Leiden.
- 10 Juli De Heer J. J. de Vos tot Nederveen **Cappel** te Wassenaar heeft aan den Staat der Nederlanden ter plaatsing in het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie alhier een drietal verzamelingen van kevers ten geschenke aangeboden; deze collecties omvatten bij elkaar ongeveer 34000 exemplaren.
- 15 „ De Heer O. L. J. Sikkens, reserve-majoor der veldartillerie en wethouder der Gemeente Laren (N.H.), als burgemeester van Oegstgeest benoemd.
- 1 Aug. De Heer H. Knaak 50 jaar agent der Reederij Van der **Schuyt**, alhier.
- 3 „ Wijdingsavond onder leiding van Dr. J. Riemens tot ingebruikneming van het gerestaureerde orgel in de Hooglandsche Kerk. Sprekers waren Dr. J. Riemens en de Heer J. P. Mulder, voorzitter van de Gemeente Commissie.
- 17 „ Prof. Dr. G. Jelgersma, oud-hoogleeraar in de psychiatrie en neurologie, op 82-jarigen leeftijd overleden.
- 18 „ Jhr. D. de **Blocq** van Scheltinga te Utrecht benoemd tot burgemeester van Wassenaar.

- 18 Aug. Mr. F. M. A. Schokking, burgemeester van 's-Gravezande, benoemd tot burgemeester van Hazerswoude.
- 18 „ De Heer G. **Hermens**, burgemeester van **Ouddorp**, benoemd tot burgemeester van Rijnsburg.
- 18 „ De Heer J. M. H. L. Hoyneck van Papendrecht benoemd tot burgemeester van **Zevenhoven**.
- 18 „ De zeven gobelins voor het stadhuis met symbolische voorstellingen van wijsbegeerte, wetenschap, kunst, techniek, sociale voorzorg, den tijd en **gemeenschaps**-arbeid; ontworpen door Christiaan de Moor en vervaardigd door Edmond de Cneudt, te Soest, zijn voltooid.
- 24 „ De Heer J. P. Niekerk, arts te **Noordwijk-Binnen**, op 40-jarigen leeftijd overleden.
- 25 „ Dr. A. Stoffel, technisch directeur v.d. N.V. **Soc. v. Chemische Industrie „Katwijk”**, op 65-jarigen leeftijd te Oegstgeest overleden.
- 28 „ Eervol ontslag verleend aan de professoren Dr. J. A. J. **Barge** en Mr. R. P. Cleveringa als curatoren van het Sted. Gymnasium; in hunne plaats zijn als zoodanig benoemd Mevr. H. G. de Ruyter van **Steveninck-Van Bosse** en de Heer A. **Krantz**.
- 28 „ De Heer E. Pelinck, directeur van het Sted. Museum de „**De Lakenhal**”, benoemd tot lid van de Monumentencommissie wegens het bedanken van den Heer T. Groeneveld.

- 15 Sept. De Heer J. Kooreman 50 jaar bij de N.V. Ned. Fabriek van wollen dekens v.h. J. C. Zaalberg en Zn.
- 17 „ Mr. H. M. A. Coebergh, sedert 1911 notaris alhier, op 67-jarigen leeftijd te Amsterdam overleden.
- 19 „ De Kweekschool voor Voorbereidend Onderwijs aan het Rapenburg bestaat 75 jaar.
- 20 „ Ds. A. P. van der Haas, hulpprediker te Oegstgeest, neemt het beroep aan in de komende vacature ds. T. J. Jansen Schoonhoven aldaar.
- 21 „ Eervol ontslag verleend aan Prof. Dr. H. T. Colenbrander als hoogleeraar.
- 22 „ Dr. W. P. J. A. van Royen, te voren kapitein der artillerie van het Nederl. leger, benoemd tot Secretaris van Curatoren van de Universiteit.
- 25 „ Ds. B. A. Venemans, te Harkema-Opeinde (Gr.) heeft het beroep aangenomen naar de Gereformeerde Kerk in Hersteld Verband te Leiden-Noordwijk.
- 3 Oct 3-Octoberherdenking in de Pieterskerk door Dr. G. J. **Streeder** met den tekst: Exodus 20 vers 2 en 3.
- 3 „ De Heer F. Elkerbout, oud-voorzitter van den Chr. Metaalbewerkersbond in Nederland, lid van den Gemeenteraad, op 69-jarigen leeftijd overleden.

- 14 Oct. Prof. Dr. F. W. A. Korff, hoogleeraar in de Godgeleerdheid vanwege de Ned. Herv. Kerk aan de Leidsche Universiteit, op 54-jarigen leeftijd te Haarlem overleden
- 14 „ Bevestiging en intrede van ds. B. van **Ginkel**, gekomen van Wezep, te Katwijk a/Zee.
- 21 „ Prof. Mr. H. A. Idema benoemd tot vice-president van het Gerechtshof te 's-Gravenhage.
- 21 „ 125-Jarig bestaan van de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid.
- 31 „ Afscheid van den Heer B. Moolenburgh als hoofdinspecteur der Directe Belastingen alhier.
- 1 Nov. Gouden jubileum van den Heer J. Wol bij de firma N. **Samsom**, N.V. te Alphen a/d Rijn.
- 1 „ Gouden jubileum van ds. H. Meijering, emeritus predikant der Geref. Kerk te Katwijk a/d Rijn.
- 1 „ Afscheid van ds. A. **J. Eikman** als predikant der Ned. Herv. Gemeente te Zoeterwoude.
- 6 „ Mej. J. Alida Planjer, sedert 1903 verpleegster later hoofdverpleegster in het Diaconessenhuis, op 60-jarigen leeftijd overleden.
- 14 „ Prof. Dr. **J. K. L. Martin**, oud-hoogleeraar in de geologie en mineralogie aan de Leidsche **Universiteit**, op 91-jarigen leeftijd overleden.

- 15 Nov. Afscheid in de Pauluskerk van Ds. T. J. Jansen Schoonhoven als predikant te Oegstgeest.
- 26 „ Freule F. van Panthaleon baronesse van Eck, oud-directrice van Hôpital Wallon, alhier, op 77-jarigen leeftijd te 's-Gravenhage overleden.
- 3 Dec. Installatie van den nieuwen Armenraad door den Burgemeester.
- 8 „ Het Diaconessenhuis wordt verplaatst naar het gebouw der Zendingsschool aan den Rijnsburgerweg te Oegstgeest.
- 9 „ Het St. Elisabeth-Ziekenhuis bestaat 50 jaar; dit jubileum is kerkelijk gevierd.
- 19 „ De Heer J. C. A. Binnendijk, oud-directeur der N.V. Sijetfabriek P. Clos en Leembruggen, op 79-jarigen leeftijd overleden.
-

IN MEMORIAM

A. D. VIJGH

6 September 1861—7 Januari 1942.

Op den 1'en Januari 1942 overleed te zijnen huize aan het Rapenburg 62 notaris A. D. Vijgh.

Adolph Daniël Vijgh werd den 6en September 1861 te Nijmegen geboren.

Reeds in September 1883 op 22-jarigen leeftijd dus — legde hij het candidaat-notaris examen af. Spoedig daarna werd hij werkzaam gesteld op het kantoor van den destijds hier ter stede gevestigden notaris S. Crommelin, welk kantoor hij eenige jaren later verwisselde voor dat van den eveneens te Leiden standplaats hebbenden notaris A. van Leeuwen. Na diens overlijden werd hij — bij Koninklijk Besluit van 24 April 1897 — tot diens opvolger benoemd.

In 1901 associeerde hij zich met notaris W. F. Kaiser, welke associatie duurde tot het overlijden van den heer Kaiser in 1916. Daarna oefende de heer Vijgh het notariaat weder, tot aan zijn overlijden, alleen uit.

Bijna 45 jaren dus heeft notaris Vijgh zijn ambt in onze stad bekleed.

Steeds heeft hij daarbij blijk gegeven van onkreukbaarheid, betrouwbaarheid en preciesheid. Deze drie, voor een notaris onmisbare, eigenschappen, tezamen met zijn aangeboren beschaving en aangename omgangsvormen, bezorgden hem het volle vertrouwen zijner **clienten**. En volkomen terecht, zij konden er staat op maken, dat hun belangen door hem **zoo**

goed als in zijn vermogen lag zouden worden behartigd. Zonder **twijfel** is notaris Vijgh er dan ook in geslaagd tusschen zichzelf en **degenen**, die zijn hulp inriepen, een band te scheppen. Het bestaan daarvan werd wel het duidelijkst bewezen door het feit, dat velen hunner hem door alle tijden heen trouw bleven, ook toen hij ouder werd.

Van geboorte moge notaris Vijgh dan geen Leidenaar zijn **gewest** — zijn bijna zestigjarig verblijf in onze stad **heeft** hem dit toch zeker wel doen worden. Zijn **belangstelling** ging dan ook uit naar alles, wat Leiden betrof. Geen Leidsche aangelegenheid waarvan hij geen kennis nam en waarvan hij zich niet op de hoogte stelde. Naar buiten bleek daarvan door de verschillende functies, welke hij in den loop der jaren heeft waargenomen.

In verband hiermede dient in de eerste plaats te worden vermeld, dat hij van 1901 tot 1936 — dus gedurende 35 jaren — onafgebroken lid en gedurende vele jaren voorzitter is geweest van het Bestuur der Maatschappij voor Toonkunst. Als zoodanig heeft hij veel en verdienstelijk werk verricht. Zijn groote interesse voor alles, wat „Toonkunst” betrof, zijn hartelijke medeleven in het wel en wee dezer oude Leidsche instelling zullen bij allen, die met hem in deze functie te maken hadden, lang in herinnering blijven.

Daarnaast heeft notaris Vijgh zitting gehad in de besturen van: de — thans niet meer bestaende — Maatschappij voor Volksbijeenkomsten, de Maatschappij tot Bevordering der Nederlandsche **Visscherij**-belangen en de Afdeeling Leiden der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, alle welke functies hij reeds eerder had neergelegd. Bij zijn overlijden was hij

echter nog vice-voorzitter van het bestuur der Leidsche Schouwburg en regent van het Jan de Later-hofje, welke betrekkingen hij ook reeds een lange rij van jaren had waargenomen.

Notaris Vijgh heeft zich als uit het bovenstaande blijkt voor Leiden vaak en op verschillende wijzen verdienstelijk gemaakt. Hij was een echt Leidsche figuur geworden, wiens nagedachtenis hiermede zij geëerd.

v. E.

WILLEM WARNAAR.

10 April 1867 — 2 Februari 1942.

Op Zondag 2 Februari 1942 stierf plotseling te Sassenheim Willem Warnaar; in hem verloor ons land een man van groot formaat, wiens merkwaardige levensloop hier in het kort worde verteld.

Willem Warnaar werd 10 April 1867 te Helvoirt geboren. Zijn vader, die tuinbaas was, vestigde zich enkele jaren later als zoodanig op het buiten „**Berbice**” te Voorschoten van de familie Van Kempen. Willem Warnaar had van zijn vader, **kweeker** van groote bekwaamheid, de liefde voor planten en bloemen. Hij genoot een uitstekende opvoeding en leerde reeds jong vreemde talen. Den jongen Warnaar zaten het **kweeken** en de handel in het bloed: Op zekeren dag nam hij een rijksdaalder uit zijn spaarpotje en kocht daar bollen voor, die hij plantte in een hoekje van zijn moeders bleekveld. Nog heel jong kocht hij van boeren en op buitenplaatsen partijtjes *Galanthus nivalis*, welke hij in een **rooden** zakdoek geknoopt, te koop aanbood aan exporteurs. **Zoo** kwam hij in aanraking met het bloembollenbedrijf van Baron van Heemstra te Sassenheim, die hem aan zijn onderneming verbond en voor wien hij vele malen de Ver. Staten bezocht. In 1899 nam hij deze zaak over en begon hij voor eigen rekening, kocht een schuur en kantoor en legde den grondslag voor een steeds groeiend bedrijf. Het volgende jaar huwde

hij Mej. C. S. C. Frijlink, dochter van een bekend bollenkweeker. Warnaar was een uitnemend **kweeker** met veel zin voor den handel. Begaafd met een scherp verstand bracht hij zijn onderneming tot **grooten** bloei. Uit de Ver. Staten importeerde hij de bekende gladiolussen Amerika en Panama. Veel deed hij ook voor de narcissencultuur en reisde daarvoor naar Zuid-Frankrijk en Italië om een daar in het wild levende soort te **koopen**. Toen men in Amerika wees op den achteruitgang van de narcis **Golden Spur** en aandrong op een goede narcis, die even vroeg was als deze, ging Warnaar in zijn tuin kruisingen verrichten, waaruit zijn beroemde **narcis Golden Harvest** is voortgekomen.

Door voortdurenden, aankoop wist Warnaar zijn tuin uit te breien tot een oppervlakte van ± 30 H.A. en **zoo** stichtte de eenvoudige zoon van een tuinbaas **één** der grootste bloembollenbedrijven in ons land.

Toch had Warnaar steeds tijd over voor anderen, voor zijn vak en voor de maatschappij. In 1896 sticht hij met eenige anderen den Verzendersbond op Amerika, dien hij later oploste in den Bond van Bloembollenhandelaren, waarvan hij tweemaal voorzitter was. Van de Alg. Ver. Bloembollencultuur was hij lid van het hoofdbestuur en ondervoorzitter, verder lid van het Centraal **Bloembollencomité** en den Ned. Tuinbouwraad. Daarnaast lid van den Gemeenteraad van Sassenheim en van 1929 tot zijn dood wethouder; 1912-1939 lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland; 1929— 1939 buitengewoon lid van Gedeputeerde Staten. Kortom tijd lid der Tweede Kamer; 1913-1929 hoofdingeland-plaatsvervanger van Rijnland; vele jaren plaatsvervangend lid van den Raad van Beroep der Dir. Bel. te Leiden. In 1930 was

Warnaar benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau; in 1937 werd hij tot officier in die Orde bevorderd.

Warnaar bleef bij dit alles een eenvoudig mensch. In zijn hart was hij **kwecker** en voelde zich „op den tuin” het meest in zijn element. Als man van den ouden stempel had hij een fraai, verzorgd handschrift „**waarop** hij” — **zoo** schreef mij **één** zijne medewerkers — „**zonder** daaraan een overdreven beteekenis toe te kennen, een weinig trotsch was”.

In al zijn functies verwierf Warnaar ieders eerbiedige genegenheid door zijn warm hart, zijn helder verstand, zijn bezadigd woord en zijn onkreukbaarheid. Hij was een man uit een stuk, innemend en hoffelijk; oprecht in zijn geloof, leefde hij daarna.

Op hem kan ons land met recht trotsch zijn.

J. SLAGTER.

J. R. DE BRUÏNE GROENEVELDT

13 October 1872-14 Februari 1942

Jan Rudolf de Bruïne Groeneveldt werd den 13en October 1872 te Molenaarsgraaf geboren. Na de lagere school doorloopen te hebben, bezocht hij het gymnasium te Dordrecht en te Haarlem, alwaar hij in 1889 het eindexamen aflegde. Daarop volgde de studie in de medicijnen te Leiden, welke in het voorjaar van 1898 met het artsexamen werd afgesloten.

Intusschen was De Bruïne's voorliefde voor de chirurgie reeds duidelijk geteekend. Na gedurende een jaar in groote medische centra, achtereenvolgens te Weenen, Berlijn, Parijs ziekenhuizen te hebben bezocht en de grootmeesters der heelkunde aan het werk te hebben gezien, keerde hij naar Leiden terug, om die stad zijner keuze metterwoon niet meer te verlaten. Acht jaren is hij daar werkzaam geweest als assistent voor heelkunde, eerst bij Van Iterson, na diens overlijden, tot 1907, bij Korteweg.

In dat jaar heeft hij zich aan het Rapenburg als chirurg gevestigd. Toen is begonnen de praktijk, welke hem vijfendertig jaren lang een onafzienbaren stroom van patienten heeft toegevoerd; welke hem in Leidens ziekenhuizen, dat van St. Elizabeth en het Diakonessenhuis, vroeger ook in het Hôpital Wallon, eene bevoorrechte plaats deed innemen; welke hij met ongewone toewijding en nimmer gebroken wilskracht heeft uitgeoefend, menigmaal onder moeilijke

omstandigheden, tot zijn laatsten snik toe; welk hem weldra den r  p van een groote onder zijne vakgenooten verwierf, die hulp en uitkomst wist te brengen, waar de menschelijke middelen uitgeput schenen.

Zelfs in een werkkring als deze, eervol en inspannend en rijk aan inhoud, genoeg om drie welbestede levens te vullen, heeft de machtige en altijd werkende geest van De Bruïne Groeneveldt zijne volkomen bevrediging en zijne rust niet kunnen vinden. Een tijd lang, omstreeks 1910 en volgende jaren, werd hij geboeid door de veelbelovende uitkomsten, welke de toen nieuwe wetenschap der psyche-analyse scheen te bieden, en hij stelde zich in verbinding 'met Freud, dien hij herhaaldelijk te Weenen bezocht'. Maar bovenal heeft hij in zijne latere levensjaren, scherp uitgesproken sinds 1926, gepeinsd op het vraagstuk der vroegtijdige onderkenning van de **kanker**-verschijnselen. Te Leiden, aan de Boerhaavestraat, is onder zijne leiding en naar zijne aanwijzingen een laboratorium ingericht, waar in stilte ijverig en, naar op gezag van anderen mag worden aangenomen, verdienstelijk werk is verricht door zijne medewerkers dr. H. W. Julius, thans hoogleeraar te Utrecht, dr. P. G. Gaillard en dr. L. de Kromme. Daarna is door den laatstgenoemde het onderzoek te Amsterdam met onvermoeide toewijding voortgezet in het Laboratorium voor Kankeronderzoek, aan den Amstel, dat sinds zijn stichter is heengegaan tot naam draagt: het **Laboratorium de Bruïne Groeneveldt**. Aan al dat gepeins en die leiding van **anderer** werk heeft de dood een ontijdig einde gemaakt.

De dood is ingetreden op den 14en Februari 1942 na eene slepende ziekte, tegen **welker** sloopende

uitwerking hij zich met schier bovenmenselijke kracht heeft verzet, maar die hem ten **slotte** heeft geveeld. Den **18en** Februari is zijn stoffelijk overschot op Rhijnhof onder algemeene belangstelling ter aarde besteld.

De **Bruïne** Groeneveldt heeft een dubbel levenswerk nagelaten. Het eene, het werk van den heelenden geneesheer, die **zoo** velen uitkomst en troost gebracht heeft, is de vrucht zijner bekwaamheid en vakkundige vaardigheid, niet minder zijner krachtige persoonlijkheid, die hem met het overwicht over de zieken hun blind vertrouwen wist te winnen, en zijner warme en gevoelige inborst, die het leed der patienten tot zijne eigen zorg omschiep. Het andere, het werk van wetenschappelijk onderzoek, is gewrocht door zijn scherp, altijd peizenden geest, die rusteloos bij groote vraagstukken vewijlde. Beider **vereeniging** is alleen mogelijk geweest door den werkdrang en de wilskracht, die den man van forsche afmetingen in ongewone mate bezielde. Het eene is, gelijk **zoo** veler verdienstelijk en zeer verdienstelijk werk, vergankelijk, al zal het voortleven in de erkentelijkheid van het geslacht, dat bij hem hulp en vertroosting heeft gevonden. Het andere, dat nog niet voltooid is -wie zal zeggen, welk lot daarvoor is weggelegd? Schrijver **dezes** mag zich daaromtrent geen zweem van voorziening aanmatigen, maar het is hem bekend, dat er ernstige mannen van wetenschap zijn, die, — bij alle voorbehoud, dat de wetenschap, **zoo** lang zij tot afwachten verplicht is, past, — goed vertrouwen op groote mogelijkheden koesteren.

Van hetgeen in dit opzicht de toekomst zal uitwijzen zal het afhangen, of Leiden op Jan Rudolf de Bruïne Groeneveldt eenmaal roem zal dragen. Maar

hoe dat ook uitvalle, zijne nagedachtenis zal in eere worden gehouden als die van een man van **be-teekenis**, een man van **grooten** en fijnen geest, van stoere werkkraft en onbuigzame wilskraft, warm van inborst voor zijne medemenschen.

J. VAN KAN

A. L. VAN BEECK

28 Maart 1865 — 27 Februari 1942.

In Adrianus Ludovicus van Beeck heeft Leiden een bijzonder en merkwaardig stadgenoot verloren, een man, die geboren op de boerderij en opgegroeid op het land zich door **stoeren** arbeid en onwrikbaren wil een weg heeft gebaand tot het doel, dat hij zich reeds als knaap had gesteld. En het is Leiden geweest, dat vooral van zijn groote gaven heeft geprofiteerd.

Toen hij de O.L. school in zijn geboorteplaats **Baarle-Nassau** had afgeloopen en het de wensch van zijn vader was, dat hij het beroep van zijn voorouders zou volgen, wist Meester Van Ek, die in den jongen wat zag, gedaan te krijgen, dat Vader Van Beeck hem toestemming gaf zijn zoon aan te stellen tot kweekeling aan zijn school.

Zoo stond Van Beeck reeds op 12-jarigen leeftijd voor de klas met voor „**honorarium**” van f 25. — per jaar.

De bedoeling was, dat hij het volgend jaar naar de Normaalschool te Tilburg zou gaan.

Die bezocht hij van 1878 tot 1883, in welk jaar hij de onderwijzersacte behaalde.

Onmiddellijk daarop volgde zijn aanstelling tot onderwijzer aan zijn oude school op een jaarwedde van f 550.—. Nooit is dit bedrag verhoogd.

Van Beeck was toen reeds besloten verder te studeeren. Zijn doel was de **Hoogeschool**. Om dit te

bereiken begon hij met de studie voor de hoofdacte. Geld om les te nemen had hij niet. Op een klein slaapkamertje in de boerderij studeerde hij. Maar na drie jaar was de hoofdacte in zijn bezit.

Dan werpt hij zich op de moderne talen. Met onge-looflijke energie en onder zeer moeilijke omstandig-heden **studeerende**, verwerft hij in 1889 de middel-bare acten voor Fransch en Engelsch. De acte Duitsch volgt een jaar later.

Het geld voor reis- en leskosten verdiende hij door aan boerenjongens les te geven voor f 050 per uur.

Nu staat voor den Brabander de weg naar Holland open!

In 1892 krijgt hij een aanstelling als **leeraar** aan het Instituut Bouscholte te 's **Gravenhage**. Hier gaat hij zich voorbereiden voor het Staatsexamen. Zonder dat hij één les heeft genomen slaagt hij 15 Augustus 1895, voor het toelatingsexamen tot de Universiteit. Zijn jeugddroom wordt daarmee verwezenlijkt.

In den tijd, dien hij beschikbaar heeft, volgt hij nu te Leiden de Colleges van Blok, Muller, Jan **ten Brink**, de Goeije, Kern en Bolland, doet in 1899 met goed gevolg Candidaatsexamen in de Ned. Letteren en **slaagt 22 Mei 1901 cum laude** voor het doctoraalexamen.

Heel vlug daarna volgt dan zijn benoeming tot **leeraar** aan het gymnasium te Leiden, een betrekking, die hij van 7 Januari 1902 tot 31 Augustus 1933 heeft bekleed.

Op deze post kreeg Van **Beeck** eerst recht gelegenheid om zijn gaven als docent en opvoeder te ontplooien. De jaren te Leiden doorgebracht zijn het hoogtepunt van zijn leven.

Spoedig was hij de vertrouwde van zijn leerlingen,

de vaderlijke vriend. Hij was het, die in moeilijkheden raad en uitkomst bracht. Hij gaf steun, waar die noodig was. Hij beurde op en gaf kracht, wanneer zijn leerlingen versaagden.

Hij wist, dat een leerling houvast nodig heeft, hij gaf hun die. Hij boeide, door zijn levenwekkend onderwijs, hij greep de leerlingen door zijn heldere visie op het verleden en het heden,' door zijn intuïtieve kennis van de psyche van den jongen mensch.

Wat Van Beeck zei, bleef bij.

Hij hield van zijn leerlingen. Soms leek hij hard, maar achter die hardheid school een innig en teer gevoelsleven.

Zoo is Van Beeck 31 jaren de vaste pijler geweest, waarop het Leidsche Gymnasium gesteund heeft. En in die jaren heeft hij velen tot levenslange dankbaarheid aan zich verplicht. Men is te Leiden van hem gaan houden — maar ook hij is van Leiden gaan houden. Hij is saamgegroeid met de **Sleutelstad** en is tot aan zijn dood toe werkende voor al zijn leerlingen een onvergetelijke leermeester geweest, voor vele ouders een zeer gewaardeerde raadsman, voor talloozen de stuwende kracht in moeilijke jaren.

Zoo ging op 27 Februari 1942 een man van ons heen, die velen tot zegen was!

D. E. BOSSELAAR.

L. VAN DER LAAN

20 April 1864-17 Maart 1942

Een bouwmeester in velerlei beteekenis. Een man' aan wien men terugdenkt in eerbied en toegenegenheid.

Zijn wieg stond op Zorgvliet, het destijds nog vorstelijke landgoed tusschen den Haag en **Scheveningen**. Zijn vader voerde er het beheer als **plantage**-meester en stond in goeden roep bij zijn hooge lastgevers. Diens mooie werk was te bouwen uit levende stof en dat levend bouwen vindt men bij den zoon op andere wijze terug.

Bij het beschouwen der portretten van zijn vader Jan van der Laan en zijn moeder Apollonia van der Laan geb. van der Stap begrijpt men, dat ook hun zoon Leo een degelijke **opvoeding** heeft ontvangen.

Hij werd architect via de praktijk, door studie aangevuld. Zijn laatste scholing genoot hij bij het bureau van Margry en **Snickers** te Rotterdam, waarna hij zich in 1891 te Leiden vestigde.

Klein beginnend moest hij zelfs aanvankelijk zelf detailleeren en hij kon later er van vertellen, hoe hij in zijn jonge jaren **menigen** nacht over zijn teekenplank gebogen stond.

Een blijmoedig Godsvertrouwen gaf hem kracht. Hij bezat een zuiveren, **rappen** en sterken geest, dien men weerspiegeld zag in zijn zuiver, beweeglijk en markant gelaat. Zijn gesprek was met humor gekruid. Zijn gezellige aard en gulle hartelijkheid verwierven hem tal van vrienden. Deze en andere gaven eigenschappen, soliede vakkundigheid en artistieke

begaafdheid brachten hem onder Gods zegen een goeden naam als mensch en als architect.

Zoo bouwde hij zijn leven op en zijn gezin. In 1893 huwde hij Anna Stadhouders uit Leiden en hun werden zes zoons en vijf dochters geboren: den zegen van het graote gezin, met zijn diepe, ja soms haast onoverkomelijke zorgen, maar tevens met zijn overrijke vreugden, vond men in den huize van der Laan **zoo** tastbaar gedemonstreerd.

Op maatschappelijk gebied was van der Laan o.m. werkzaam als bestuurslid van de Ambachtsschool — later eerelid van het bestuur — en van Mathesis. Hij en zijn wakkere vrouw gaven veel tijd en persoonlijke toewijding aan hun geloofsgenooten, die hulp van noode hadden. Met hart en ziel was hij **Vincenciaan**: 50 jaren was hij lid, later president van de St. Maria-Conferentie, jaren lang leidde hij het Liefdewerk voor Kinderbescherming (Kinderhuis te Lisse) en was hij vice-president van den Bijzonderen Raad.

Tracht men van der Laan nog nader te beschrijven, dan kan men den architect niet scheiden van den mensch en vader.

In de eerste helft van zijn loopbaan heeft hij veel gebouwd, in Leiden en omgeving; hij won daarbij het vertrouwen van zijn opdrachtgevers en was veler raadsman in bouwkundige aangelegenheden.

In die periode bracht hij zijn kinderen groot en kozen drie zijner zonen hun vaders beroep via de Delftsche studie. Een hunner brak zijn opleiding af om Benedictijn te worden, maar is op bepaalde gebieden toch architectonisch werkzaam.

Zoo legde van der Laan den grondslag voor de tweede helft van zijn loopbaan, waarin hij met zijn

oudsten zoon geassocieerd was. Het werd de ideale samenwerking tusschen de ervaring en wijsheid van den oudere en de nieuwe energie en het groeiend kunnen van den jongere. Dank zij het vertrouwen, dat van der Laan genoot, werden reeds spoedig opdrachten tot omvangrijke bouwwerken verkregen, in Leiden en elders in den lande: kerken, ziekenhuizen, schoolgebouwen, winkelgebouwen en derg.

Langzamerhand trok hij zich uit de dagelijksche werkzaamheden terug, maar tot aan het einde van zijn leven had hij een groot aandeel in de hoofdlijnen van het werk.

Hem was een schoone levensavond beschoren. Zijn kinderen wist hij bezorgd en hij onderhield levendige betrekkingen met hen; zijn bureau wist hij voortgezet. Dit slechts als karakteristiek, want er was zooveel waarover hij zich kon verheugen. Dankbaar was hij voor zijn rijke leven.

Een schaduw wierpen de langdurige ziekte en het overlijden zijner echtgenootte gevolgd door de ziekte van de dochter die voor hem zorgde. Maar hij kende de beteekenis van het offer en bij van der Laan was elke schaduw verlicht, omdat hij de blijdschap bezat der kinderen Gods.

Het prille voorjaar 1942 werd hem de lente van een hooger opgang.

Zijn priester-zoon deed zijn uitvaart, twee architecten, twee artsen, een ingenieur — zijn vijf andere zonen — droegen hem grafwaarts met een jongen vriend des huizes, te midden van familie, van vele vrienden en belangstellenden.

Hij ruste in vrede.

P.F.

F. G. H. GERLINGS

4 Juni 1864 — 25 April 1942.

In den avond van 25 April overleed ten zijnen huize in den Haag François Gerard Henri Gerlings in den ouderdom van bijna 78 jaar. Hij was geboren te Haafflem als oudste van 6 kinderen van H. F. C. Gerlings en A. D. J. Kruseman.

In 1869 vertrok de familie naar Leiden en vestigde zich metterwoon Breestraat 87, vanwaar zij in 1873 naar Rapenburg 35 verhuisde. Gerlings genoot zijn lager onderwijs aan, de lagere school aan de **Aalmarkt** en deed 4 Sept. 1878 zijn intrede op het Leidsche gymnasium. Hij bleef aldaar tot in 1881, en begon in datzelfde jaar zijn carrière als volontair bij de **bankiers-firma Köster & Co** te Mannheim, alwaar hij twee jaar werkzaam was.

Op 1 September 1883 trad hij in actieven dienst bij de firma **H. Oijens & Zoonen** te Amsterdam, welk kantoor hij in September 1885 voor dat van de toenmalige Commanditaire Vennootschap Leidsche **Bankvereniging** H. F. C. Gerlings gevestigd aan het **Rapenburg 35** te Leiden verwisselde. Bij deze instelling werd hij 1 September 1887 procuratiehouder, 22 Juni 1905 directeur en 1 Mei 1907 mede-beheerend vennoot.

In deze leidende positie heeft hij per 1 Juli 1917 de Commanditaire Vennootschap zien overgaan in de N.V. Scheurleer en Zoonen's Bank, terwijl hij na de overname op 1 Juni 1931 van deze instelling door

de Incassobank N.V. tot directeur van het kantoor alhier werd benoemd, Deze functie legde hij neer op 1 October 1933, en vertrok met zijn zuster op 6 Mei 1935 naar den Haag.

Het particuliere leven van Gerlings kenmerkte zich door groote activiteit op velerlei gebied. In talrijke commissies, congressen en fondsen heeft hij als bestuurslid zitting gehad, meerendeels als penningmeester. Om hiervan enkelen te noemen: penningmeester van de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid; van het Nederl. Roode Kruis afd. Leiden; van de Leidsche Schouwburgvereniging; van het **Bruining-Fonds**. Voorzitter was hij van de Ver. voor de Leidsche Geld- en Effectenhandel ; Commissaris van de Alphensche Bank; van de Kweekschool voor de Zeevaart te Amsterdam; van de Comm. Vennootschap Tieleman en Dros te Leiden. Door al deze functies had hij zich tal van vrienden en bekenden verworven en dezen was hij wederkeerig een trouw vriend en raadsman.

Zijn vacaties bracht hij meestal in Zwitserland of Italië door, daar hij gaarne de bergsport beoefende. In zijn laatste levensjaar ging hij, tot dien tijd altijd zoo fit gebleven, zienderoogen achteruit; misschien dat hier het gemis aan' een buitenlandsch verblijf toe medewerkte.

Op 29 April, hebben wij, zijn vrienden en vele belangstellenden, hem op een stormachtigen dag op Rhijnhof ten grave gebracht.

J. E. **KROON.**

Leiden.

F. E. MEERBURG

15 April 1859-19 Mei 1942

Ruim 83 jaar oud geworden, behoorde hij eigenlijk reeds tot een vorig geslacht.

Naamgenoot van zijn grootvader, welke in de twintiger jaren van de vorige eeuw als eerste van zijn geslacht zich te Katwijk vestigde en als „boekhouder” in de visscherij een loopbaan begon.

De door dezen grootvader opgerichte reederij kon zich handhaven en kwam in de tachtiger jaren in handen van zijn kleinzoons, waarvan F. E. Meerburg de oudste was.

De reederij maakte in die jaren, evenals zoovele andere productiebedrijven hier te lande, een enorme opbloei mede. De overledene kon zijn koopmans-talenten in zijn firma ten volle ontwikkelen en de vloot der firma had haar plaats onder de eersten van het land.

Was hij bekend als reeder, nog bekender klank had zijn naam als exporteur. Toen onder minister Thorbecke de oude rechten van de haringsteden als Vlaardingen en Maassluis vervallen verklaard werden, veranderde er voorloopig nog niet veel. De kustplaatsen exporteerden alleen ongekaakte haring en verkochten hun gekaakte haring aan de exporteurs van Vlaardingen.

F. E. Meerburg was de eerste in de kust-visscherij-plaatsen, die de verborgen mogelijkheden zag in de

wettelijke gelijkstelling. Als achttienjarige begon hij een exportzaak van geaakte haring in concurrentie met de aloude stedelijke bedrijven. Binnen enkele jaren kon hij erop bogen, dat hij de Katwijksche haring bekend gemaakt had op alle bekende **buiten-**landsche markten. Zijn exportzaak werd door zijn koopmanschap steeds belangrijker en de uitbreiding van de Katwijksche vloot is mede te danken aan zijn initiatief en zijne energie.

Van de vele functies welke hij bekleedde moge vermeld worden het voorzitterschap van de Kamer van Koophandel voor Katwijk, het lange voorzitterschap van de reedersvereniging Vuurbaak, het lidmaatschap van den Gemeenteraad. Jarenlang heeft hij onvermoeid en hardnekkig gestreden voor de **vaart-**verbetering naar IJmuiden. De Leidsche Bouwmaatschappij kende hem 40 jaar lang, tot 1940, als president-commissaris.

Toen hij zich op vijftigjarigen leeftijd uit zijn zaken terug trok, legde hij ook zijn openbare functies neder. Alleen op kerkelijk en op liefdadig gebied bewoog hij zich soms nog naar buiten.

Wel behield hij tot het einde toe zijn groote interesse voor de meest **uiteenlopende** onderwerpen en was hij van het wereldgebeuren volkomen bewust. Veel aandacht besteedde hij aan zijn huis en de inrichting daarvan. Samen met zijn vrouw wist hij dit tot een kostbaar en bijzonder gezellig geheel op te bouwen.

Na een zeer gelukkig huwelijksleven van 55 jaar overleed hij den 19 Mei 1942.

D. F. E. MEERBURG.

Mr. H. M. A. COEBERGH.

20 November 1874-17 September 1942.

Henricus Maria Antonius Coebergh werd geboren te Leiden 20 November 1874; bijna zijn gansche leven heeft hij in deze stad doorgebracht.

Zoowel van vaders- als van moederszijde gesproten uit een familie, welke tal van verdienstelijke notarissen onder hare leden telde, is het begrijpelijk dat de jonge Coebergh, oudste zoon van den nog bij velen bekenden voortreffelijken notaris Mr. J. A. F. Coebergh, zich eveneens tot het notariaat voelde aangetrokken en zijn toekomstige loopbaan dus reeds vroegtijdig voor zich zag afgebakend; trouwens zijn aanleg en karakter strookten volkomen met deze aangewezen richting.

Na de gymnasiale lessen volgde de juridische studie aan de Leidsche Hoogeschool, bekroond door zijne promotie in 1897 en de verdere opleiding tot candidaat-notaris. Als zoodanig was hij werkzaam aanvankelijk op een kantoor in Roozendaal, daarna op het kantoor van zijn vader, die na een 42 jarige praktijk in 1911 zijn ambt neerlegde en zich tot zijn groote voldoening door zijn zoon in zijn werk zag opgevolgd. Van dezen kan zeer zeker worden getuigd dat de gunstige reputatie, welke het kantoor Coebergh niet alleen in, doch ook ver buiten Leiden genoot, door hem werd bestendigd; in alle opzichten trad de zoon in de voetsporen zijns vaders en wist ook

hij het volledig vertrouwen te winnen van allen, die bij hem om steun en raad aanklopten. Op de juistheid zijner adviezen, ingegeven door onkreukbaarheid en rechtschapenheid, kon onvoorwaardelijk worden vertrouwd; talloos zijn de velen, die aan hem verlichting van zorgen en opbeuring in geestelijken of stoffelijken nood te danken hebben; niemand keerde onvoldaan van zijn kantoor terug.

Ook bij zijne **confrères** stond notaris Coebergh in hoog **aanzien**; jaren lang was hij **secretaris-penningmeester**, en na het overlijden van den oudsten notaris A. D. Vygh, voorzitter van de vereeniging van Leidsche notarissen. Voor de stad Leiden trad hij bovendien op als gemeentenotaris.

Zijn ingeboren bescheidenheid weerhield hem in het openbare leven op den voorgrond te treden ; toch heeft hij op velerlei gebied uitnemend werk verricht en stelde hij gaarne zijn tijd en kennis ter beschikking van nuttige doeleinden. Zoo was hij o.a. **geruimen** tijd lid en secretaris van de Commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs, voorts kantonrechter-plaatsvervanger, bestuurslid van het Groene Kruis, van de vereeniging tot ondersteuning van behoeftige kraamvrouwen enz. Als goed Leidenaar stelde hij belang in alle lokale gebeurtenissen, de geschiedenis en topografie onzer stad hadden voor hem **geene** geheimen.

Beteekent Coebergh's overlijden dus een ernstig verlies voor de stad en voor de velen, die hem hunne belangen toevertrouwden, zwaarder is de slag, die aan zijn gezin en zijne talrijke vrienden door zijn heengaan is toegebracht. Zij verliezen in hem hun steun en raadsman, hun trouwen goeden kameraad, die nimmer eigen belang op den voorgrond stelde,

doch in de eerste plaats het welzijn van anderen beoogde. Streng voor zichzelf en weinig eischend, dwong zijn voorbeeldige levenshouding tot bewondering en navolging. Ook hem bleven de moeilijkheden des levens allerminst gespaard, doch gesteund door een innig vroom gemoed aanvaardde hij de tegenslagen van het leven in volle berusting.

Zeer onverwacht heeft onze vriend ons verlaten. In September j.l. bracht hij zijn welverdiende vacantie door ten huize zijner dochter in het landelijke Warmond; ik mocht hem daar in volle gezondheid bezoeken en verheugde mij over zijn goed uiterlijk en over de opgewekte blijde stemming, waarin hij mij door Warmonds dreven rondleidde. Enkele dagen later bleek hij zich aan een weinig ingrijpende operatie in Amsterdam te moeten onderwerpen, waartegen zijn gestel helaas niet bestand bleek. Op 17 September 1942 overleed hij aldaar geheel onverwacht, zacht en kalm overeenkomstig zijn aard.

Een braaf en rechtschapen mensch is van ons heengegaan; zijn leven strekke ons ten voorbeeld.

DR.

JONKVR. F.VAN PANTHALEON, BARONESSE VAN ECK.

1 Juni 1865-26 November 1942.

Met ontroering werd ook hier te Leiden het bericht vernomen van het overlijden van Freule F. van Panthaleon, baronesse van Eck, die bijna twintig jaar aan het hoofd heeft gestaan van het bekende ziekenhuis op Rapenburg 12, Hôpital Wallon. Met zeldzame toewijding, groote takt en warme menschenliefde vervulde zij haar taak als directrice van dit voortreffelijke ziekenhuis, dat door zijn ouderwetsche bouw en inrichting als ziekenhuis zooveel bezwaren en gebreken vertoonde, maar dat toch zoo in aanzien was in de medische wereld, tot ver buiten de direkte omgeving.

Het was vooral de persoonlijkheid van de Freule, die aan dit kleine ziekenhuis zoo'n speciale sfeer verleende, van wie zoo'n hartelijke belangstelling uitging voor allen om haar heen.

Hoevelen hebben niet in latere jaren met groote dankbaarheid teruggedacht aan Hôpital Wallon, hoe gaarne richtte men ook later nog vaak zijn schreden naar 't Kapenburg, om bij de Freule een bezoek te brengen, waar men zeker kon zijn, raad en steun te zullen vinden, als men deze noodig had.

Wat bezat zij een waardigheid, en tegelijk een charme ! Altijd weer opnieuw werd men getroffen door haar takt, haar merrschenkennis, haar zeldzame intuïtie en haar zekerheid van oordeel; nooit zou zij

haar opinie onder stoelen of banken steken, en toch was zij altijd ruim en mild in haar oordeel.

Met de verpleegsters, die onder haar werkten, hield zij ook in latere jaren vaak nog contact. Dat zij een groot gevoel van verantwoordelijkheid bezat en veel zorg had voor de onder haar werkende zusters, bleek wel uit het feit, dat zij bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van Hôpital Wallon in 1912 het initiatief heeft genomen tot stichting van het **zusterspensioen-fonds**; ook nog vele jaren na haar vertrek uit Leiden bleef zij haar zorgen wijden aan dit fonds, dat terecht haar "lievelingskind" werd genoemd.

Dat Hôpital Wallon in die jaren als **verplegings-inrichting** in hoog aanzien was, moge blijken uit het feit, dat bij een belangrijke verpleging in Den Haag of elders vaak op de zusters van Freule v. **Eck** een beroep werd gedaan!

In Juli 1921 legde Freule van **Eck** het directriceschap neer en verliet zij Leiden; even te voren kwam de benoeming af tot Ridder in de Oranje-Nassau-Orde.

In 1925 werd Hôpital Wallon als Ziekenhuis gesloten, betreurd door velen onder de Leidsche medici, die aan de prettige geest, die hier altijd geheerscht had, en aan de aangename samenwerking steeds de beste herinneringen bewaarden.

De Freule bleef vanaf haar huis in het **Bezuidenhout**, waar zij in de familiekring nog vele gelukkige jaren mocht slijten, met warme belangstelling het leven volgen van vele harer oud-verpleegden, waarvan verscheidene tevens haar vrienden waren geworden. Langere tijd maakte zij zich zeer verdienstelijk voor de Vereniging „Pro Senectute”, en met onverflauwde belangstelling bleef zij ook in latere jaren de **ontwikkeling** der sociale vraagstukken in de maatschappij volgen.

Ook toen haar gezondheid groote zorg begon te geven en haar krachten steeds minder werden, behield zij haar oude geestkracht en warme opgewektheid voor alles en allen om haar heen. En menig Leidsch hart klopte sneller, als men „**de Freule**”, zooals zij ook later nog steeds genoemd werd, weer **eens ging** bezoeken.

Haar heengaan beteekende voor velen een groote leegte en een weemoedig gemis.&

In dankbare waardeering zal de herinnering blijven voortleven aan deze hoogstaande, nobele vrouw, die een sieraad was voor de ziekenverpleging en een lichtend voorbeeld voor velen.

Zij ruste in vrede.

C. HOVENS **GRÉVE.**

Januari 1943.

J. C. A. BINNENDIJK.

24 October 1863-19 Dec. 1942.

Op 19 December 1942 is in den ouderdom van 79 jaar een nobel mensch van ons heengegaan, die in zijn welbestede leven velen tot zegen mocht zijn.

Na eenige jaren werkzaam te zijn geweest bij het onderwijs, trad de Heer Binnendijk den 15den Mei 1888 in dienst bij de firma P. **Clos & Leembruggen**, van welk bedrijf hem op 1 Juli 1895 de leiding werd opgedragen. Zijn groote plichtsbetrachting en zijn stuwende kracht brachten deze oude Leidsche **Sajet-spinnerij** tot **grooten** bloei en door zijn initiatief wist hij in vele landen van Europa relaties aan te **knoopen**, waardoor de beteekenis van Leiden als oude **wolstad** weer in aanzien steeg.

Zijn streven naar zakelijk succes ging gepaard met voortdurende zorgen voor de sociale en persoonlijke belangen van het personeel, waarmede hij zijn tijd dikwijls ver vooruit was.

Pensioeneering, ondersteuning bij ziekte, oprichting van diverse **personeelsverenigingen** om het leven na den arbeid te veraangenameu, kwamen met zijn medewerking tot stand en genoten steeds zijn volle sympathie en steun.

Zijn eerlijk en open karakter, zijn gelijkmatig humeur en gezond optimisme maakten het tot een genot om met hem te mogen samenwerken, vandaar dan ook, dat hij bij hoog en laag in hoog aanzien stond.

Ter gelegenheid van zijn veertigjarige werkzaamheid bij de voornoemde firma werd hij benoemd tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau.

Niet iemand zijnde, die gaarne aan den weg timmerde, had het openbare leven nochtans zijn volle belangstelling. Zoo was hij gedurende vele jaren bestuurslid van de Rem. Geref. Gemeente, van de Vereen. „De Ambachtsschool” en het Genootschap „Mathesis Scientiarum Genitrix”, Voorzitter en later eere-Voorzitter van de Ver. „Litteris Sacrum”, Regent van het François Houttyn- en J. Fransen van der Lindenhofje en tenslotte Commissaris van de N.V. Nationaal Veem en de N.V. Brandrisico.

In stilte en eenvoud bracht hij veel tot stand en gaf in zijn leven een voorbeeld van goeden burgerzin en naastenliefde.

J. J. PLANJER.

BIJDRAGEN

Leiden omstreeks 1870.

In het *Leidsch Jaar boekje 1936* heeft de destijds 82-jarige oud-veldwachter-archivaris van Woubrugge, O. C. van Hemessen, op levendige wijze zijne herinneringen geschetst aan den toestand en de bewoners van zijn geliefd 'dorp in vroegeren tijd. Steller ~~dezes~~ zal trachten een soortgelijk beeld te geven van oud-Leiden vóór een 70-tal jaren, een tijdperk door eigen belevenis, voor zoover het 'geheugen hen niet in den steek laat, slechts bekend aan de zeer enkele alhier geboren en getogen Leidenaars, die thans den leeftijd der sterken hebben overschreden. Dat deze schets dus een persoonlijken inslag zal dragen, is onvermijdelijk.

Leiden telde toen ongeveer 40.000 inwoners, een aantal bezwaarlijk voor vermeerdering vatbaar, omdat de stad, besloten binnen het nauwe keurslijf der singels, geheel was volgebouwd; nieuwelingen moesten zich vestigen in een der drie randdorpen, genietend van de lusten, doch niet deelend in de lasten van Leiden.

De tijd was nog niet rijp voor expansie door grensuitbreiding; toch streefde men naar „Leiden vooruit” en meende dit te bereiken door afbraak en verruiming, waarbij helaas veel bouwkundig schoon onherroepelijk te gronde ging.

Voor al de schilderachtige stadspoorten moesten het ontgelden. Reeds vóór 1870 waren vijf van de acht

poorten, w.o. de fraaie Rijnsburgerpoort, schepping van den bekwamen van Banchem, alsmede de buiten-Hoogewoerdspoort, omvergehaald. De Morschpoort onderging bijna eenzelfde lot; met slechts ééne stem meerderheid besloot de Raad tot behoud en herstel. In 1876 viel ook de binnen-Hoogewoerdspoort met aansluitende vestmuren; op de Zijlpoort werd gelukkig nimmer een aanslag gepleegd.

In 1871 werd de toren van Bourgonje aan den vestwal gesloopt; zijn buurman van Oostenrijk bleef in dienst als kruithuis, dag en nacht door een schildwacht trouw bewaakt. Eenige jaren later volgde de afgraving van het Pelikaanbolwerk aan het Galgewater, op de plaats waarvan de Kweekschool voor Zeevaart (later R.K. H.B.S.) verrees.

Van de 18 windmolens, welke in de 17de eeuw het stadssilhouet hadden getypeerd, waren reeds vele in den loop der tijden verdwenen. Kort vóór 1870 sneuvelden de korenmolens „t Lam” (voorheen „t Fortuyn”) op den wal van den Maresingel, „de Lely” bezuiden de Wittepoort, alsmede de twee korenmolens „de Bul” en „de Eendracht” (voorheen „de Joffer”) benoorden de Morschpoort; slechts een drietal molens, „d’ Oranjeboom” (voorheen „t Kalf”), „de Stier” en „de Valk” bleef behouden.

Tegenover deze sloopingswoede stond althans dit voordeel dat ruime breede hoofdtoegangen tot de stad ontstonden, waarlangs op royale, zelfs monumentale wijze kon worden gebouwd. Vooral de bebouwing in het verlengde der Hoogewoerd ‘omstreeks 1878 op initiatief van den nog bij velen bekenden bouwkundige, later langdurig gemeenteraadslid J. J. Hasselbach, tegelijk met den aanleg door den tuinarchitect

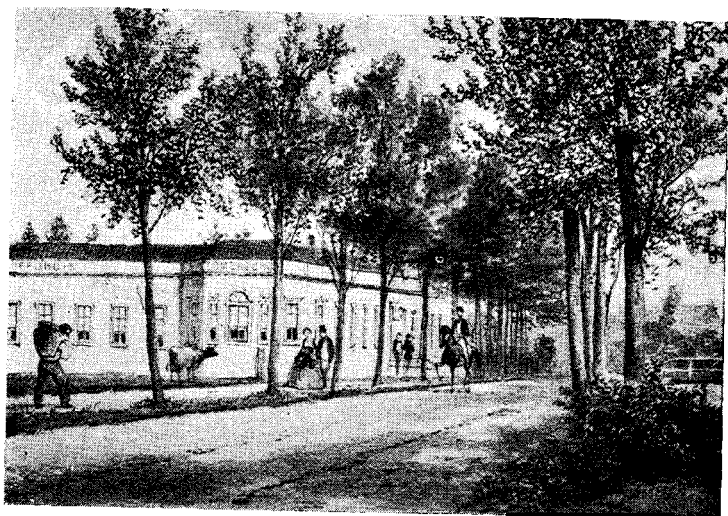
Zo cher van een Plantage op door afbraak der vestmuren vrijgekomen grond, heeft de aantrekkelijkheid van dit stadsdeel belangrijk verhoogd.

Allereerst thans een woord over de toegangen naar — en de singels rondom de stad, destijds ten hoogste vijf meter breede beplante wegen waarlangs smalle onsmakelijke stinkslooten. Van afzonderlijke paden voor voetgangers en wielrijders was nog geen sprake, evenmin van een dicht aaneengesloten bebouwing; over grooten afstand verspreid stonden de landhuizen en theekoepels en met name langs de singelwegen de wasscherijen.

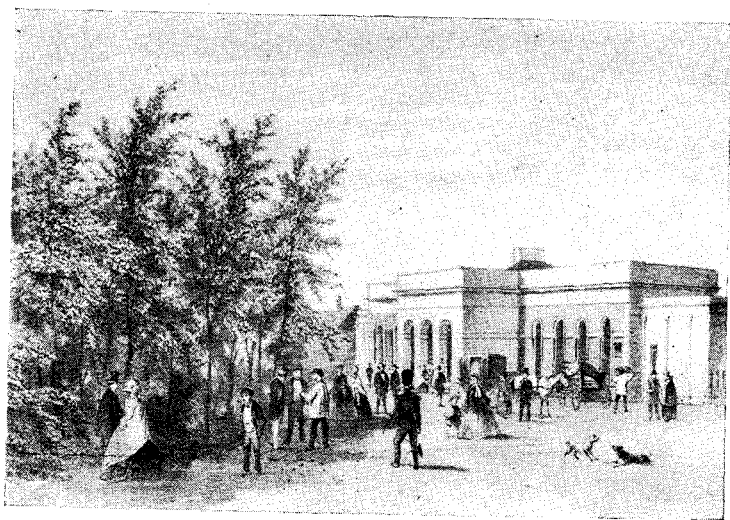
Aan den Morschweg, naar het nog {bestaande buiten Bloemluststraat geheeten, lag de zwemschool Rhijnzigt op het vroegere landgoed van professor Uylenbroek. Ze werd (beheerd door den oud-gezagvoerder Cramer met behulp van twee oud-matrozen. Hoewel van eenvoudigen opzet heeft deze inrichting toch als model kunnen dienen voor de in 1915 gebouwde, thans helaas verdwenen zwemgelegenheid in het Rijn-Schiekanaal. Ze was alleen voor jongens en mannen bestemd; van de in een verscholen hoek bijgetimmerde badhokjes voor dames werd weinig gebruik gemaakt.

Goede zwemmers zwommen buiten in het frissche(?) Galgewater; beginners bleven binnen de bassins en waren al blij als 'daarin niets tastbaars rondreef; aan badwater werden toen nog geene hooge eischen gesteld.

Aan de school was een café met biljart en een gezellige over het water uitgebouwde veranda verbonden; menige H.B.S.er heeft zijne latere kundigheden op het groene laken aan Rhijnzigt te danken. Ook

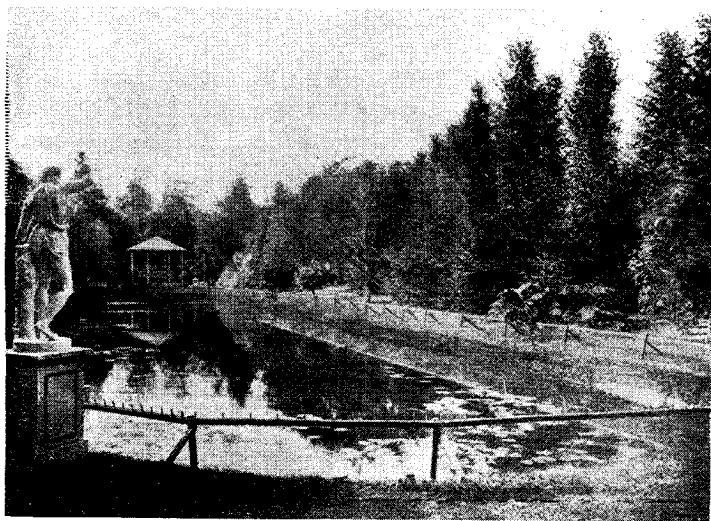
Zomerzorg en de Stationsweg.

Het voormalige Station te Leiden.

Het terrein van de zgn. Groote Ruïne.
(Thans van der Werfpark.)

De tuin van Zomerzorg.

werd de school druk bezocht door studenten, die zich vermaakten met waterschoenen en — fietsen, kano-sport en revolvershieten in den bijbehorenden tuin.

Aan den hoek Morschweg-Morschsingel werd in 1875 de infirmerie ten dienste der militairen gebouwd, zoodanig [gesitueerd dat het verlengde van de as der Morschstraat (toen nog Galg- ook Kleistraat) gericht is op het midden van den hoofdingang van dit gebouw. Na dien bouw kon aan het oude Militaire Hospitaal aan de Groenhazengracht een andere bestemming worden gegeven.

Achter den Morschsingel bevond zich het aloude Pesthuis, voorheen militaire gevangenis, waaraan deze jeugdherinnering is verbonden dat mijn vader als lid van de Commissie van Toezicht somtijds de Zondagsche godsdienstoefening placht bij te wonen en dan een of meer zijner kinderen medenam. Wij zaten in een afgesloten kamertje uitziende op het altaar, doch onzichtbaar voor de gevangenen, die wij minstens voor tienvoudige moordenaars hielden, maar volgens verklaring van den barschen, doch inwendig goedhartigen Directeur Bijl meerendeels slechts weinig op hun kerfstok hadden.

De Stationsweg, met uitzondering van een tot de vroegere Stadsvrijheid behorend gedeelte, in Oegstgeest gelegen, was in 1870 nog een smal, spaarzaam bebouwd en aan weerskanten besloot landwegje; een houten brug leidde naar het ouderwetsche station, dat in 1879 door het tegenwoordige werd vervangen. In mijn herinnering zie ik het Stationsplein in het oorlogsjaar 1870, toen een joelende opgewonden menigte uitgeleide deed aan de militairen, die in propvolle wagons in min of meer aangeschoten toestand naar

de grenzen vertrokken. Bij latere mobilisaties stond het leger op hooger peil! ,

Nog een andere herinnering aan den oorlog van '70. Om sympathie te betuigen voor de strijdende partijen, werden alle handen aan het werk 'gezet om pluksel, z.g. charpie te maken ten behoeve van de behandeling der gewonden. Men zond elkaar geschenken in doozen en manden onder beding dat deze gevuld met charpie werden teruggezonden. Infectiegevaaren kende men toen nog niet, ongewasschen katoen en linnen werd door vuile handen uitgerafeld. Hoevele gewonden zullen daarvan wel het slachtoffer zijn geworden?

Tegenover het station stond het eenvoudige gezellige Zomerzorg in heel wat primitiever vorm dan thans; groote partijen en luisterrijke 'diners werden er gegeven. De groote vijver met reuzengoudvisschen was beroemd en lokte vele vreemdelingen, doch vooral de tuinconcerten op zomeravonden door de grenadiers uit den Haag onder Dunkler gegeven, trokken half Leiden naar Zomerzorg.

Men zat dan familiegewijs dicht op elkaar in den tuin; elke huismoeder kreeg een volledig theegerei voor zich met stoof en kooltje vuur om thee te zetten en rond te schenken. Na de pauze werd wijn besteld en werden Leidsche bolussen verorberd; de jeugd vermaakte zich intusschen in den achtertuin en scharrelde in de boschjes.

Ook in de buitensocieteit Amicitia op het einde der Steenstraat werden omstreeks 1870 concerten door de infanterie- en schutterijkapellen gegeven; hoewel minder druk bezocht dan die op Zomerzorg, behoorde het toch tot den „bon ton" daarheen te gaan.

Eveneens in 1870 stond de stad aan de vereeniging „Musis Sacrum” een terrein in het plantsoen af voor eenzelfde doel. Ook deze uitvoeringen trokken aanvankelijk een groot aantal bezoekers; later bij verbeterde verkeersmiddelen en toenemend rijwiel- en autoverkeer zocht het uitgaand publiek andere plaatsen en wijzen van ontspanning.

Op den Rijnsburgersingel woonde de bekende „hof” fotograaf Kiek, wiens naam is vereeuwigd door zijne natuurgetrouwe contereitfels van nachtelijke feestelingen.

Het Schuttersveld was sinds 1842 als militair exercitieterrein in gebruik en er zouden nog vele jaren moeten verlopen, alvorens een 3-October Vereeniging ten behoeve harer grandiooze feestvieringen daarop beslag ging leggen.

Behalve het veerhuis hoek Maresingel stond aan den Haarlemmerweg nog geen enkel huis behalve het buiten „Groenoord”, bewoond door de oud-Leidsche familie Hartevelt. Op de plaats van het tegenwoordige Slachthuis bevonden zich sinds 1867 de schietbanen ten dienste van garnizoen en schietvereenigingen, doch blijkens de talrijke ongelukken was deze ligging daarvoor uiterst ongeschikt. Verbeteringen mochten niet baten, weshalve ze na een moeizaam bestaan in 1879 werden opgeheven en naar de Katwijksche duinen verlegd.

De stedelijke gasfabriek aan de stadszijde van den Maresingel was nog onbeteekenend, doch bevatte reeds de kiemen voor een krachtigen groei; ze stond sinds hare oprichting in 1848 onder leiding van P. F. W. de Timmerman, in 1874 opgevolgd door den energieke Directeur D. van der Horst, die de fabriek tot

grooten bloei wist te [brengen. In 1882 werd ze ten behoeve van snelleren kolenaanvoer aan den spoorweg aangesloten.

Bij de vroegere Heerenpoort stond sinds 1844 een open zweminrichting ten dienste van het garnizoen, doch later na het aanbrengen van z.g. verbeteringen ook bestemd „voor den fatsoenlijken stand”. Deze zwemschool was al zeer primitief en bevatte feitelijk niet anders dan een paar ruwhouten kleedbanken op den walkant van het bassin, dat door een hooge schutting van het vuile singelwater was gescheiden; zwembroeken en handdoeken werden als overvloedige weelde beschouwd.

Voor de „fatsoenlijke” bezoekers waren eenige kamertjes bijgetimmerd, doch het water was gelijkelijk voor allen bestemd tegen één cent per bad. Overigens werkte deze inrichting eenigszins als dreigement voor jongens, die te lang treuzelden met het behalen van hun zwemdiploma op Rhijnzigt en dan als straf naar den Heerensingel werden gezonden, totdat het vereischte examen was afgelegd. Vele Leidenaars zullen zich de zwembazen Arnoldus, vader en zoon, herinneren, die gedurende tientallen jaren orde onder de woelige bezoekers wisten te handhaven. Arnoldus Sr. ging er trotsch op dat zelfs de beide koninklijke prinsessen tijdens hun Leidschen studietijd tot zijn cliënteel hebben behoord.

Aan den Heerensingel stond en staat nu nog de vroegere veldwachterswoning van Leiderdorp, kenbaar aan het gemeentelijk wapen in den voorgevel.

De Lage Rijndijk was nog een echte landweg met vele wasscherijen en bleekerijen, o.a. van Knoors, Dingjan e.a., laatstgenoemde bestaat thans nog. Be-

noorden dezen met hobbelige keien bestraten weg strekte zich een groot **weiland** uit, waarin twee fraaie vijvers als eendenkooi waren ingericht; het tegenwoordige **Kooipark** ontleent daaraan zijn naam. Iets verder op gaf een smal pad, de Keizerslaan, toegang tot **Nippon**, de vroegere in 1870 reeds vervallen buitenplaats van Von Siebofd.

De smalle strook tusschen den dijk en den Rijn was reeds grootendeels **bebouwd**; ' dicht bij **den** singel stond de **vermaarde** en overoude likeurstokerij en tapperij van de Graaf, een gezellige pleisterplaats voor al wat in den naasten omtrek werkte.

Het Utrechtsch Jaagpad droeg zijn naam terecht, want er werd in 1870 nog werkelijk gejaagd. De trek-schuit **meerde** aan het **Utrechtsche** Veer en vertrok tegen den avond om 's morgens vroeg hare bestemming te bereiken.

Vóór 1878 had Leiden **geene** rechtstreeksche **spoorverbinding** met Utrecht. De reizigers naar het oosten des lands of Duitschland, moesten **dus** van de nachtschuit gebruik maken om den **ochtendtrein** in Utrecht tijdig te halen. 't Ging alles even gemoedelijk en eenvoudig; tot 10 uur bleef men in de roef gezellig zitten praten om daarna in de achterkajuit te verdwijnen, allen naast elkaar op ééne lange matras. **Midden** in den nacht werd men gewekt door **het** rumoerig schutten der schuit in Bodegraven.

Langs een paardenwed, thans meelfabriek der firma Bots, bereiken wij de Hoogewoerdspoort en **den** Hoo-gen Rijndijk. De buitenpoort was reeds in 1867 gevallen, doch de S-vormige verbindingsweg met de **bin-**

nenpoort bleef tot 1876 bestaan. Toen werd de toegang naar de stad aanmerkelijk verruimd.

Aan den Hoogen Rijn dijk stonden vele landhuizen en theekoepels van gegoede Leidenaars, o.a. Rijnstroom, bewoond door de familie van Wensen, (na de slooping van dit buiten in 1917 is het fraaie toegangshek verplaatst naar den inrij van het vroegere Koninklijk Militair Invalidenhuis), Giardini en verder op Hoekstein, Buitenzorg e.a.

Bezuiden dien weg lag het groote Raamland, waar op zomers de producten der dekenfabrieken werden uitgespannen, terwijl 's winters de vele slootjes een geschikt oefenterrein vormden voor de schaatsende jeugd.

In de Waard tusschen den Ouden en den Nieuwen Rijn lagen de baggerstalen van Gebr. van Ulden, pachters der gemeentereiniging; thans staat 'daar de kettingfabriek der Kon. Ned. Grofsmederij.

De Zoeterwoudsche singel, waarachter het uitgestrekte door de familie de Graaff bewoonde landgoed Zuiderzicht was gelegen, was overigens nagenoeg onbebouwd; een enkel landhuis, o.a. Berkzicht, later betrokken door 'prof. Hesseling, thans St. Lidwinahuis, bood uitzicht op het tegenover gelegen plantsoen, dat er in 1870 minder verfijnd en verzorgd uitzag dan thans; ook de toegangen daarheen waren nauw en 'bekrompen. Van den vestwal, de latere Jan van Houtkade, bereikte men het park over een smal wegje vóór langs den molen d'Oranjeboom, waarachter het Kalverstraatje aan de vroegere benaming van dien molen herinnerde.

De vierde Binnenvestgracht was nog ongedempt en de fraaie bebouwing langs het Plantsoen kwam eerst

in 1880 tot stand; de wandelaars van 1870 konden dus nog ten volle genieten van de geuren van het grachtwater en van het lawaai uit deze luidruchtige volksbuurt.

Midden in het plantsoen ongeveer ter plaatse van de tegenwoordige fontein was een heuvel, de z.g. zandberg, afgedekt door een rieten kap, prachtig oefenterrein voor de eerste wielrijders, die op hunne hooge **Burger's** velocipèdes reclame maakten voor de beginnende wielersport en, niet gehinderd door eenig politieverbod, zelfs de smalste paden van het plantsoen mochten 'berijden.

Ten slotte de Witte Singel, waaraan vele landhuizen stonden, o.a. Groenhoven en het groote buiten **Spawijk**, later herdoopt in Vreewijk, eertijds bewoond door de hoogleraren **Schrant** en **Boogaard**.

De Trekvaart achter dien singel was nog niet 'doorgetrokken tot het Galgewater, doch eindigde tegen den Haagweg, alwaar de trekschuit naar Delft afvoer, Het jaagpad, de tegenwoordige Rijn-en Schiekade, verheugde zich in den naam van Studentenpad, omdat het een geliefde weg was voor wandelende en amoureuze studenten, die zich tevoren aan de overzijde op hunne maliebaan hadden vermaakt. Met de verbrediging en verlenging der Nieuwe Vaart omstreeks 1890 verdween ook de maliebaan.

En thans een kijkje in de stad zelf.

Oogenschijnlijk is het Leiden van 1870 weinig veranderd sinds de laatste uitbreiding van 1659. Nog bezit de stad haar ongeëvenaard schoon van middeleeuwschen aanleg en hare voorname bebouwing uit de 17de en 18de eeuw, doch 'daarnaast ook de gore bekrompen volksbuurten in het vroegere Marendorp,

rondom het Levendaal en elders, indertijd gebouwd ten behoeve eener steeds toenemende arbeidersbevolking. Verbetering der volkshuisvesting stond nog op geen werkprogramma en hoewel de in 1873 opgerichte Leidsche Bouwvereniging uitnemend pionierswerk verrichtte door het doen bouwen van goede woningen aan den Rijsburgersingel en aan de Gort- en Haverstraten, schoten hare krachten tekort voor een algemeene afdoende verbetering.

Toch zijn er uiterlijke verschillen in het stadsbeeld. Een overgroot 'deel der fraaie trapjes- en tuitgevels, welke voorheen schier elk huis sierden, is verdwenen en vervangen door vlakke eentonige kroonlijsten. De ramp van 1807, die tallooze huizen vernielde, draagt daarvan grootendeels de schuld; 'daarnaast was de algemeene armoede in het begin der 19de eeuw een beletsel voor herstel der gevels in den ouden trant en een reden tot voorkeur eener in aanleg en onderhoud goedkoopere bouwwijze.

Voorts zijn reeds vele grachten gedempt en kan Leiden zich niet langer meer het Noordsche Venetië noemen. Verontrust door de hooge sterftcijfers en de choleraepidemieën van 1855 en 1860 was de aandacht der vroede vaderen (gevallen op den vervuilden toestand der stadsgrachten; opruiming daarvan werd noodzakelijk geacht, daarbij over het hoofd ziende dat vele ongedempt blijvende wateren aan nog grootere vervuiling zouden blootstaan dan voorheen. Zoo verdwenen in deze periode o.a. de Marendorpsche Achtergraacht (v. d. Werfstraat), de Volders- of Volmolengraacht, de IJzerengracht (N. Beestenmarkt), de Koepoortgracht (Douzastraat), de Cellebroersgracht (Kaiserstraat), Minnebroedersgracht, Korte Lange-

gracht (Lammermarkt) en Geeregracht. Tot driemaal toe hebben zelfs latere **Rapenburgbewoners**, gelukkig tevergeefs, den Raad trachten te vermurwen om ook deze gracht te **doen** verdwijnen!

Overigens heeft de stad eenzelfde aanzien als sinds eeuwen. De huizen zijn nog van de „kleine steentjes” gescheiden door hardsteen en ijzeren hekken, prachtige afsluiting van huis en straat. Verhoogde paden voor voetgangers kent men nog niet; het eerste trottoir werd in 1879 op de Hoogewoerd gelegd.

Opvallend is het geringe verkeer en de stilte op straat; men hoort noch motorgeloei, noch tramsignaal (de eerste paardentram reed in 1879 op Breestraat en Hiaarlemmerstraat); een enkele fietser, gezeten op een manshoog „fiellesepee”, baant zich, aangegaapt door een verwonderd publiek, een weg door straten en stegen.

Als staaltje van het geringe verkeer herinner ik mij de wijze, waarop groote hoeveelheden turf, ‘destijds de gebruikelijke huisbrandstof, voor het winterseizoen naar de zolderverdieping van het ouderlijk huis (Breestraat 125) werden geheschen. De turfschuit lag aan de Botermarkt, de sjouwers ‘droegen de manden door de Koornbrugsteeg tot vóór het huis en sloegen ze daar aan een takel, waarmede ze middels een dwars over de Breestraat gespannen touw omhoog werden gehaald. Op een ‘drafje **sukkelden** de sjouwers met het touw achter zich de steeg in, **totdat** de mand den zolder had bereikt. Alle verkeer op straat moest geduldig wachten, **totdat** deze weg heen en terug was **afgelegd** en dit **herhaalde** zich talloze malen auhtereen!

De Breestraat, van Steenschuur tot Plaatsteeg ook Nobelstraat genoemd, was nog **geene** rumoerige winkelstraat, doch een deftige weg hoofdzakelijk bewoond door professoren en de gezeten burgerij; enkele winkels uit **dien** tijd, o.a. Kelder (sinds 1770), van Ewijk (en Groen), van Doesburg, van Deene, e.a. bestaan thans nog.

De burgemeester Dr. W. C. van den Brandeler (1866-1880) 'bewoonde een fnaai patricisch huis Breestraat 80 (thans Peek en Cloppenburg); een pa& huizen verder no. 86 was de „heerensociëteit” Amicitia (thans Vroom en Dreesmann), in 1881 verplaatst naar no. 78—80 en aldaar herbouwd 'door den architect W. F. van der Heyden. De leden dezer club hadden heel wat meer in te brengen dan die van de in 1850 'gestichte Nieuwe Societeit, ook „Vrouwenverdroet” genaamd, aan de Langebrug, later verplaatst naar het begin der Hoogewoerd, want in dien goeden ouden tijd was het in Amicitia, dat werd beslist over het wel en wee der burgerij en wie waardig werd **gekeurd** zitting te nemen in Leiden's Raad.

Aan de Breestraat bevonden zich de voornaamste hotels der stad, t.w. het deftige Lion d'Or van Verhaaf, later Smulders (thans L. Clichéindustrie) en Levedag, hoek Plaatsteeg, later verplaatst naar no. 85 (thans Fongers). Levedag werd evenals het dichtbij het Steenschuur gelegen café Mullemeister druk bezocht door studenten, die hun biertje 'dronken op de lange stoepbanken vóór het huis en den voorbijgangers, vooral dames, heel wat last konden veroorzaken.

Tegenover Levedag woonde de vermaarde studentenkapper Knaap, „wiens knappe knecht nog knapper kapt dan Knaap de kapper”.

De voormalige Petruskerk en de Societeit, bijgenaamd
„Vrouwenverdriet”.

Gezicht in de Breestraat tusschen Rapenburg
en Papenstraat.

De Breestraat. In het midden het bekende Restaurant „In den Vergulden Turk”
en het voor-vorige **Amicitia** rechts van den Turk.

Het **stadhuis** was sinds de laatste uitbreiding van 1735 weinig veranderd; alleen was de in 1807 zwaar beschadigde vierde **topgevel** gesloopt en alle natuursteen van den voorgevel door een 'dikke verflaag van de buitenlucht afgesloten. Omstreeks 1868 werd de uit het lood, staande middelste **topgevel** door den gemeente-architect J. W. Schaap (1863-1885) afgebroken en herplaatst.

Onze weg leidt verder langs het Steenschuur naar de Groote Ruïne, juiste benaming voor de ongezellige open vlakte, **welker bestemming** sinds 1807 in de lucht hing. Wel werd onmiddellijk na de ramp de eerste steen gelegd voor een grootsch monument ter herinnering aan de fatale gebeurtenis, doch tot opbouw der ontworpen obelisk is het nooit 'gekomen. Voorloopig werd het terrein „geëmployeerd” als paradeplaats voor garnizoen en gewapende burgerwacht; ook maakte men plannen voor reuzenkazernes, academiegebouwen, **concertzalen** en dergelijke, doch uitvoering daarvan bleef steeds achterwege, ongetwijfeld tot groot 'genoegen der jeugd, die anders een prachtig speel- en vliegerterrein zoude hebben gemist.

Tijdens de kermis trok de Ruïne veel publiek. Reeds dagen tevoren was deze aangekondigd door huis aan huis bezorgde dichterlijke ontboezemingen van vele stadsfunctionarissen, nacht- en klapwakers, aschhaalders en vuilnislieden, waarin de burgerij werd aangespoord om prettig feest te vieren en flink royaal te zijn:

„Laat de poffertjes maar snerken,
Bakt de wafels zoet en dun,
Bleef het geld steeds in de tasch,
Ik weet niet of het beter was.”

Dergelijke opwekkingen, gepaard aan het rumoerig opstaan van kramen en tenten, brachten de stemming al spoedig op het gewenschte kermispeil.

De gewone tenten en spullen stonden op de **Visch-** en Aalmarkt, Duitsche luxekramen op den Nieuwerijn bij de Korenbrug, dikke dames en anatomische wangedrochten konden op de **Nieuwe Beestenmarkt** worden bewonderd, doch de Ruïne was het bevoorrechte terrein voor voornamere amusements, zooals het paardenspel van **Blanus**, de goochel- en spooktent van **Basch** en dergelijke. Ook ééndags circussen, o.a. de Amerikanen **Pinder**, **Barnum & Bailey** sloegen aldaar hunne tenten **op**. Een extratrein voerde 's **ochtends** het gezelschap aan, 's middags werd in fantastische kostuums een optocht door de stad gehouden, waaraan alle artisten, paarden en wilde dieren inclus, deelnamen. 's Avonds was er een gala-, elite- of paradevoorstelling, waarna de tent onmiddellijk werd afgebroken en ingeladen; den volgenden ochtend lag de Ruïne even kaal en eenzaam als gewoonlijk.

Ook was de Ruïne het aangewezen terrein voor de volksspelen, een vast nummer op **de programmas der** menigvuldige nationale feesten in **dezen** tijd. In 1872 werd de inneming van **den Brie1** op grootsche wijze herdacht, in 1873 Alkmaars ontzet, in Mei 1874 de 25 jarige regeering van koning **Willem III**, in October 1874 Leidens ontzet en in 1875 het 300-jarig bestaan der Academie. Er was toen een aaneenschakeling van optochten, spelen en feesten, bet **Wien Neerlands Bloed** was niet van de lucht (het **Wilhelmus** was nog niet populair en werd ook op een andere wijze gezongen dan thans); het instudeeren van **vaderland-**

sche liederen vormde een hoofdnummer van het schoolprogramma.

Voor al de feesten van 3-7 October 1874 waren overweldigend; ze begonnen met een historischen optocht op touw gezet door tal van werkmansverenigingen en eindigden met de uitvoering eener feestcantate in de Hooglandsche Kerk.

Even onvergetelijk is de stichtingsherdenking van Leiden's Academie op 7-9 Februari 1875, welke werd ingeluid door een 'plechtige receptie van den burgemeester in de Stadszaal, alwaar 80 buitenlandsche professoren door den president Mr. Kappeyne werden begroet en door den student Th. Heemskerk (den lateren minister-president) tot groote verrassing der hooggeleerden met een gloeiende Latijnsche redevoering werden toegesproken.

Den volgenden dag begaven de hoogleraren, gehuld in veelkleurige toga's en tabbaards, zich in statigen optocht naar de Pieterskerk om de feestrede aan te hooren van prof. A. Heynsius, welke door diens minachtende wijze van beoordeeling der theologische wetenschap, in hooge mate het misnoegen opriep van koning Willem III, die met alle leden van het vorstelijk huis de plechtigheid 'bijwoonde.

Later op den dag had een groot feestmaal in de Stadsgehoorzaal plaats, eveneens door H.H.M.M. bijgewoond en 's avonds prijkte de stad in feestelijken glans van vetpotjes en gasilluminate. Voor al de Breestraat was feëriek verlicht; de kleermaker Jongmans (no. 93 thans firma de Wilde) spande de kroon met een reuzengroote verlichte schaar, teeken zijner werkzaamheid.

Het stadhuis 'gloeide met duizenden lichtpunten,

vele huizen hadden deftig kaarslicht ontstoken of verlichte chassinetten, waarop de gebruikelijke emblemten van Academie en Wetenschap met Latijnsche zelfs Grieksche opschriften.

Ook bij de vijfjaarlijksche lustra was de Ruïne het centrum van alle feestelijkheden. Een enorm feestgebouw werd dan opgericht ten 'behoefte der talrijke recepties en bals. De hoofdpersoon der maskerade hield aldaar cercle, verleende audiëntie aan hoog en laag en was zich tegen het einde der feestweek nauwelijks bewust dat hij geen machtige graaf of hertog uit lang vervlogen tijden, doch slechts een eenvoudige zoon der muzen was.

Het grootsche van der Werfmonument op de Ruïne, ontworpen door Koelman en Vogel, waartoe reeds tijdens de feesten van 1874 was besloten, kwam na veel getreuzel eerst in 1884 tot stand. Aanvankelijk kon de standbeeldcommissie op veler medewerking, ook die der Katholieken rekenen, te 'opmerkelijker daer van deze zijde voor de feesten van Brielle en Alkmaar weinig sympathie was getoond. Geleidelijk verflauwde echter de belangstelling en verminderden de bijdragen; de critiek deed zich hooren, niet alleen omtrent de historische beteekenis van v. d. Werf, doch ook over de compositie en opstelling van het monument. Zoo werd er heftig getwist over de vraag of het front van het beeld naar het noorden of naar het zuiden moest zijn gericht; men besloot tot het eerste, wat naar veler meening aan een juiste belichting van het beeld niet ten goede is gekomen.

Op 3 October 1884 vond dan eindelijk de onthulling van het monument door den burgemeester L. M. de Laat de Kanter plaats; de generale repetitie dezer

plechtigheid was echter reeds den nacht tevoren, zij het ook zonder autoriteiten, **gehouden** door des burgemeesters zoon in intiemen, doch **daarom** niet minder luidruchtigen vriendenkring!

Aanvankelijk troonde van **der Werf** wel zeer eenzaam op de kale Ruïne, doch na twee jaren kwam de fraaie parkaanleg tot **stand** volgens de plannen van den tuinarchitect Copijn.

De studentenwereld beheerschte in dien tijd de **ge**heele stad en 'deelde de lakens uit, de burgerij had weinig in te 'brengen. Op straat waren het **de** studenten, die leven in de brouwerij 'brachten, aan het gerij en geros kwam geen einde; elke promotie werd bezegeld door een rit met een vier- zelfs **zesspan**. De stalhouder Stallinga zat vaak met **de** handen in het haar om aan alle 'bestellingen te voldoen; zijn koetsier Nans was **de** populairste onder al z'n confraters.

Geen winkelier op Botermarkt of Nieuwe Rijn, wiens bovenvoorkamer niet „*cubicula locanda*” waren. De **studenten** op de Vischmarkt wierpen op **den** vóóravond van 1 Mei, wanneer de lente door het carillon werd ingeluid en de fontein sprong, gloeiende centen onder de grabbelende menigte; **de** politie drukte, wanneer **het** studenten betrof, steeds een oog dicht. Het middelpunt van herrie was natuurlijk de societeit Minerva hoek Vrouwensteeg, tot 1875 een lang pijpenlavormig gebouw; **geene** Leidsche juffer zoude het in dien tijd hebben gedurfd tusschen 4 en 5 uur 's middags voorbij „**de kroeg**” te wandelen. Op de beruchte „**ladder**” in een bovenlokaal man Minerva hadden de 'groenen het zwaar te verantwoorden.

In 1875 werd de door prof. Gugel gebouwde nieu.

we societeit in gebruik genomen ten koste van het aangrenzend Heilige Geesthofje van Sprong, waarvan de fraaie voorgevel op de binnenplaats der vroegere Polyt. School te Delft opnieuw werd gesteld.

In den schouwburg (gebouwd in 1865 door J. W. Schaap) waren bij elke voorstelling de zes voorste parterrebanken voor de studenten <gereserveerd; we den burger, die het zoude gewaagd hebben daarop plaats te nemen. Groote sterren op tooneel- en muzikaal gebied, o.a. de beroemde tooneelspeelster Agar, de Duitsche kunstenaar Niemann Seebach e.a. bezochten vaak Leiden en konden op volle zalen rekenen. Het geschiedde herhaaldelijk dat de studenten na afloop der uitvoering de 'paarden uitspanden, zichzelf voor het rijtuig plaatsten, de diva in optocht van den schouwburg naar haar hotel op de Breestraat trokken en haar aldaar een serenade brachten.

Wat optochten betreft, ook de militairen lieten zich in verband met het talrijke garnizoen niet onbetuigd. Wanneer de troepen uittrokken, werden zij voorafgegaan door de sappeurs, lange baardige kerels met witte schootsvellen voor, de bijl aan den gordel; naast hen stapten de 'marketentsters met veldflesschen aan bandelieren om den rug dapper mede. In het bijzonder staan mij de Zondagsche militaire kerkgangen voor den geest, wanneer het voltallige garnizoen met volle muziek stadwaarts toog, op de Breestraat bij de Koornburgsteeg halt maakte en zich in tweeën splitste; de eene helft marcheerde 'door deze steeg naar de Hooglandsche Kerk, de andere helft door de Ketelboetersteeg naar de St. Petruskerk. In lateren tijd dacht men minder toegeeflijk over het maken van Zondagsche straatmuziek.

Het muziekleven stond in deze dagen alhier op een hoog peil; geene muzikale grootheid verzuimde op hare tournees door ons land ook Leiden te bezoeken, van een goede ontvangst kon zij verzekerd zijn. De aloude Maatschappij voor Toonkunst met hare voortreffelijke muziekschool bestuurd door den bekenden musicus A. J. Wetrens, alsmede de burgerzangschool onder leiding van Taylor, telden een overgroot aantal leerlingen.

Leiden was alom vermaard wegens de schitterende muziekfeesten, die in de Hooglandsche Kerk onder directie van Wetrens werden gegeven en duizenden bezoekers, w.o. koningin Sophie trokken. Helaas werden van kerkelijke zijde bezwaren tegen deze concerten ingebracht en moesten zij daarom omstreeks 1878 definitief worden gestaakt.

Ook met zijne zangvereeniging ondervond de voorheen zoo gevierde Wetrens teleurstelling. Zelf conservatief en aanhanger van Verhulst c.s. kwam hij in botsing met den nieuwen tijdgeest en de vooruitstaande richting, welke zich onder aanvoering van Daniel de Lange in Leiden openbaarde. Een nieuwe zangvereeniging, afdeeling van de Mij. tot Bev. der Toonkunst, werd in 1875 onder de Lange's leiding opgericht en wist zich na harden strijd te handhaven en tot grooten bloei en ontwikkeling te geraken.

Herinneringen aan den eersten schooltijd worden nimmer uitgewischt en blijven levenslang. Het onderwijs was destijds primitief, men kende nog geene schoolpaleizen. De school van meester van der Togt op de Heerengracht ter plaatse van de tegenwoordige Gereformeerde Kerk stond open voor alle gezindten en standen. Protestanten, Katholieken en Joden, zoo-

wel schoenen- als klompenkinderen gingen daar eensgezind ter school en ontvingen een eenvoudig, doch deugdelijk, vooral goed rekenonderwijs.

Meester van der Togt was een man van den ouden stempel zelf gaf hij geen les, doch rookte den ganzen dag zijn Goudsche pijp. Hij hield toezicht op het werk der onderwijzers, wier namen, in tegenstelling met die van tientallen hoog- en laaggeleerden uit lateren tijd, mij steeds zijn 'bijgebleven en trouwens een bekenden klank in Leidsche ooren hebben. De bovenmeester van Weeren gaf les aan de hoogste klas, de ondermeester Colpa leidde de middenklassen, terwijl de kweekeling Leget de laagste voor zijne rekening nam.

Zonderlinge, doch vruchtdragende leermethoden werden er toegepast. Zoo moest o.a. de geheele klasse, ten einde een juist begrip te verkrijgen van de waarde der verschillende leestekens, gezamenlijk een les oefening luid voorlezen. Bij elke komma werd één tel gestopt, bij een kommapunt twee tellen, bij een uitroep teken vier tellen, enz. Tot heden is het juiste en nuttige gebruik van leestekens mij goed bijgebleven. Daarnaast waren ouderwetsche straffen, als het schrijven van honderden strafregels, zeer in zwang.

De school was gevestigd in een mooi 17de eeuwsch huis; 'beneden was een ruime hal met plavuizen vloer en oud-Hollandsche klok. Een breede wenteltrap leidde naar de schoollokalen, de hoogste en laagste klassen in één vertrek aan den voorkant, de middenklassen in het achterlokaal, jongens en meisjes gezellig naast elkaar, acht op een rij.

Aan de school was voor enkele leerlingen uit de hoogste klas een avondles verbonden voor het onder-

wijs in het Fransch door den bovenmeester; de verlichting geschiedde met twee vetkaarsen, die geregeld moesten worden gesnoten.

Het prettigste schooluur was ongetwijfeld de Vrijdagmiddag, wanneer meester van der **Togt** zelf **Bijbel**-sche geschiedenis voordroeg, waartoe alle leerlingen uit het achterlokaal in het vóórvertrek moesten plaats nemen, waarin men dan als haringen opeengepakt zat; met groote aandacht en in doodsche stilte volgden allen de voorlezing.

's Meesters verjaardag was een extra feestdag voor de geheele school; dagen tevoren waren de vrijwillige bijdragen der scholieren, **guldens** en centen ingekomen om voor den grijzen feesteling een passend geschenk te koopen, dat hem door den oudsten leerling met *een* fraaie toespraak in meesters binnenkamer werd aangeboden. Verder was de geheele dag vrij en stonden alle lokalen ter beschikking van de feestvierende, door meester van der Togt **gul** onthaalde schooljeugd.

Een andere schoolherinnering vormen de verwoede gevechten, die schier dagelijks door de bevolkingen van verschillende scholen tegen elkaar werden geleverd. De openbare scholen vochten met de „papen”-scholen; de Japiksenaars van de **Aalmarkt** stonden fel vijandig tegenover de Wijkenaars van de Pieterskerkstraat. De „klabakken” hadden een zware taak om de vechtenden van elkaar te scheiden en menige vechtersbaas belandde in het cachot op de Breestraat.

Aan sport werd nog weinig gedaan; tennis en voetbal waren totaal onbekend, cricket werd door een enkele club gespeeld, de wielersport was in zijn eerste opkomst. Aan wandelen bezondigde men zich even-

min; de Leidenaar bleef binnen z'n zeven singels; Endegeest of Poelgeest om te loopen was de gebruikelijke Zondagsontspanning en een wandeling naar het café aan het Warmonderhek of één van de beide Vinken was al een 'prestatie. Een tocht met het stoombootje naar Katwijk of Noordwijk beteekende voor de jeugd een extra feest, dat in glans alleen werd overtroffen door een rit in een overvolle janpleizier naar de Wijckerbrug.

Voor schermen en gymnastiek bestond daarentegen groote belangstelling, getuige de verrichtingen van de H.B.S.-club „Claudius Civilis" en van „Arena Studiosorum" der studenten, die onder leiding van den „gladiator academicus" Wijnstra in den schouwburg herhaaldelijk bewijzen aflegden hunner gymnastische ontwikkeling.

De Nieuwjaarsdag wekt eveneens herinneringen, welke bovendien getuigen van de min of meer patriarchale verhouding tusschen patroon en werkman in dien tijd, 1) Tegen twee uur 's middags verschenen in het ouderlijk huis, op hun deftigst gekleed, alle fabrieksbazen onder aanvoering van den meester der graveurkamer Broesterhuizen; tevoren hadden zij ten huize van mijn vaders compagnon I. van Wensen, (Hoogewoerd 144, thans Venduhuis der Notarissen) de koffie gebruikt. Allereerst werd in de zaal de fraaie kerstboom, toen nog een groote merkwaardigheid, bewonderd, waarna het gezelschap in de aangrenzende tuinkamer volgens rang en stand plaats

1) Mijn vader en de heer van Wensen waren firmanten van de katoenfabriek De Heyder en Co, later Leidsche Katoenmaatschappij, **welker** geschiedenis o.a. is beschreven in de Leidsche Jaarboekjes 1906 blz.. 1-27 en 1937 bldz. LXXXII—LXXXIX.

nam en met likeuren en sigaren overvloedig werd ge-
laafd. Broesterhuizen hield een plechtige Nieuwjaars-
rede, die door den patroon op gelijke wijze werd be-
antwoord en verder gebeurde er eigenlijk niet veel
bijzonders, daar de mannen in deze onwennige omge-
ving weinig hadden in te brengen. Bijwijlen heerschte
er dan ook een benauwende stilte, waaraan ten slotte
een einde kwam bij het vertrek, dat met vele dank-
betuigingen voor de genoten ontvangst gepaard ging.

Doch ook de kermisgratulanten lieten zich op dien
dag andermaal hooren; bij de nacht- en klapwakers
en stadsreinigers hadden zioh gevoegd de stads-
lantaarnlieden, de torenwachter of stadstrompetter
en de weezen van onderscheidene gezindten. Zij allen
herdachten in toepasselijk geïllustreerde dichtregels
het afgeloopen jaar en wenschten aan de burgerij
louer goods in het nieuwe:

„Weer zinkt een jaar in het oud verleden,
Weer wordt de sluier dichtgehaald,
Weer brengt dat eind' herinnering mede,
Weer is aan veel de tol betaald.”

Van hen allen was de torenwachter ongetwijfeld de
hoogst geplaatste en dus de gewichtigste, want hem
was de nachtelijke zorg voor de burgerij toever-
trouwd. Elk half uur deed hij de ronde op den toren-
omgang, blies naar vier kanten een lustig, somtijds
melancholiek deuntje op zijn hoorn en verdween, geen
onraad bespeurende weer in zijn kamertje. Doch als
ergens in de stad de roode haan kraaide, kwam hij
ijlings in het geweer. Heftige angstsignalen ontsnap-
ten dan aan zijn trompet, een lantaren werd in de
richting van den brand op de balustrade geheschen
en de zware brandklok wekte de burgers en met name

de weesjongens van de Hooglandsche Kerkgracht om zich met hunne handsputten onverwijd naar den brand te spoeden en als eerstaangekomenen beslag te leggen op de uitgelooftde premie. De klapperlieden op straat namen het brandsignaal over en ratelden er lustig op los; in minder dan geen tijd was de geheele stad zich bewust van het woeden van een ernstig... schoorsteenbrandje.

Het was C. J. van Pijpen, die gedurende 43 jaren (1860—1903) het hooge ambt van torenwachter heeft bekleed.

De stadsreinigers, waartoe o.a. behoorden de aschen vuilnislieden en de straatvegers, werkten wel in lagere sferen dan de stadstrompetter, maar vervulden niettemin een gewichtig ambt, daar de opbrengst der door hen verzamelde stoffen wezenlijk bijdroeg tot stijving der gemeentekas. Dank zij de hooge waarde van compost, bagger, mest en dergelijke trok de stad aanzienlijk voordeel uit den (dienst der gemeentereiniging. Nog in 1860 ontving de gemeente een bedrag van f 5200,— van den pachter voor de uitoefening van dezen dienst, doch geleidelijk daalde de opbrengst om ten slotte wegens waardevermindering der producten en opvoering der bedrijfseischen over te gaan in een steeds stijgend deficit.

Omstreeks 1870 werd in navolging van Amsterdam het Liernurafvoerstelsel ingevoerd in de wijk der Raam- en Hoefstraten; tot 1915 heeft dit systeem feilloos gewerkt, 'doch moest toen wegens gewijzigde omstandigheden en inzichten worden opgeheven.

Een belangrijke gebeurtenis in deze dagen (1874) was de oprichting der Leidsche Duinwater Maatschappij door eenige Amsterdamsche heeren met En-

gelsch kapitaal. Tot 1870 moest Leiden zich behelpen, zooals trouwens elke stad met opgepompt grondwater en min of meer gezuiverd gracht- en regenwater. In genoemd jaar werd besloten tot aanvoer met zolderschuiten van duinwater uit de Amsterdamsche prise d' eau, dat in een 14-tal ijzeren en cementen straatreservoirs werd overgepompt en kosteloos verkrijgbaar gesteld. In 1874 was het aantal reservoirs geklommen tot 27 en het jaarlijksche verbruik tot ca. 10000 m³; de prijs was ½ cent per emmer, doch bleef voor onvermogenen gratis.

Aanvankelijk had men voor een blijvende voorziening van Leiden het oog gericht op den Haag; zelfs had prof. Henket te Delft een ontwerp gemaakt van een gemeenschappelijken aanleg voor den Haag, Leiden en Delft, 'doch ten slotte zegevierde het Amsterdamsche plan met een eigen prise d'eau uit het Katwijksche duin. Leiden was ná Amsterdam en Helder de derde stad in ons land, die een deugdelijke watervoorziening kreeg.

Met algemeene instemming werd zij niet begroet, velen bleven aan het zachte regenwater de voorkeur geven boven het harde duinwater; zonder doortastende 'dwangmaatregelen ware nimmer algemeene huisaansluiting tot stand gekomen.

De aanleg zelf ondervond overigens in de stad groote belangstelling, daar men het leggen van buizen en zinkers in straten en grachten voor allerlei doel geheel ontwend was. 1) Dit werk geschiedde door Hollandsche werklieden onder Engelsche leiding uiterst geregeld, vlug en doelmatig, zoodat zelfs Mr.

1) Vroeger in 1846 en 1847 waren reeds in vele straten gasbuizen gelegd.

Greven, de latere hoogleeraar, destijds **leeraar** in de Staathuishoudkunde aan de **Leidsche H.B.S.** niet kon nalaten zijne leerlingen te wijzen op deze uitnemende en practische wijze van **arbeidsverdeeling**.

In 1878 vond de eerste waterlevering plaats, doch eerst in 1900 waren alle perceelen **binnen** de bebouwde kom op het leidingnet aangesloten. De heilzame gevolgen deden zich weldra gevoelen, met name in hygiënisch opzicht; de ziekte- en sterftcijfers daalden met sprongen; epidemieën vroeger een geregeld verschijnsel werden uitzondering en verloren haar kwaadaardig karakter. Ook financieel was de waterleiding een 'uitkomst voor de gemeente, daar de L.D.Mij. van den beginne af goede zaken maakte en de gemeente zich een ruim aandeel in de overwinst had bedongen. Aan den toenmaligen burgemeester, Dr. W. C. van den Brandeler, die de tot standkoming der waterleiding met groote kracht heeft bevorderd, heeft Leiden veel te danken.

Terugziende op den tijd van 1870 blijkt dat, in weerwil van eenvoudiger levensomstandigheden, hulpmiddelen en behoeften, een krachtige opgewekte geest in de burgerij heerschte; door eendrachtig samenwerken kwam menige nuttige zaak tot stand. Hoewel vooral bij de plaatselijke verkiezingen de politieke hartstochten hoog konden oplaaien, liberalen en conservatieven fel tegenover elkaar stonden, luwden alle twisten, zoodra er gevaar dreigde voor de stad en hare instellingen, met name voor de Academie; gemeenschappelijk werden middelen beraamd om dreigend gevaar te **keeren**.

Deze samenwerking, berustende op een groote **lief-**

de en aanhankelijkheid tot de stad, uitte zich niet minder tijdens de voorbereidingen tot de talrijke nationale en lokale feesten van dien tijd. Alle rang- en standsverschil was dan 'opgeheven, hoog en laag werkte mede om de feesten te doen slagen. Deze voortreffelijke eigenschap der vroegere Leidenaren heeft zich nimmer verloochend; werd ze ook niet steeds waargenomen bij de thans helaas gestaakte, jaarlijksche schitterende 3 Octoberviering?

Bij het onnoemlijk vele, wat nu verloren ging, kan slechts worden gehoopt dat althans deze karaktertrek, uitvloeisel van een groote liefde en sympathie voor onze goede stad Leiden, bij allen bestendig blijve.

G. L. DRIESSEN.

Leiden, stad der refugie's.

Veertig jaren geleden werd ons tijdschrift opgericht, sinds dien is dit het 35e deel, dat verschijnt. Ik hecht eraan, daarin een onderwerp te behandelen, dat mij steeds ter harte ging, n.l. eene oude misvatting, die zeer hardnekkig is en wel onuitroeibaar lijkt. Niet alleen in Leiden zelf, neen door heel het land, is nog steeds de overtuiging gevestigd, dat onze stad bij uitstek de stad der refugie's is en dan denkt men vanzelf aan de refuge na de herroeping van het Edict van Nantes in 1685. En toch is niets minder waar, dan dit. Verschillende omstandigheden, als opberging der archieven en het bezwaar van statistieken in eene uitgave, als de onze, maken het ongewenscht en onmogelijk dit onderwerp zoo grondig te behandelen, als het zeker verdienen zou. In beknopten vorm wil ik het bespreken voor wat betreft den tijd na het beleg van 1574.

Reeds lang kwijnde toen de eertijds bloeiende industrie hier ter stede. Pas na de pacificatie van Gent (1576) en den val van Antwerpen (1585) gaat eene sterke opleving gepaard met het binnenkomen van vele werkkrachten uit zuidelijke gewesten. Het zijn vooral Vlamingen en grootendeels doopsgezinden, die hier dan aankomen; allengs ook Franschen uit de noordelijke provincies van het rijk, doch zoolang Hendrik IV en zijn zoon Lodewijk XIII daar regeer-

den, was er voor Franschen geen reden om wegens den godsdienst uit te wijken. Toch kwamen er genoeg, getuige de sterke opbloei der **Waalsch-gereformeerde** gemeente. Al te vaak wordt vergeten, dat men hier geenszins kon spreken van een **protestantsch** land; wel was de regeering in handen van die der nieuwe religie, doch de adel en een overgroot deel der gezeten burgerij bleef het oude geloof trouw en zelf de stedelijke magistraat bevatte tot het ingrijpen van Prins Maurits in 1618 tal van Katholieken. Ondanks den oorlog met Spanje heerschte hier welvaart en rust en dat was in hoofdzaak hetgeen de vreemdelingen lokte, daar zij dat bij hen thuis geenszins vonden. Die zuidelijke vreemdelingen pasten zich echter niet aanstonds aan bij de burgerij; zij bleven bij elkander en hokten samen in veel te bekrompen ruimten. Dit feit en de hun aangeboren onzindelijkheid heeft juist onder hen de grootste ravage aangericht tijdens de herhaalde pestepidemieën, die hier van 1623 tot 1639 heerschten, zoodat er omstreeks 1640 slechts betrekkelijk weinig gezinnen van vreemden oorsprong waren overgebleven. Onder hen dienen, als nog h.t.s. vertegenwoordigd, genoemd te worden de families Cattel, du Chastel, Piquet, Segaar, Taffin en des Tombe, al bleven ook zij niet alle der Walenkerk trouw. Werk was er in overvloed, doch menschen bij lange na niet genoeg.

Toen is de groote invasie uit Frankrijk gekomen, doch dit waren **geene** Hugonoten, doch Katholieken en de stadsregeering liet dit toe, omdat het **broodnoodig** was.

Ook, dat Pater Vincent a Sto Ludovico (in de wereld Jonker Vincent Stalpert van der **Wiele**) in het huis zijner ouders alhier eene missie **van zes**

Fransche ongeschoeide Carmelielen stichtte in 1642. Dit ging uit van de Commissie de propaganda Fide te Rome, om al die R.C. arbeiders niet verstoken te laten van geestelijken bijstand.

Zij waren de stichters van de z.g. Mon **Père** kerk, die officieel de Zon heette. Helaas echter, waren die paters niet van het allerbest allooi; in den regel weinig ontwikkeld, getuige hun gebrekkig schrift en zij wisten, ook' nadat die buitenlanders allengs door inheemsche geestelijken waren vervangen, hunne kudde op den duur niet bij elkaar te houden, al bleef hunne statie van veel belang in de Katholieke samenleving van Leiden. Het steeds strikter wordend calvinisme onder invloed van de theologische faculteit en het Statencollege speelde daarbij eene rol van betekenis en niet het minst het feit, dat alle **voor-deelen** in het leven waren voor de belijders der „**ware** gereformeerde religie”. Allengs had overgang daarheen, ook door huwelijk, plaats en hier vindt men den oorsprong der vele Fransche, vaak verhaspelde familienamen hier ter stede, al kijkt menig afstameling vreemd op, als men hem bewijzen kan, dat zijn Fransche voorvader hier voor drie eeuwen als Katholiek kwam.

De refuge van 1685 echter heeft voor Leiden heel weinig te beduiden gehad, juist het tegendeel van hetgeen men altoos nog denkt. Ik zou die willen vergelijken met den intocht der Belgen in 1914, dien velen zich nog **zoo** goed herinneren. Eene overwel digende massa over ons geheele land, waarvan Leiden ook zijn deel kreeg, doch welk verschijnsel **geene** vestiging van blijvenden aard medebracht. Doch in alle opzichten gaat deze vergelijking geenszins op. Bij de refuge van 1685 waren weinig **handwerks-**

lieden, nauwelijks $\frac{1}{5}$ van het geheel. Meest waren het leden van den kleinen adel, koninklijke ambtenaren, predikanten en kooplieden, veelal menschen met dubbele namen. Leiden was in het begin vol van van hen en de magistraat vond het zelfs noodig, het gastvrij onthaal, den vluchtelingen hier bereid, in het edelst metaal te herdenken; zie L. Jaarboekje 1904, blz. 150. Doch het waren **geene** blijvers en toen de Staten van Holland 18 Sept. 1709 bepaalden, dat naturalisatie moest plaats hebben van **refugié's**, leverde Leiden buiten eenige loslopende personen 7, zegge zeven, gezinnen daarvoor op. Al de anderen waren verder getrokken, zoowel hier te **lande**, als naar Engeland, Denemarken en vooral naar Pruissen. In ons land was wonderlijk genoeg, Groningen een der meest gezochte steden, zoodat Gedeputeerde staten van Stad en Lande 12 Nov. 1686 aan 10 fransche predikanten brevet verleenden en op Batinge, **Dwingelo** in Drenthe heeft zelfs E. A. baron van **Pallandt** later eene geheele kolonie ontvangen en gehuisvest. Hierbij dient opgemerkt, dat het klimaat in ons Noorden toen veel minder ruw en koud was, dan thans, hetgeen door roekeloos vellen van bosschen in de **18e** en **19e** eeuw veroorzaakt is. Het is merkwaardig, dat al die Fransche geslachten met welbekend geworden namen in het Noorden spoedig uitstierven; de Guyot's sloten in onze dagen de rij. Maar van bovengenoemde 7 gezinnen zijn al evenmin naamdragers overgebleven in Leiden, Stad der **Refugié's**.

Het Mirakel van Leiden.

Het Leidsche Gemeente-archief bevat als No. 501 der Bibliotheek van Leiden een **19de-eeuwsch** handschrift, dat op de eerste bladzijde van het eerste stuk de volgende titel draagt: Het Leidsche Wonder. Folkloristisch onderzoek door B. J. M. de Bont, Secretaris-Conservator van den Amstelkring te Amsterdam (met medewerking van een **Medicinae Doctor** te Leiden). Het handschrift heeft een formidabele omvang: de eigenlijke text beslaat vier dikke **gecartonneerde** cahiers, waarvan het, buiten de voetnoten en de inhoudsopgave **om, 467 pagina's vult. Daarna**ast zijn in twee andere soortgelijke cahiers bijlagen ondergebracht, die ook nog te samen 340 bladzijden in beslag nemen. De vier eerste cahiers zijn tusschen 1889 en 1891 ontstaan, de bijlagen werden waarschijnlijk tegelijkertijd aangelegd. Het titelblad is wel eenigszins misleidend. Men zou er uit opmaken, dat de Bont de eigenlijke auteur van het handschrift is. Dit is niet het geval. Wel heeft de Bont zeer veel stof geleverd, die in het handschrift verwerkt werd, maar de werkelijke samensteller was hij niet. Deze verschuilt zich onder anonymiteit, hij **teekent** zich onder het „**voorberigt**” als Dr. xxx en voegt erbij: Anno aetatis **LXXIII**, dat **wil** dus zeggen, in zijn 73ste levensjaar. Een ander heeft de sluier van deze anonymiteit opgelicht en er met potlood onder

geschreven: Dr. J. D. Frenay. Dat deze opgave juist is, blijkt uit enkele brieven, die los in het eerste stuk zijn ingelegd en door Dr. Frenay onderteeekend werden. De overeenkomst van het handschrift laat geen twijfel over.

De inhoud van het manuscript is werkelijk interessant genoeg, om er in het Jaarboekje een, vanzelfsprekend, kort overzicht van te geven. Het is in elk geval wel doenlijk, binnen het bestek van eenige bladzijden, de voornaamste punten naar voren te brengen.

De oplettende en intelligente lezer heeft ongetwijfeld reeds opgemerkt, hoe als opschrift boven deze uiteenzetting de woorden prijken: „**Het mirakel** van Leiden”, terwijl de inhoud van het handschrift onder de titel van „Het Leidsche wonder” werd samengevat. Vermoedelijk heeft hij reeds begrepen, dat dit verschil niet zonder reden werd aangebracht. Inderdaad. Het gewijzigde opschrift werd met opzet gekozen, omdat het beter in staat was onmiddellijk de aandacht over te leiden naar een Leidsche straatnaam, die met de inhoud van het handschrift onmiddellijk verband houdt. Bedoeld is de „**Mirakelsteeg**”, een van die vrijwel onbekende, smalle steegjes, waardoor de Clarasteeg met de Oude Vest verbonden wordt. Booze tongen beweren wel eens, dat deze steeg zijn naam dankt aan het feit, dat de eenige Leidenaar zonder kletskop daar ter wereld kwam: wij kunnen deze verklaring gevoegelijk verwijzen naar het gebied der valsche betichting, zooals die door minder welwillend gezinde benijders van de goede oude stad bedreven wordt.

De vraag is, waaraan de steeg zijn naam dan wel te danken heeft. Met beantwoording van deze vraag werd het lijvige handschrift, waarover we gesproken

hebben, gevuld. Het voert ons allereerst terug naar het begin van de **XIVe** eeuw. In 1315 verscheen omtrent St. Thomasdag een komeet, die het voor-teken was van groote rampen. Dr. Frenay meende uit de omstandigheden te moeten opmaken, dat met deze St. Thomasdag slechts het feest van den H. Thomas van Aquino bedoeld kon zijn. Dat dit evenwel is uitgesloten, moge blijken uit het feit, dat deze groote Theoloog eerst in 1323 werd heilig verklaard. Daarom moet met St. Thomasdag ofwel het feest van den Apostel Thomas, ofwel van Thomas Becket, aartsbisschop van Canterbury, bedoeld zijn. Deze feesten vallen beiden in December, hetgeen met de rest van het verhaal moeilijk overeen te brengen is, maar in de kerk van Parijs werd Thomas Becket op 7 Juli vereerd. Mogelijk heeft Lodewijk van **Velthem**, uit wiens kroniek het verhaal over de komeet wordt aangehaald, hier de Parijsche kalender gevolgd.

De komeet, zoo meenden de Middeleeuwers, was niet tevergeefs verschenen: het jaar 1315 zelf werd door mislukking van de oogst, hongersnood en een pestepidemie een werkelijk rampjaar voor de **Neder-**landsche bevolking. Drastisch is de beschrijving die daar in de oude kronieken van gegeven wordt. Lodewijk van **Velthem**, Wilhelmus, procurator van Egmond, Johannes de Beka en de „**Clerc uten laghen landen bider see**”, vertellen ons verbijsterende bijzonderheden. „**Veel** van de arme luden aten der **doder** stinckerder beesten vleisch al rawe, **ende** aten oec mee't gras van den velde. Deze honger was so groot, dat die arme luden overal gemeenliken storven inden velde **ende** onder der lude **wech** van den huse, sonder getal **ende** die luden begroef men

geliken beesten sonder kerstelicker uitvaert” Aldus in de kroniek van den laatgenoemden klerk, welke tusschen 1350 en 1356 vervaardigd moet zijn.

Het is in deze laatste geschiedbron, dat we het verhaal over het eertijds zoo beroemde mirakel van Leiden voor het eerst vinden opgeteekend. Het speelde zich af tusschen twee buurvrouwen, beiden naar het schijnt welgestelde menschen. De eene had een gerstebrood gekocht, dat zij in tweeën gedeeld had met de bedoeling, het eene stuk onmiddellijk te gebruiken voor zich en haar gezin, het andere uit zuinigheid, gezien de groote schaarschte, in de kast te bewaren. Haar buurvrouw leed **grooten** honger en bernerkend, dat er in de aangrenzende woning nog brood voorradig was, trachtte zij dat voor goed geld van haar naaste buur te **koopen**. Deze, bezorgd om haar eigen nooddrift beweerde bij hoog en bij laag, dat er geen brood meer in huis was. Toen de andere aanhield, overtuigd dat er in de kast nog iets te vinden moest zijn, sprak ze tenslotte in drieste overmoed de verschrikkelijke bede uit: „**Als** ik nog ander brood in huis heb, dan wat ik hier heb aangesneden, dan moge God het in steen veranderen”. Maar toen de eerste helft van het brood verbruikt was en ze de tweede helft uit de kast ging halen, bleek haar uitdagend gebed verhoord: het brood was in een steen veranderd. „**Welk stuck** steens”, vervolgt de kroniek, „recht sulc als dat brood was, noch **huden dages** is tot Leyden in Sinte Pieters kerc, ende tot enen teyken **plach** ment alle **hoochtide** voer den Heiligen Geest te **leggen**”¹⁾.

1) Voir den Heyligen Geest, d,w.z. voor het **altaar** van den H. Geest. De St. Pieterskerk bezat voorheen 34 altaren. Ieder gilde, iedere broederschap kon meestal over een eigen altaar beschikken.

Het verhaal van dit Leidsche wonder vinden we later terug in de Jaarboeken, die door Jan **Gerbrant**-soon van Leyden, prior van de Carmelieten te Haarlem ($\pm$ 1504) werden samengesteld. Het heeft zich ondertusschen uitgebreid. De twee buurvrouwen zijn twee zusters geworden en er is sprake van meerdere brooden, waarvan er nog één in de Pieterskerk te zien is.

Men vindt het verhaal verder nog terug in de z.g. Divisie-kroniek door Jan **Corneliszen** of Jan Severts, boekdrukker te Leiden, in 1517 in het licht gegeven, in de Batavische of **Hollandsche** geschiedenis van **Reinier** Snoy, (in 1537 te Gouda overleden: hier is al sprake van meerdere broodsteen, die in de kerk bewaard worden) en in de geschiedkundige beschrijving van Holland door Hadrianus Junius, **historieschijver** van Holland, tusschen 1566 en 1570 vervaardigd. Hier heeft de sage nog weer nieuwe elementen opgedaan. De zuster, die het brood bezat was rijk, de andere, die erom vroeg, was arm en had een talrijk gezin.

Opnieuw duikt de sage op in een vertaling van de Divisie-kroniek, door Jean **Francois** le Petit, in het begin van de 17de eeuw (1600-1601) in het licht gegeven. Daarbij vindt men de volgende vermelding: „Het is nog niet lang geleden, dat een dezer brooden in de Kerk van den H. Petrus van genoemde stad vertoond werd.‘? De broodsteen was dus toen niet meer in de S. Pieterskerk aanwezig; alleen de herinnering was blijven leven. Ook enkele andere 17de eeuwse auteurs maken nog melding van het Leidsche mirakel. In de 18de eeuw, de verlichtingstijd, zoo wars van alles wat maar wonderen zweemde, verdwijnt het uit de historische horizon.

Maar in de 19de eeuw, de tijd der romantiek, verzot op sagen en oude wonderverhalen, komt het weer voor den dag, niet bij de historici, maar in de literatuur. Mr. Adrianus Bogaers, advocaat te Hoorn, later te Rotterdam, tenslotte rechter in de Arrondissements-rechtbank van laatstgenoemde stad, heeft het tot een aardige ballade verwerkt, waarbij hij het verhaal nog aanmerkelijk uitgebreid en met een ander wonderverhaal uit denzelfden tijd verweven heeft').

Uit de verschillende verhalen, die hier zijn bijeengebracht, moet in elk geval dit worden opgemaakt: tot kort voor den beeldenstorm en de verwisseling der eeredienst is in de St. Pieterskerk te Leiden een broodsteen te zien geweest: de getuigenissen daaromtrent, afkomstig van Leidenaars, die uit persoonlijke ervaring konden spreken, zijn te duidelijk. In het begin van de 17de eeuw is de broodsteen echter verdwenen. De groote vraag is: waar is zij gebleven?

Die vraag werd opgelost door een brief uit Amsterdam, dien de samensteller van het bovengenoemd handschrift den 15en Juni 1885 ontving en die de eigenlijke aanleiding tot zijn onderzoek en de samenstelling van het handschrift geworden is.

Schrijver van de brief was de reeds genoemde Bernard J. M. de Bont, secretaris-conservator van de Amstelkring. Hij deelde daarin mede, dat hij in het bezit was van een stuk steen, „hebbende de vorm en de kleur van een brood en vergezeld van eene notariële acte zonder datum (denkelijk einde 1500 of begin 1600), welke getuigt, dat die steen is het mirakelbrood van Leiden, aldaar in steen veranderd ten jare 1316 volgens een beschrijving daarvan

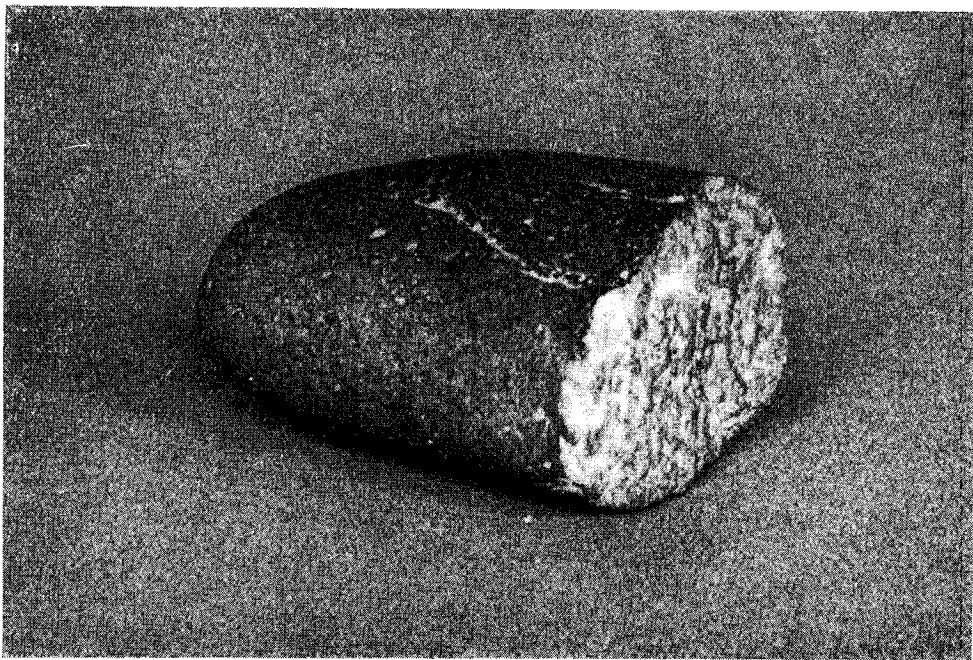
1) Balladen en andere dichtstukjes door Mr. A. Bogaers. Haarlem. A. C. Kruseman, bl. 34.

voorkomende in de Chronijk van Holland bij **Ševerts**".

Uit dit eerste schrijven ontspon zich een correspondentie, die ruim een jaar duurde en die jammer genoeg door „**misverstand** in bijzaken" in Juli 1886 gestaakt werd. Dr. Frenay heeft daarna zijn **onderzoekingen** voortgezet: drie jaar later, in 1889 begint hij de verzamelde aantekeningen te ordenen en kwam **zoo** tot de samenstelling van het onderhavige handschrift. Of de correspondentie van De Bont ergens bewaard bleef, is mij niet bekend. De zeventig-jarige **Medicinae Doctor** (titel waaronder Frenay zich verschuilt) achtte diens aandeel wel **zoo** belangrijk, dat hij met een bescheidenheid, die uiterst sympathiek aandoet, het geheele onderzoek op naam van De Bont zette en zichzelf hoogstens diens medewerker wilde noemen. Het lijkt mij vrij zeker, dat men hem in het bijeenbrengen van de in het handschrift verzamelde stof, het leeuwenaandeel moet toekennen.

Dit onderzoek kan men tot vier hoofdpunten **terugbrengen**. Vooreerst wordt de geschiedenis van het Leidsche wonder opgespoord, zooals die in de **historiebronnen** van de 14de tot de **19de** eeuw te vinden was. De resultaten daarvan werden boven heel in het kort medegedeeld.

Vervolgens wordt een beschrijving van den steen gegeven. Daarna worden de lotgevallen van den steen in de loop der eeuwen nagegaan. Allereerst wordt de oorkonde, die met den steen in het bezit van het museum Amstelkring gekomen was, aan een zeer uitgebreid en uiterst minuteus onderzoek onderworpen. Vervolgens worden de families, in wier bezit hij vermoedelijk achtereenvolgens geraakt was, in al hun verhoudingen en vertakkingen onder de loupe genomen. Tenslotte wordt, na een algemeene

Afb. 1. De mirakelsteen, gezien van terzijde. Het verschil van kleur tusschen korst en breukvlakte is duidelijk zichtbaar.

Afb. 2. De mirakelsteen, van boven gezien.

beschouwing over den aard en de oorsprong der sagen, een verklaring van het Leidsche wonderverhaal beproefd.

De beschrijving van den steen roept in onze verbeelding inderdaad de voorstelling op van een brood, dat versteend is. Een niet bijzonder hoog gerstebrood, waarvan men de helft heeft afgesneden, zoodat het eene uiteinde door een stompe korst wordt afgesloten, terwijl het andere door een ruige, dofgetinte **breuk**-**vlak**te wordt gevormd. De onderkant is plat, de bovenkant heeft een ronde welving, door twee overlans loopende sleuven gebroken. De kleur van de korst is donkergeelachtig bruin; de breukvlakte, die dus het doorgesneden gedeelte voorstelt is licht roodachtig bruin met enkele witte plekjes en stipjes. Dr. Frenay liet door een vriendelijke hand een met honing vermengd gerstebroodje bakken en kreeg een treffende gelijkenis met den broodsteen. Zooveel is zeker, dat men hier met een natuurproduct en niet met een kunstproduct te doen heeft. Chemisch onderzoek, dat een definitieve uitspraak zou veroorloven, bleek niet mogelijk, zonder de broodsteen te beschadigen: van gezaghebbende zijde werd hij gekarakteriseerd als **kwarts**-**porf**ier, „**zijnde** een porfier met bruine digte **grond**-**massa**, waarin zich bevinden kleinere kristallen van veldspaaht en kwarts, en hebbende de gedaante van **eenen** van de Scandinavische rotsen afkomstigen, door ijsbergen zuidwaarts gevoerden, door water-vloeden verder gerolden, dwars doormidden gebroken, hier nedergelegden Rolsteen”¹⁾),

De Amsterdamsche steen zou echter nooit de

1) Deze definitie werd verschaft door Prof. J. K. L. Martin, zie: 1ste stuk. p. 54

belangstelling van een historicus hebben kunnen trekken, ware zij niet vergezeld geweest van de notariële acte, waarover boven gesproken werd. Ook van die notariële acte wordt een uitvoerige beschrijving gegeven. Zij werd opgemaakt door Willem Claeszoen van Oudenvliet, toentertijd notaris te Leiden. Op een bepaalde dag (welke wordt niet gezegd of is onleesbaar geworden) verschenen voor hem drie burgers van Leiden, Philips **Nachtegael**, oud 78 jaar, Jan van Barendrecht **Jansz**, den ouden, oud 77 jaar, beide leenmannen van de grafelijkheid van Holland en Ott Cornelisz. de Man, oud ongeveer 80 jaar. Deze verklaarden, niet onder eede, maar „bij heure mannen waerheydt”, dat zij de broodsteen van de St. Pieterskerk goed gekend hebben. Hij had de „gedaente, **verwe** ende coleur als een halff roggenbroot”. **Zoo** lang zij wisten, was die steen bewaard in de St. Pieterskerk aan de pilaar voor het altaar van St. Nicolaas, later aan de pilaar van het altaar der vier gekroonden, in een vierkant, roodachtig kastje, dat met ijzeren tralies gesloten was en er tot het jaar 1574 gehangen heeft. Nu was die steen door een zekere Cornelisz Claesz van **Aecken**, woonachtig „In de Wissel” in tegenwoordigheid van den notaris en van drie getuigen getoond, ze hadden hem kunnen betasten en hadden hem als de echte steen „van het wonder” erkend. Het wonderverhaal, naar de lezing van Jan Severts, is zelf in de oorkonde opgenomen. De derde deposant, Ott Cornelisz, verklaarde nog afzonderlijk, hoe hij zijn vader dikwijls had **hooren** zeggen, dat deze de twee zusters zeer goed gekend had en dat de arme zuster vijf kleine kinderen had.

Als men bedenkt, dat tusschen het wonderfeit

(1316) en deze verklaring bijna drie eeuwen verlopen zijn, dan wordt ons terstond duidelijk, hoe bedenkelijk deze laatste mededeeling was. Dit zal dan ook wel de reden geweest zijn, **zoals** Dr. Frenay opmerkt, waarom men ze van de andere gescheiden heeft. Tenslotte worden ook de drie getuigen genoemd, die bij het afleggen der verklaringen tegenwoordig waren, **n.l.** Vrank Ottenz, Jacob Willemsz van Esselickerwoude en Cornelis Pouwelsz van **Zwanenburch**, poorters en inwoners van Leiden. De getuigenis werd telkens aan huis van de drie stokoude deposanten afgelegd, waarheen de notaris zich **met** den requirant Cornelis van Claesz **Aecken** en de drie getuigen begeven had. Juist hierom heeft hij vermoedelijk bij het opmaken van zijn acte de dateering weggelaten: het was immers van te voren niet zeker, of hij de drie deposanten op eenzelfde dag thuis zou treffen. De dateering, die hij waarschijnlijk in de krullen van het sst (subscriptit) had aangebracht, is door een vochtvlek onleesbaar geworden.

De schrijver gaat er nu toe over, de acht personen, die in de oorkonde genoemd worden, afzonderlijk te beschouwen. Hij doet dit met groote uitvoerigheid, gaat hun stamboom na, hun maatschappelijke positie, hun nakomelingschap, hun verdere vrienden en familieleden en spoort zelfs hun woonplaats op, kortom, hij tracht zoo breedvoerig mogelijk hun positie in het toenmalige Leiden te bepalen. Dit alles met het doel, de notarieële acte meer te doen spreken en haar ook indirect te **rechtvaardigen**¹⁾.

1) Van de drie deposanten was de eerste **Philips Nachtegael**, waarschijnlijk een tijd lang schout van Leiden. Hij overleed in 1581: acte moet dus **vóór** dat jaar zijn vervaardigd. De tweede, Jan van **Berendrecht**, had van 1575 tot 1577 zitting

Na alles, wat hij hier te berde brengt, kan er dan ook geen twijfel omtrent de echtheid van de **notariële** acte overblijven; men moet wel besluiten, dat wij hier met een onvervalschte, laat-zestiende **eeuw-**sche acte, te doen hebben. Daarmee is het voormalig bestaan van de Leidsche broodsteen onweerlegbaar bewezen, daarmee heeft dus ook de nog bestaande, Amsterdamsche broodsteen een goed gefundeerde historische basis ontvangen.

Het spreekt haast wel vanzelf, dat de samensteller van het handschrift de meeste aandacht besteedde aan den man op wiens verzoek de notariële acte werd opgemaakt en die naar alle waarschijnlijkheid zelf bezitter van den broodsteen geworden was, Cornelis Claesz van Aecken. Hij verdiende die aandacht ten volle, hij is inderdaad een typische figuur in het toenmalige Leidsche leven geweest. Over zijn naam is al dadelijk heel wat te doen. Zelf noemt hij zich meestal Cornelis Claesz van Aecken, of kortweg Cornelis Claesz, namen, die men in min of meer verlatijnschte vorm terugvindt als Cornelis

in de vierschaar van Leiden. Beiden waren van adellijke afkomst, hoewel de tweede finantiël zeer vervallen was. De derde, Ott Cornelisz de Man, was niet van adel: hij was een tijdlang pedel van de nieuw-opgerichte Academie. Van de drie getuigen was de eerste, Vrank Ottenz, een zoon van de laatgenoemde deposant Hij was priester en voor de invoering van de hervorming **memorist** aan de St. Pieterskerk in Leiden. Hij heeft al spoedig de eed van ontrouw aan de koning van Spanje **afgelegd**, om **u:t** de onteigende kerkgoederen een jaargeld te krijgen. De tweede getuige **iacob** Willemsz. van Esselickerwoude (het huidige **Woubrugge**) was eveneens priester en memorist. Hij bleef standvastig weigeren de eed af te **leggen**, die zijn geweten hem verbood. De derde getuige, **Cornelis Pauwels** van Swanenburch was waarschijnlijk klerk hij notaris van Oudenvliet: later heeft hij zichzelf als notaris gevestigd.

Nicolaï of Cornelis Aquanus. Maar anderen hebben hem later Aquarius genoemd en zijn er vervolgens toe overgegaan, deze naam weer in het Nederlandsch om te zetten en er de Water, of van de Water van te maken. Een enkele dreef de vrijheid zelfs **zoover** door, dat hij Aquarius door. *Nathals* vertaalde. Dr. Frenay laat duidelijk zien dat Aquanus en Aquarius twee zeer verschillende namen zijn en dat men, zonder nader bewijs, de identiteit van deze namen niet kan aannemen.

Cornelis Claesz van Aecken was een goudsmid, waarschijnlijk geboortig uit Nibbixwoude in **Noord-holland**¹⁾, later vermoedelijk in Delft in het vak opgeleid en die zich in 1537 te Leiden vestigde. Tusschen 1558 en 1573 komt hij afwisselend als keurmeester en deken van het goud- en **zilver**smids-gilde voor. In 1561 was hij deken van de Sint Nicolaasbroederschap in de Sint Pieterskerk.

In 1566 was hij herbergier in „De Wissel” een bekende herberg aan de Breestraat, ter plaatse waar later de **societeit** „**Amicitia**” gevestigd was. Een der bijzondere attracties van die herberg was toentertijd de kostbare collectie Romeinsche oudheden, afkomstig voornamelijk uit **Roomburg** en Brittenburg, die door den eigenaar was bijeen gebracht. Want behalve goudsmid eu herbergier was Cornelis Claesz van Aecken een bekend oudheid- en penningkundige, die, o.a. 300 zilveren en 500 koperen Romeinsche munten in zijn verzameling had. Veel groote **heeren** stapten daarom graag in „de Wissel” af, ook al omdat de herbergier een vlotte baas geweest **moet** zijn die bovendien van de nieuwe staatkundige ideeën

1) Hij voerde het wapen van Nibbixwoude.

niet afkeerig was. Dit blijkt uit het feit, dat hij eens een mantel won van grijze stof (de geuzendracht) door ze openlijk op straat en in de kerk te dragen, waarvoor hij zich bij den schout te verantwoorden had.

Ook tijdens het beroemde beleg van Leiden heeft van **Aecken** een rol gespeeld. Vooreerst zijn er velen die hem beschouwen als de vervaardiger van het stempel voor de papieren noodmunt, die tijdens het beleg in omloop werd gebracht. Dat hij tot de meest vertrouwde mannen gerekend werd, blijkt wel uit zijn aanstelling tot wat we in onzen tijd „controleur” zouden noemen. Eerst moest hij samen met Jan **Lucasz.** van Wassenaar, eveneens een goudsmid, de aanwezige graanvoorraad in de huizen gaan controleren: wat men boven een bepaald quantum per hoofd bezat, moest aan de stad worden afgestaan, om aan de armen en misdeelden verstrekt te worden. De twee gecommiteerden, zooals men ze noemde, moesten een eed afleggen, dat ze hun taak vervullen zouden, sonder yemant, **rijk** off arm, edel off oneedel, vrinden, magen of vreemden, eenichsins aan te sien of intminste te gratificeeren”. Later werd hem **wederom samen** met Jan **Lucasz.** de controle op de levende have, die de vleeschvoorraad vormde, opgedragen.

Na het beleg werd hij generaal-kwartiermeester, belast met het toezicht op de inkwartiering, ontvanger van den import op de hoornbeesten in Rijnland, vervolgens artillerie-meester, hetgeen toezicht, op munitie- en wapenvoorraden met zich meebracht, en controleur van den impost van den honderdsten en den vijftigsten penning.

Hij bewoog zich ook toen nog op cultureel gebied, kreeg b.v. toestemming een kaart van het beleg van Leiden uit te geven, maakte enkele z.g. „Incarnations’

op het ontzet der stad, een Latijnsch klinkdicht, dat bij wijze van chronogram het jaartal 1574 verborgen hield en vervaardigde ook een wapenboek, dat 1090 geteekende en gekleurde wapens bevatte, meest van den Hollandschen adel.

Dit alles bij elkaar rechtvaardigt de **karakterizeering** die Dr. Franay van hem geeft: „Iemand van uitgebreide kennis, veelzijdige ontwikkeling, buitengewoone bekwaamheid en onvermoeide werkzaamheid, om van zijne ietwat overmoedige stoutheid nog te zwijgen”.).

Finantiëel stond hij er ook niet slecht voor, zooals wel het best uit de hoofdelijke omslag van 1582 blijkt. Toen werden **n.l.** alleen de „rijckdommen dezer stede” aangeslagen en daartoe in 4 klassen verdeeld, die men op een wel wat naieve wijze karakterizeerde als „d'alderrijkste”, de „rijkste”, „rijcke” en „middelbaer rijcke”. Cornelisz Claesz werd tot de derde categorie gerekend.

Het is niet te verwonderen, dat een dergelijk man interesse had voor den vermaarden wondersteen. Het heeft hem waarschijnlijk ook geen moeite gekost, deze in het bezit te krijgen. Frenay vermoedt, dat de steen in 1574 met andere voorwerpen uit de Pieterskerk op de secretarie gebracht werd en door onderhandsche koop in handen van den liefhebber van oudheden gekomen is.

De groote vraag, die nu nog beantwoord moest worden was deze: Hoe is de steen, die op het einde der 16de eeuw bezit van **Cornelis Claesz van Aecken** was, tenslotte in Amsterdam in het museum „Amstelkring” terecht gekomen.

Om deze vraag te beantwoorden, stelde Dr. Frenay

opnieuw een uitgebreid onderzoek in naar de families, die voor afstamming van den 16de eeuwschen bezitter in aanmerking kwamen. Deze zijn drie in getal, **n.l.** de familie *van Aken*, *de Water*, en te *Water*. Positief resultaat leverde dit onderzoek niet op: hoogstens kon geconstateerd worden, dat sommige leden van het geslacht de *Water* eenzelfde verzamelwoede als de oude van *Aecken* vertoonden.

Daarna werd nagegaan of misschien in de collecties van openbare inrichtingen te Leiden een spoor van de broodsteen te ontdekken was. De „Hortus” leverde geen resultaat op, maar de Snijkamer bezat blijkens verschillende Catalogi, minstens van 1711 tot 1737 onder talrijke rariteiten ook „een brood in steen veranderd”. Een beschrijving van deze steen, door een Duitsch bezoeker van het museum vervaardigd, toont echter duidelijk aan, dat men hier niet met den steen, die nu in Amsterdam bewaard wordt, te doen had. Het verschil in gewicht is bijna drie pond, terwijl ook het uiterlijk hemelsbreed verschilde: de toenmalige Leidsche broodsteen was van puimsteen, niet van graniet. Ook word nergens van de begeleidende acte *gesproken*¹⁾.

Het eenige, wat nu verder nog kon gebeuren, om de lotgevallen van den z.g. wondersteen op te sporen, was een onderzoek bij *degenen*, die de steen het laatst bezeten hadden.

Eenigszins werd dit onderzoek vergemakkelijkt door een stuk papier dat bij den steen verpakt was en waarop de volgende aanwijzing voorkwam:

1) Het schijnt, dat de snijkamer vóór deze puimsteen nog **een** andere broodsteen gehad heeft, die misschien **gestolen** is en later in Middelburg opduikt. Zie de volgende noot.

„Copie van de notariële acte behorende tot het steene Brood thans in eigendom bezeten wordende door Mevrouw d' wed. Son van Schorrenbergh, welke het genoemde Brood gekregen heeft van mevrouw de Gravin Moens, zijnde het origineel op perkament hierneven.

Amsterdam, 12 Maart 1831”.

Deze gravin Moens, uit een adellijk geslacht, dat volgens het handschrift tot in het begin van de 13de eeuw kon worden nagegaan en van Mons, in België, afkomstig was, is 28 Juni 1802 in Amsterdam overleden.

Een onderzoek naar mogelijke verwantschap **tus-**schen de familie Moens en de familie de Water bracht alleen aan het licht, dat in 1511 een zekere Thomas van de Waeter peter was van een zekere Claire Moens. Verder was er nog een verwijderd contact, doordat in de nalatenschap van gravin Moens een koperen plaat werd aangetroffen, die onder leiding van een zekeren Pieter Soutman gesneden was. Een vermoedelijke afstammeling van deze laatste was met een Abigaël van de Water getrouwd. Practisch kon men hieruit natuurlijk geen conclusie trekken.

De weduwe Son van Schorrenberg heeft de steen van de gravin Moens gekregen. Een kleinzoon van haar zuster, n.l. Henricus Mattheus Johannes Bouvy, geboren in 1838 en eigenaar van een zoutziederij te Naarden, gaf den steen aan de Amstelkring.

Als laatste inhoudspunt van het handschrift, waarvan we hier, werkelijk in telegramstijl, een overzicht trachtten te geven, volgt nu een poging om het ontstaan van het Leidsche wonderverhaal te verklaren. Dit wordt nog weer over drie hoofdstukken verdeeld. De schrijver begint n.l. een vergelijking

in te stellen met andere, soortgelijke **steen**en, die op andere plaatsen bewaard worden en waaraan, evenals dat te Leiden het geval was, sagen of wonderverhalen verbonden zijn. Hij vond er twee in Nederland, één in Middelburg, die volgens de overlevering ook van het Leidsche wonder afkomstig was en die misschien een tijdlang op de snijkamer te Leiden bewaard werd'), en een andere te Gouda, wiens ontstaan aan een soortgelijk wonder als dat van Leiden wordt toegeschreven. Zij kunnen, wat hun overeenkomst met een brood betreft, geen van beiden een vergelijking met de Amsterdamsche **broodsteen** doorstaan. Wel behooren beiden eveneens tot de z.g. Scandinavische rolsteen

De schrijver, die op vele gebieden thuis blijkt te zijn, geeft nu een korte verhandeling over geologie, waarin hij het ontstaan en de aanwezigheid in Nederland van deze z.g. gerolde **steen**en uiteenzet. Daarbij verwijst hij op een omstandigheid, die voor de verklaring van de sage bijzonder veelzeggend is. Hoe zuidelijker men komt, des te zeldzamer wordt het voorkomen van dergelijke **steen**en.

En nu is het opvallend, dat sagen omtrent z.g. wonderbare broodsteen

en ontstonden, niet op plaatsen „waar deze **steen**en in menigte onder meer of minder naar brood gelijkende vormen voorkomen”, vooral in het Noorden en het Oosten van ons land, „ook niet waar zij in het geheel niet gevonden

1) De beschrijving van de broodsteen, die men in de 17de eeuwse **catologi** vindt, komt **p.l.** niet heelemaal overeen met een elders gegeven **beschrijving**. Daarom meent Frenay, **dat** er op de snijkamer twee verschillende **steen**en geweest zijn en dat de puimsteen, waarover boven gesproken is, vervaardigd werd, nadat men de andere steen (misschien) gestolen had.

worden", maar alleen dáár, waar zij uiterst zeldzaam gezien werden, zooals te Gouda en te Leiden". Alleen op zulke plaatsen „konden zeer enkele, die door hunnen vorm bijzonder in het oog vielen, bij den verbaasden, in Geologie nog onbedreven **aanschouwer** den geest der Sage opwekken!"

Aan de hand van een aantal interessante voorbeelden toont de schrijver nu aan, hoe de menschheid steeds bij het waarnemen van een treffende overeenkomst tusschen **steen**en en andere voorwerpen en het te kort schieten van een natuurlijke verklaring, naar een phantastische uitleg gezocht heeft. Sagen omtrent **steen**en zijn er over heel Europa heen legio te vinden: verhalen omtrent vingerafdrukken in **steen**en van hemelsche, maar vooral van duivelsche, oorsprong, nemen daarbij een zeer groote plaats in. Uitvoerig wordt nu gehandeld over het wezen, het ontstaan en de ontwikkeling der sagen. De geschiedenis der sagen-literatuur wordt in vogelvlucht geschetst, de waarde der sage voor de geschiedenis wordt gepeild. Dan wordt de vorm der echte sage beschreven en onmiddellijk wordt de conclusie getrokken, dat het „**Leidsche wonder**” een echte sage is: „Tijd en plaats is er stipt bepaald; het gaat uit van een nog aanwezig voorwerp: een steen : de vorm is karakteristiek dialogisch zonder uitweidingen van den schrijver; het wondergeloof der tijden, waarin het plaats vond en waarin het is opgeteekend, ontbreekt niet; het oudste verhaal, dat het eenvoudigst is, werd opgeteekend door een tijdgenoot, en is in de loop der tijden uitgebreid en versierd; alles zooals dit gewoonlijk bij de sagen plaats heeft!”.

Hierna gaat het handschrift over tot een onderzoek naar de inhoud der sagen in het bijzonder, voornamelijk van die sagen, die men thuis kan brengen onder rubriek „verandering” of „metamorphose”. De schrijver begint met een geestige inleiding, waarin hij ondeugend opmerkt, dat geloof in de mogelijkheid **eener** verandering van het eene ding in het andere ten allen tijde onder de menschen werd aangetroffen: in zijn tijd vond men het nog in den vorm van het „Darwinisme”, dat zich wel aandienende als een wetenschappelijke theorie, maar zo slim was, geen bewijs voor de mogelijkheid der verandering onder de levende wezens te vragen, en dat eenvoudigweg op het gezag van enkele geleerden aannam.

Achtereenvolgens trekken nu een heele reeks „veranderings-sagen” aan onze geboeide aandacht voorbij. De veranderingen van brood in iets anders (in bloed, in rozen, in geld, in hout) krijgen daarbij een bijzondere beurt. Vervolgens de verandering van allerlei objecten in steen, levenlooze voorwerpen, maar ook dieren, dwergen, reuzen en gewone menschen, die voor straf of om een andere reden in steen veranderden. Zoo zijn er ook verschillende sagen, die vertellen van levensbehoeften, die plotseling versteend zijn: onder deze sagen nemen de verhalen over **brooden**, die in steen veranderden, een bijzondere plaats in. Men vindt ze op verschillende plaatsen, te Dokkum in Friesland, te **Groningen**,¹ te Dantzig in Pruisen, te Landshut in Beieren, te Dortmund in Westphalen, te Kaiserwerth in het Kleefsche, te Steenockerzeel en te Gent in Vlaanderen.

1) De sagen van Groningen en Friesland schijnen dus weer een uitzondering te vormen op de boven reeds aangegeven, algemeene regel.

Na dit alles, dat we alleen maar met een enkel woord aanstippen, wordt een schets gegeven van „voorhistorische plaatsbeschrijving van Leiden en omstreken”. Uit de aangehaalde voorbeelden was het n.l. duidelijk geworden, dat de plaatselijke gesteltenis op het ontstaan der sage groote invloed heeft. „De sage wortelt als het ware in die gesteltenis. Het aanwezig zijn van een steen, een stroom, een boom, een schilderij, een gedenkteeken of het een of ander in dat oord voorgevallen historisch feit geeft dikwijls de oorsprong der sage te raden”)).

Beginnende bij de voor-historische tijden zien we nu Nederland en speciaal Zuid-Holland uit de zee- opduiken. De verschillende bewoners, die er zich achtereenvolgens gevestigd hebben, passeren de revue. Kelten, Kimri en Teutonen, Friezen en en Maresaten, Katten en Kaninefaten, vervolgens de Romeinen, die in de onmiddellijke omgeving van het huidige Leiden hun nederzettingen hadden²⁾). Dan wordt Leiden beschouwd gedurende de 10 eerste eeuwen van de Christelijke jaartelling: Salische **Franken** en Saksen, Denen en Noormannen verschijnen op het tooneel. Langzamerhand zien we de oude nederzetting uitgroeien : buurtschappen en gebouwen ontstaan, in de **XIe** eeuw begint men de bouw van een kerk, die aan de Apostelen Petrus en Paulus was toegewijd. In de **XIIe** eeuw smelten de verschillende buurtschappen van het oude Leiden tot een eenheid samen: kerkelijk hebben ze zich tot een

1) 4de stuk. p. 18.

2) Het spreekt vanzelf, dat Frenay hier de heerschende opvattingen van zijn tijd te berde brengt. Hij heeft in elk geval met onuitputtelijk geduld gesnuffeld en hier en daar intelligentie aanwijzen gedaan.

parochie ontwikkeld, maatschappelijk vormen zij, in 1186 al, een stad.

We zijn nu ook getuige van de strijdigheden om de opperheerschappij, die aan de stadsgeschiedenis van de 13de eeuw een woelig karakter geven en van wederwaardigheden, die de stad tengevolge van hooge watervloeden moest doormaken. Het stadsbestuur wordt in de 13de eeuw steeds meer geregeld en vastgelegd en ook in de geestelijke zorg voor de stad wordt uitstekend voorzien.

Op het einde van de 13de eeuw kreeg Leiden nog weer nieuwe bewoners : een aantal Vlaamsche **lakenwevers**, uit Iperen vluchtend voor oorlogsgevaar, kwam zich in de steeds machtiger uitgroeiende Hollandsche nederzetting vestigen en droeg niet weinig tot verdere opbloei van de ook vroeger al in Leiden aanwezige industrie bij; zij kozen hun woonplaats in hoofdzaak op het **Hoogeland**, aan de overkant van de Rijn, waarnaar nog steeds de **Hooglandsche Kerk** genoemd wordt ¹⁾ en in het **Maredorp**, **aan** weerszijden van de Mare gelegen, dat toen nog niet tot het **stadsgebied** van Leiden behoorde. Daar in **Maredorp** vond men de St. Nicolaassteeg en de Sinte Annasteeg, beiden genoemd naar heiligen, die juist door de Vlamingen zoo bijzonder vereerd werden. En daar in de Sint Annasteeg plaatst de sage het beroemde mirakel van Leiden, reden, waarom deze steeg langzamerhand van naam veranderd is en de naam van Mirakelsteeg gekregen heeft. Ja, de heele buurtschap werd intertijd „’t land van Miraculen” genoemd en men heeft er ook nog een Mirakelgraft gekend, oorspronkelijk een sloot, die later verbreed

1) In 1280 is men met de bouw ervan begonnen.

was en uitgediept. Het is zeker niet toevallig, dat dit wonderverhaal juist onder de Vlamingen, met hun eenvoudig geloof 'en hun levendige phantasie, ontstaan is.

Zoo komt Dr. Frenay tenslotte tot zijn laatste hoofdstuk, zijn besluit, dat hij overigens met dezelfde bescheidenheid aanbiedt, waarmee hij ook zijn naam geheel verzwegen heeft. De meeste punten van zijn conclusie werden hier al aangeraakt. Wat het ontstaan der sage zelf betreft, laat de schrijver doorschemeren, dat hij geneigd is te geloven, dat de buurvrouw zelf, die om het brood gevraagd heeft, de steen heimelijk met het brood verwisseld heeft en zoo de sage in de wereld liet komen. De steen werd naar de St. Pieterskerk gebracht: zijn verdere lotgevallen hebben we reeds gezien.

Het geheel is aan het slot gedagteekend: Leiden 23 Aug. 1891. De schrijver was toen 75 jaar. Hij onderteekent met een Bijbeltekst: **Luc. II, 29**. Wie de plaats in het Evangelie naslaat, zal er niet zonder ontroering de woorden vinden, **zoo** toepasselijk in de mond van den ouden dokter: „Nu laat Gij, o Heer, uw dienaar gaan, in vrede naar uw **woord!**)”.

Het was slechts onze bedoeling hier in het kort

1) Wie was Dr. J. D. Frenay? Wij bepalen ons thans tot enkele biografische bijzonderheden, die wij danken aan de bereidwillige **mededeeling** van Mr. R. van **Rojien**, Gemeente-archivaris van Leiden. Joseph David Frenay werd 4 Jan. 1816 te Leiden **geboren**. Sinds 1837 is hiinaeschreven als student aan de **Leidsche** universiteit, waar hij promoveerde tot doctor in de medicijnen. Hij woonde zijn leven lang in Leiden aan de Hooglandschs Kerkgracht, waar hij een artspraktijk uitoefende. Daarnaast interesseerde hii zich voor **Leiden's** oude geschiedenis en bracht vele uren op het gemeente-archief door. Hij was Roomsche-Katholiek. Hij stierf 18 Februari 1895.

een overzicht te geven van de rijke inhoud van dit handschrift: verschillende onderdeelen bevatten stof in overvloed voor afzonderlijke beschouwingen.

Tenslotte moeten wij aan het heele verhaal een moraal verbinden, De tijdsomstandigheden lijken bedroevend veel op die van 1316: ook nu is het brood schaarsch. Laten wij ook nu onze behoeftige broeder toch niet met **leege** handen wegsturen! Zeker, wij behoeven niet bang te zijn, dat het brood in onze kasten versteenen zal. Maar onze harten zouden in steen veranderen. En dat laatste zou veel erger zijn !

DR. HENRI VAN ROOIJEN.

O.S.C.

De gedaanteverwisseling van het Leidsche Postkantoor.

In de prentverzameling van het Gemeente-archief bevindt zich een teekening in **kleuren**¹⁾, waarop het derde huis van links het Postkantoor in 1788 voorstelt. Deze teekening is een nadere beschouwing wel waard, te meer daar het tegenwoordige kantoorgebouw juist de oppervlakte beslaat van de vier afgebeelde panden.

Toen op 13 Februari 1735 de Postmeester Robert Nieuwstadt de Neufville was overleden, werden de posterijen ingevolge besluit van de Groote Vroedschap van 2 November 1723 onder het directe bestuur van de Stedelijke Overheid gebracht, en de Commies van de Neufville, Daniël van **Heck**, die reeds bij diens voorganger Nicolaas Clignet in dienst was gekomen, tot Directeur van het Stedelijk **Post-comptoir** benoemd. Bij de tevoren door Burgemeesters met hem gehouden bespreking had van **Heck** te kennen gegeven, dat hij bereid was deze functie te aanvaarden, doch dat hij gaarne in zijn eigen huis, gelegen aan de Breestraat tegenover de Mooi **Japiksteeg**, wilde blijven wonen en genegen was daarvan de beneden-voorkamer af te staan, mits dit vertrek

1) Sted. Prentverzameling, oude nummers **NO 1326**.

voor rekening van de Stad ten behoeve van den dienst werd **ingericht**¹⁾). Burgemeesters hadden hierin toegestemd; de overname van het Kantoor van de Neufville werd vastgesteld op 20 Februari, terwijl het uiterlijk 24 Februari naar de woning van Daniël van **Heck** moest zijn overgebracht.

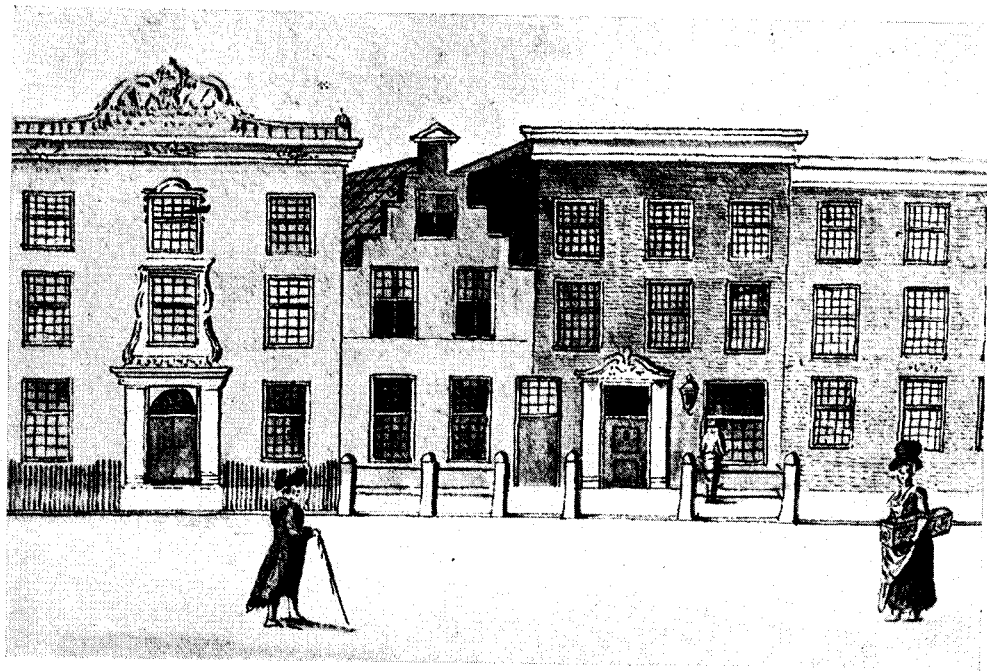
Met man en macht werd gewerkt om het vertrek, dat na inspectie door Burgemeesters was goedgekeurd, tot postkantoor in te richten; behalve de noodzakelijke vertimmeringen werd in het venster aan de Breestraat een „**spreekraempie**” gemaakt, en op de teekening van 1788 zien we dit „**openluchtloket**” in **gebruik**²⁾).

Ook de lantaarn rechts van de deur is authentiek, zooals we verder zullen zien.

Met ingang van 1 Juli 1752 waren in Holland en West-Friesland de Stedelijke Posterijen overgegaan aan de Staten. Daniël van **Heck**, tot Hoofd-Commies benoemd, was in Januari 1753 overleden en opgevolgd door zijn schoonzoon Henricus Albertus Dibbetz, die in November 1784 op zijn verzoek eervol ontslag verkreeg. Van 1 Januari 1785 tot en met 31 December 1789 was Adolph **Wolters** en met ingang van 1 Januari 1790 Mr. Willem Pieter Kluit, zoon van den bekenden hoogleeraar Adriaan Kluit, die bij den ramp van 1807 omkwam, Hoofd-Commies van het

1) Secretary's Register over het Postcomptoir binnen Leiden. Alg. Rijks-archief, afd. Posterijen, **no** 267.

2) Dergelijke buitenloketten hebben blijkbaar nog lang bestaan. Toen in 1809 voorbereidingen werden getroffen tot de oprichting van een grenspostkantoor te Breda, werd bepaald, dat behalve een stoep op de straat voor het raam tevens „**een** openslaande ruyt” in dat raam zou worden gemaakt. (Bijlagen tot de notulen van Commissarissen der Posterijen van den **21sten** van Lentemaand 1809. Alg **Rijks-**archief, afd. Posterijen **no** 108).

Het Leidsche Postkantoor in 1788.
Prentverzameling Gemeentearchief Leiden no. 12001.

Postkantoor 1872-1895.
 In het gebouw rechts daarvan werd van 1889-1895 de telegraafdienst
 ondergebracht.
 (Prentverzameling Gemeentearchief Leiden no. 12002)

Leidsche Postkantoor, dat in het toen aan Dibbetz behorende huis bleef gevestigd.

Uit Kluit's ingezonden jaarstaten blijkt, dat aan A. J. Drabbe een zeker bedrag werd betaald voor het „extra ordinair branden van de lantaarn aan het Kantoor, op tijden dat deze van stadswege niet werd aangestoken.” ¹⁾).

In Mei 1802 kocht het Land van den oud-Hoofd-Commies Dibbetz **zoowel** het Postkantoor als het belendende pand met den trapgevel, benevens een achterhuis aan den Rijn voor fl. 5200.—.—. De beide huizen aan de **Breestraat** werden tot **één** verbouwd; de kosten van aankoop en verbouwing beliepen fl. 9447.11.2²⁾).

Het nieuwe kantoor, waarvan geen afbeelding bekend is, was in Maart 1803 gereedgekomen.

In 1866 bleek de beschikbare ruimte niet meer voldoende en werd de suite, die tot eigen gebruik van den Directeur gediend had, tot kantoor ingericht en het dienstlocaal tot woonkamer verbouwd.

In 1869 werd geklaagd over de weinige ruimte voor het publiek in de smalle gang, waar slechts **één** loket was; na eenige veranderingen — als het doortrekken van een muur en het omhangen van deuren -- werd plaats voor een tweede loket verkregen. Dit lapmiddel was echter niet afdoend, het kantoor voldeed niet meer aan de behoeften van den dienst en het gebouw was blijkens de onderhoudsrekening slecht.

¹⁾ jaarrekeningen. Alg. Rijks-archief, afd. Posterijen, no 231,

²⁾ **Resol Commissarissen** der Posterijen **28 Maart 1802.**
30 Maart 1803 en bijlagen Notulen van die **data.** Alg. Rijks-
archief, afd. Posterijen, no. 94 en 95.

In 1872 werd dan ook besloten tot **algeheele** verbouwing over te **gaan**¹⁾.

De dienst werd tijdelijk ondergebracht in **een van** den Heer Hartevelt gehuurd huis aan de Oude Vest. Het Postkantoor werd gesloopt en **inplaats** daarvan verrees het gebouw dat we kennen van een foto van Goedeljee van omstreeks 1890, waarvan het glasnegatief op het Gemeente-archief berust.

Blijkens rapport van den Directeur J. Fichet Jr. kon op 25 October 1873 des avonds om tien uur met de dienstuitvoering in het nieuwe kantoor worden aangevangen, dat, **zooals** Fichet schrijft, uitmuntend was ingericht, terwijl de ambtswoning doelmatig en van vele gemakken voorzien, tegelijkertijd door hem was betrokken.

In November 1888 kocht Fichet's opvolger, de toenmalige Postdirecteur A. L. Nagel, als gemachtigde van den Minister van Waterstaat, ten overstaan van Notaris A. van Leeuwen, de woning geheel rechts op de teekening van 1788, toen eigendom van Vrouwe Diderica Johanna **Reeser**, Weduwe van Mr. **C. A. Boonacker**. In dit huis werd na eenige verbouwing het Telegraafkantoor met ambtswoning voor den Directeur overgebracht, daar het **Gemeentegebouw** op de **Aalmarkt** niet meer voldeed. Ook dit was een lapmiddel, het huis verkeerde in slechte conditie, was zeer vochtig, de wachtkamer voor het publiek was slecht verlicht en de woning voor den Telegraafdirecteur miste elk gerief.

Achtereenvolgens klagen de Directeuren Vrugink, Ouwenbroek en Verkerk hierover; de laatste in 1892

1) **Archief Posterijen**, 8 Maart 1872, no 77, id. 9 October 1873, no 85.

opgetreden, protesteerde als zijnde ongehuwd tegen de hem opgelegde verplichting tot het betrekken van de woning; in 1893 klaagt hij over „de stank veroorzaakt door de gebrekkige rioleering” en het volgend jaar is het behangsel in de tuinkamer door vocht verteerd. De meubileering van het kantoor is **uiterst armoedig** „en heeft het aanzien als was zij op eene auctie gekocht” schrijft **Verkerk** in een van zijn rapporten. De zes aanwezige stoelen waren van tweeërlei makelij, de tafel in het midden van het kantoorvertrek staand, juist in het gezicht van het publiek, was zoo klein, dat de te bewerken staten en registers er niet op konden worden uitgelegd en de kleerkast voor **de** ambtenaren zoo ondiep, dat zij bezwaar maakten er hun hoofddeksels in te bergen en deze daarom maar op de schoorsteenmantel uitstalden!

Daar intusschen ook het Postkantoor niet langer op het zich snel uitbreidend verkeer berekend was, werd in 1895 overgegaan tot slooping der beide panden en den bouw van het tegenwoordige kantoor (rechter gedeelte) dat in 1896 gereed kwam; het Telegraafkantoor verhuisde naar het in 1885 aan de Boommarkt voor de pakketpost ingerichte gebouw, waar in 1897 mede de **interlocale** telefoon-dienst werd ondergebracht en dat in 1904 wegens gestadige toeneming van het telefoonverkeer moest worden vergroot.

In 1907 werd met Professor Oppenheim als eigenaar onderhandeld **over** den aankoop van het perceel Breestraat 42 (in zijn geheel voorkomende op de afbeelding van het Postkantoor 1896-1919 en identiek met het linkerperceel op de tekening van 1788) en werd, hoewel uitbreiding van het Postkantoor

vooreerst nog niet noodzakelijk scheen, besloten tot overname van dit pand, dat aan de achterzijde grensde aan de perceelen Boommarkt 14 en 15, reeds eerder in eigendom aan het Rijk overgegaan.

Na te zijn opgeknapt werd het voorloepig verhuurd aan Dr. J. A. Schreuder.

Door vermeerdering van werkzaamheden als gevolg van de tot standkoming van de Verzekerings- en invaliditeitswetten, alsmede door het met sprongen omhoog gaande verkeer, werd in 1914 wederom ernstig geklaagd over gebrek aan ruimte zoowel voor het publiek als voor den dienst.

De Kamer van Koophandel verklaarde den toestand „onhoudbaar” en achtte verandering dringend noodig.

Onder het hoofd „Brieven van een Leidenaar” werd in het Leidsch Dagblad van 31 Januari 1914 een vergelijking gemaakt tusschen enkele **verkeers**-cijfers over 1902 en 1912, waarbij zoowel de verkoop van postwaarden als de geldelijke omzet een belangrijke stijging aangaven.

Besloten werd tot vergrooting van het Postkantoor over te gaan, door bijtrekking van het perceel **Bree**-straat 42, waarvan de huur met ingang van 1 Mei 1918 was opgezegd.

Nadat hierin eerst de Telegraaf- en Telefoondienst gedurende de inmiddels eveneens noodzakelijk geworden verbouwing van het kantoor aan de **Boom**-markt waren ondergebracht, werd ook dit laatste van de vier in 1788 afgebeelde huizen, dat met uitzondering van de sierlijke kroonlijst nagenoeg onveranderd was gebleven, gesloopt en kwam hiervoor in de plaats het linkergedeelte van het huidige Postkantoor, aansluitend bij den weinig aantrekkelijken gevel in „**Waterstaatstijl**” van 1896.

Postkantoor 1896-1919

In het pand links op de foto was tijdens de verbouwing in 1918/19
de Telegraafdienst gehuisvest.

Postkantoor te Leiden zooals het zich thans vertoont.

Foto Pers- en **Propagandadienst** v.h. Staatsbedrijf der P.T.T.

Laten we hopen, dat het fraaie stucplafond uit het mooie oude huis, dat zorgvuldig uitgezaagd in de kelders van de Grafelijke zalen werd opgeslagen, alsmede de kunstig gesneden eiken trapleuning, behoorlijk bewaard zijn gebleven en nog eens in een passende omgeving te Leiden zullen worden herplaatst.

Oegstgeest.

VAN VARIK.

BLADVULLING.

Vaak is mij gevraagd, waarom men in vele dorpen onzer omgeving reeds rond 1600 geref. doopboeken vindt, doch in de stad zelf pas van 1621 af. Ik kon **slechts** antwoorden, dat in Leiden **daarmede** begonnen werd op last van de Dordtsche Synode.

Eene kerkeradsacte van 15 Jan. 1649 bevestigt dit:

De Heer Paulus Merula Abbesteech heeft **versocht** attestatie van synen doop op den 20^{en} April des jaers 1610 aen hem in de gereformeerde **kerck** alhier bedient, is goet gevonden hem acte te verleenen, dat in dien tijd de namen der doopelingen niet en sijn aengeteekent, waeromme geen attestatie daarvan con worden gegeven.

BIJLEVELD.

Huizen en Geveltoppen te Leiden.

Wanneer de eerste huizen alhier gebouwd zijn, valt niet te zeggen. Mogelijk wel omtrent het jaar duizend na Christus. Zij zullen wel ieder afzonderlijk op een ruim erf gestaan hebben, vele waren samengesteld uit houten jukken, elk bestaande uit stijlen, verbonden door een draagbalk en tegen wind en scheefzakken gewaarborgd door het aanbrengen van **corbeels** met **sleestuk** bij de verbinding. Verder werden tusschenstijlen geplaatst om de houten zijwanden de noodige stevigheid te verleen en om de binnenwanden met hout te kunnen beschietsen. Voor den voor- en achtergevel maakte men stevig raamwerk om de deuren en vensters te kunnen aanbrengen.

Op de zware balken, de moer genaamd, kwamen op korte afstanden dunnere balkjes, de kinderbalkjes, waarover in de lengterichting dunne planken van mooi eikenhout, spreiselhout, werden gelegd en daarop kwam de zoldervloer. De dakbedekking was van **stroo** of riet en moest tamelijk stijf zijn. Men liet ze wat oversteken om **zooveel** mogelijk lekken te voorkomen.

In de elfde en twaalfde eeuw kende men hier te **lande** al het bakken van metselsteen, de zgn. kloostermoppen. Deze waren van groote afmeting en werden voor kloosters, kerken en wereldlijke gebouwen gebruikt, soms in verband met tufsteen

van dezelfde afmeting. Voor huizenbouw waren die **steen**en te zwaar en onhandig; daarom ging men bij de opkomst der steden na 1200 na Christus kleinere , **steen**en bakken. In plaats van de houten zijwanden metselde men nu **steen**en zijmuren, die door ankers stevig halverhoogte aan de muurstijlen en moerbalken verankerd werden.

De indeeling van de huizen onderging ook eene wijziging. In vele gevallen maakte men nu een groot en vooral een hoog voorhuis, mede geschikt voor verkoopruimte; daarachter was dan de **binnenkamer**-woonkamer van zoodanige hoogte, dat daarboven een insteekkamer kwam, die de hoogte kreeg tot de zoldering van het voorhuis. Beide vertrekken ontvingen licht en lucht uit het hooge voorhuis. Soms was in het hooge voorhuis langs één der zijwanden nog een hangkamertje aanwezig, dat aan de zoldering hing, met een trapje uit het voorhuis bereikbaar, waar veelal de „schrijver-boekhouder” huisde. Boven het voorhuis, insteek- en hangkamertje was dan de zolderruimte. De woonkamer diende meestal als keuken en slaapkamer.

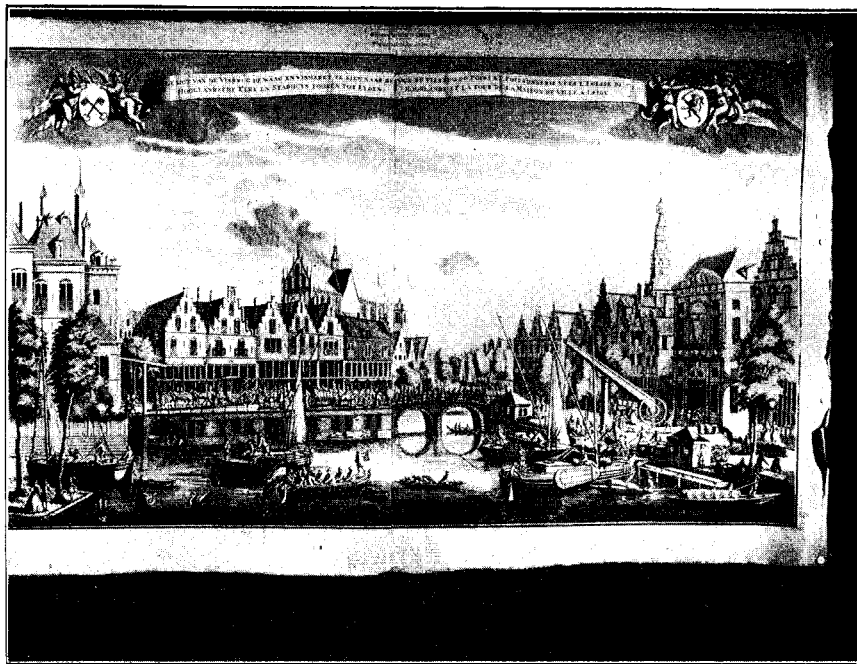
Wanneer de insteekkamer tevens als woonkamer diende, maakte men daaronder ook wel een **kelder**-keuken om hoogte uit te winnen. Het huis Kloksteeg no. 3 — hoewel uit lateren tijd — heeft nog een dergelijke indeeling, n.l. een voorhuis, dat door een trapje met de kelder-keuken en door de **spiltrap** met de insteekkamer en zolder verbonden is.

De voor- en achtergevel bestonden in verband met de zijmuren elk uit twee gemetselde penanten, waartusschen een stevig raamwerk was tot de hoogte van den zolder. Dit diende, gelijk gezegd, tot vorming van deur- en lichtkozijnen; daarboven vormde

een luifel over de geheele breedte van de voorgevel een goede bescherming tegen regen en zon voorde uitgestalde koopwaar; van de luifel tot de puibalk was eene regelmatige indeeling van stijlen — zie de afbeelding hierbij van de Hoogstraat te Leiden —, welke over de geheele breedte tusschen gemetselde penanten met glas in lood gedicht was.

De puibalk stak gewoonlijk iets naar voren, zoo-
dat de regen, die tegen de doorgaans driehoekige houten **dichting** van de zolderruimte viel, van de puibalk naar beneden op den luifel kon vallen en vandaar naar terzijden afwatering vond. In onze **stad** heeft men tot voor eenige jaren in de Stadhuissteeg een houten voorgevel gekend, thans onherkenbaar gewijzigd. Ook het huis met de luifel aan de **Vischmarkt**, waar nu het Stadhuisplein is, is afgebroken; ook zijn de luifels aan de pakhuizen van de Diaconie der Ned. Herv. Kerk aan den Ouden Rijn verdwenen.

Door het splitsen van de groote open erven in kleinere stukken kwamen de huizen dichter en regelmatiger aaneen te staan. Zij moesten nu met **steen**en zijmuren gebouwd worden met toepassing van de genoemde muurstijlconstructie. Elk huis kreeg zijn eigen fundeering en ook om het regenwater van het dak af te laten **loopen**, was het noodig, dat de huizen op een kleinen afstand van elkaar gebouwd werden. Zoo ontstond de z.g.n. snijding; in het midden daarvan was de erfscheiding. Op oude plattegronden ziet men die erfscheiding nog wel afgebeeld. Hier heeft schrijver ze op de Vischmarkt nog aangetroffen; zij werden door latere nieuwe voorgevels aan het oog onttrokken. Het toepassen van muurstijlen-constructie voor hooge smalle huizen en vooral voor die op hoeken van straten, bleef tot in het

Gezicht op de Hoogstraat met omgeving, waarop duidelijk de besproken bouw tot uiting komt. Reproductie naar eene kopergravure van en naar Leon. Schenk, (c. 1725) in het **Gemeentearchief** te Leiden (no. 5021 van de Topogr. Verzameling).

Hoogewoerd no 167.
Trapgevel met raam voor hijschbalk.

Hoogewoerd no. 169.
Trapgevel met raam voor hijschbalk.

einde van de **18e** eeuw in stand. Hier en daar, o.a. aan een fabrieksgebouw aan den Ouden Rijn, op den zolder van het huis Botermarkt no. 23 kan men hier nog iets van zien en aan het huis hoek **Bree**-straat-Steenschuur zou de oude **muurstijlencon**-structie niet gemist hebben kunnen worden.

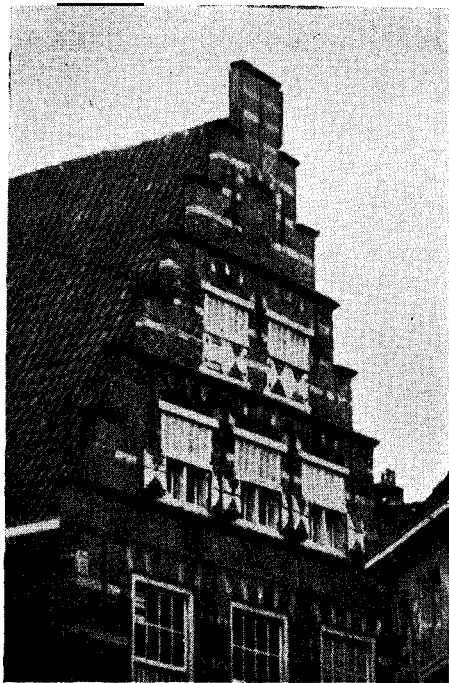
Het voormalige in 1929 vernietigde stadhuis had op elke verdieping zware eikenhouten jukken. Later is men het nut van genoemde constructie vergeten, zooals aan de Latijnsche school te zien is; hier heeft men eenvoudig enkele **corbeels** verwijderd. Maar gelukkig zijn er van die constructies hier nog onbeschadigd, b.v. in het Weeshuis op de Hoogl. Kerkgracht, het Pesthuis en in de oude **Boerhaave**-zaai van het Ceciliagasthuis.

Van zelf ging men aan straten **hoogere** huizen bouwen. Van de puibalk af werd de voorgevel op die puibalk iets naar voren gezet en vooroverhellend tot boven het dak opgetrokken, met, bij het begin van het dak, een vlak gedeelte en bij den top een uitgemetseld pilastertje, meestal versierd met een kunstig gesmeed nokanker. In navolging van de in natuursteen opgetrokken openbare gebouwen ging men aan de toppen van die tuitgevels op regelmatige afstanden volgens het beloop van de **daklijn** pilastertjes metselen, waartusschen dikwijls vullingen kwamen. Zoo ontwikkelde zich deze toepassing tot de bekende Hollandsche trapjesgevel.

In het einde van de 16e eeuw is de baksteen steeds kleiner geworden. Men stookte deze prachtig roodbruin en in verband met het toepassen van banden, blokken en sluitsteen van natuursteen, ontstonden die schilderachtige gevels en geveltjes, die wij nu nog bewonderen.

In die stijl werd aan het eind der 16e eeuw het Rijnlandshuis gebouwd; het heeft een lange gevel aan de Breestraat, waardoor de nok van het dak ook evenwijdig met de straat gemaakt is. Boven de middenpartij met een aardig toegangspoortje is een hooge sierlijk bewerkte trapgevel, terwijl aan iedere zijde daarvan een topgeveltje is aangebracht met zandsteen hoekvullingen en bekroning in spelende lijnen. De sluitgevels van het dak hebben ook trapjes en eindigen in monumentale schoorsteenen; ook de nok van het huis Oude Singel no. 72, gebouwd na de vergrooiting der stad in 1610, loopt evenwijdig met de straat. De sluitgevels van den zolder zijn met trapjes en schoorsteenen versierd. In het midden van den voorgevel staat een fijne topgevel met banden versierd, welke, evenals de geheele gevel met profielsteen kunstig is gemetseld. Aan elke zijde van de topgevel sluit een zandsteen balustrade aan.

Beschouwt men den gevel van de oude Latijnsche school aan de Lokhorststraat, dan komt men geheel onder de bekoring van de echte Hollandsche baksteenbouw in al haar afwisseling in teekening en kleur. Nergens wist men die mooie rood bruine kleur aan de baksteen te geven als in onze streken. Een klassiek zandsteenpoortje met de nog oorspronkelijke deur geeft toegang tot het gebouw. Het werd in 1600 gebouwd. — Ook het huis van de stadstimmerman uit 1612 met hare lage zijmuren en zeer hooge trapgevel is merkwaardig. Deze vormgeving is ontstaan, omdat men weinig ruimte behoefde voor woning en kantoor en daarentegen veel zolderruimte vereischt was voor berging van de stadseigendommen.

Voormalige Latijnsche school Lokhorststraat,
hoek Schoolsteeg Trapgevel.

Turfmarkt no. 10.
Overgang van den trap- naar den halsgevel.

Oude Singel no. 58. Halsgevel.

Rapenburg no. 129.
Kweekschool voor Bewaarschoolhouderessen.
Begin van de overgang van den trap- naar
den halsgevel.

Omdat in woonhuizen de zolderruimte veelal dienstbaar werd gemaakt aan berging van voorwerpen, die niet of moeilijk langs de **spiltrap** naar boven konden worden gebracht, maakte men in den **topgevel** een geschakeld kozijn, met een deur in het midden en aan ieders zijde een kruiskozijntje met luikjes. (Zie de afbeeldingen Hoogewoerd no. 167 en 169 en enkele gevels aan het Levendaal).

Een groot aantal trapgevels hebben hun plaats moeten afstaan aan gevels met platte lijsten. Een enkele maal verrast een huis ons nog door zoo'n sprekende geveltop. In het begin waren de trapjes zeer laag en dikwijls met natuursteenvullingen in de hoeken, klauwstukken genaamd, opgebouwd, zoodat de **gevelvellijn** nagenoeg dedaklijn volgde. Langzamerhand ging men de trappen **hooger** maken, zooals aan **Hoogewoerd** no 35 te zien is en aan **Turfmarkt** 10. De laatste in baksteen gemetselden top heeft aan elke zijde slechts twee trappen, gevuld met een in zandsteen gebeeldhouwd ornament op elke trap en een frontonbekroning. De pilasterorde, waaruit de halsgevel is voortgekomen, heeft hier zijn intrede gedaan. Helaas heeft men het aardige baksteenen geveltje niet lang geleden door bepleistering bedorven.

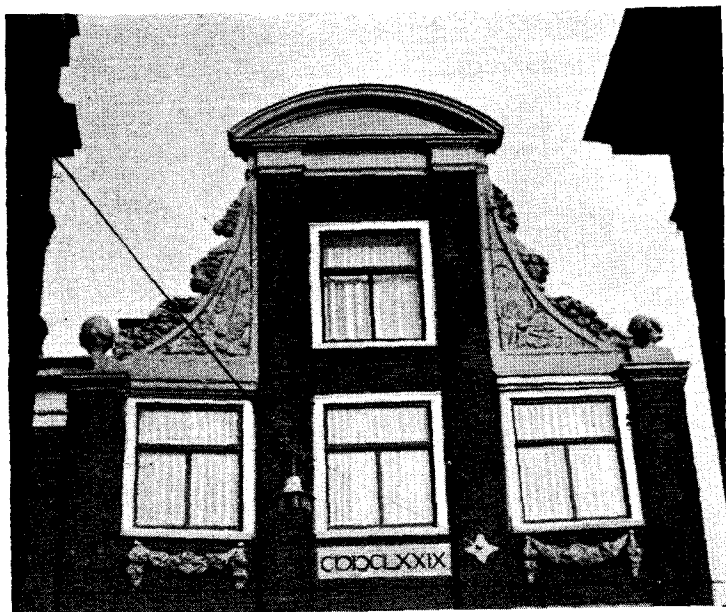
Tegen het midden van de 17e eeuw kwam de pilasterorde uit Italië hier te **lande** in de mode. De schilderachtige trapjesgevels hadden afgedaan. De gevels werden nu versierd met dikwijls hooge pilasters. De geveltop van het huis **Rapenburg** no 129 heeft aan elke zijde slechts twee hooge trappen, met zandsteen en klauwstukken en een half cirkelvormige bekroning. (Zie de afbeelding). Het geheel is zeer levendig en speelsch van lijn. Het vormt den overgang van trapgevel naar halsgevel, want men ziet

aan de gekoppelde pilasters, dat deze nog niet klassiek zijn opgevat, wat weldra het geval zal zijn. De gevel is van prachtige kleurige steen en goed geconserveerd, behalve dan dat de kruiskozijnen met glas in lood verwijderd zijn.

Het huis Oude Singel no 58 heeft geen pilasters, doch enkel gemetselde penanten met zandsteen banden, die op vroegere kruiskozijnen zullen hebben gecorrespondeerd. De middelste twee penanten **loopen** tot boven de nok en zijn versierd met twee gemetselde pilasters met zandsteen plinten en dito Jonische kapiteelen. Zij vormen met het hoogste kozijn en de geornamenteerde zijstukken de halsgevel. De zijstukken hebben nu elk een dichtgemaakte ovale opening, waarschijnlijk gediend hebbende tot verlichting van de zolderruimte, wanneer het zolderluik voor het raam gesloten was. De zware kroonlijst, die de beëindiging van de top vormt, zal wel van lateren tijd zijn.

Twee bijzonder mooie halsgevels hebben de huizen Rapenburg no 29 en no 31, het laatste met toepassing van zandsteen pilasters. Het middengedeelte van elk huis is tot boven de nok opgetrokken en met fries en gebogen fronton bekroond. De twee driehoekige zolderruimten zijn bedekt door beeldhouwde zandsteen vullingen in den stijl Lodewijk XIV. De gevel van het laatste huis is gedeeltelijk van zandsteen en metselwerk opgetrokken. De twee middenpilasters **loopen** tot boven door en omsluiten boogvormig een wapenbord, door tenanten omsloten. Vruchtenslingers en guirlanden en het gebogen fronton met cartouche, waarin het jaartal 1664, en bloemvazen volmaken deze fraaie halsgevel.

Aan de Oude Vest en Oude Singel, resp. no 103

Haarlemmerstraat no. 174. Halsgevel.

Oude Vest, hoek Janvossensteeg. Vroeger was hier een apotheek c. 1890 C. B. Duyster, later „Hulp der Menschheid” gevestigd, thans Volkslogement: zie het hoofd van den Ankersteen op den Vloersteen

Rapenburg no. 29. Halsgevel.

Rapenburg no. 31. Halsgevel.

en 190 ziet men halsgevels die zeer veel op elkan-
der gelijken; zelfs de bovendorpels van de kozijnen
hebben hetzelfde gebogen beloop; zij zullen wel in
de eerste helft van de 18e eeuw door denzelfden
bouwmeester zijn gebouwd, want de zandsteen
wangen vertoonen een gelijken lijn. Twee volkomen
gelijke gevels treft men slechts zelden aan.

De gevel Haarlemmerstraat no 174 heeft over de
eerste en tweede verdieping vier gemetselde pilasters,
waarvan de twee middelste tot den nok doorloopen
en met de gebeeldhouwde wangen de halsgevel
vormen. Deze zijn versierd met vruchtenslingers,
terwijl de top gedekt wordt met een gebogen fron-
ton. Onder de twee lichtkozijnen twee hoog zijn
vruchtenslingers aangebracht en onder het **midden-**
kozijn een zandsteenplaat met jaartal MDCLXXIX
(1679). Dit opschrift uit dezen tijd in Romeinsche
cijfers is voor Leiden een bijzonderheid.

In navolging van de Italiaansche paleizen kregen
ook hier te **lande** de pilasters ten koste van het
toetreden van zonlicht, reusachtige afmetingen en
maakte men die soms over de volle hoogte van den
gevel. **Zoo** worden er ook in Leiden aan het **Rapen-**
burg verschillende voorbeelden, voor een groot deel
in zandsteen, aangetroffen. In het algemeen leende
deze overdreven stijl zich niet voor onze meestal
betrekkelijk smalle huizen en keerde men tot meer
eenvoudige gemetselde gevels terug en verviel men
in een ander uiterste. De gevels werden nu geheel
vlak van harde, meer grauwe steen gemetseld met
meer juiste verdeling van de lichtkozijnen tot en met
de nok. De top van den gevel werd nu beëindigd
langs een gebogen lijn, het dakvlak bijna rakend
en de top werd dan beëindigd door een waterpas

gedeelte met deklijst, terwijl aan de beide beginpunten een ornament of vaas en meestal **hoogerop** een bloem- of **vruchtenguirlande** ter versiering werden aangebracht. Deze vorm van gevel noemt men klokgevel. De gevel van het huis Oude Vest-Jan Vossensteeg (zie afbeelding) is geheel vlak gemetseld en beëindigd langs een holle lijn met van in zandsteen gehouwen vruchtenguirlandes. Aan elk beginpunt is een bloemvaas opgesteld en op de **deklijst** het beeld van den Aesculaap, hetwelk wel betrekking gehad zal hebben op het erin uitgeoefende bedrijf. Tot voor eenigen tijd was hier **n.l.** een apotheek gevestigd.

De gevel van het huis Korte Mare no 28 heeft ook een klokgevel, doch heeft geen versiering volgens het beloop van den top, welke volgens een hol en bol gebogen lijn verloopt. Ter hoogte van den nok is een afdekking in zandsteen in den vorm van een hol en bol gebogen fronton met jaartal 1764, waaruit een sierlijke Lodewijk XV kuif uitsteekt. — Er bestaan hier ter stede nog vele klokgevels, maar meerendeels zeer eenvoudig en zonder versiering. Geldgebrek zal wel de oorzaak zijn geweest en door behoud van de constructieve nok behoefde het pannendak geen wijziging te ondergaan.

In het midden van de 18e eeuw was in navolging van Frankrijk de platte lijst met gesneden **consolen** in zwang gekomen. De huizen, vooral aan het **Rapenburg**, werden met eene verdieping verhoogd; ook werden wel twee huizen vereenigd door **één** voorgevel, wat nu nog zichtbaar is, doordat de oude scheidingsmuur voor een gedeelte van een licht staat. Die gevels zijn veelal van een kleur, in vakterm

Korte Mare no. 28 met jaarcijfer: 1764. Klokgevel.

Nieuwe Rijn no. 42.

Het langgerekte houten bord met het daarin vervatte rond raam heet attiek en heeft alleen de bestemming het dak van de straatzijde te maskeeren.

geheeten „Vechtsche appelbloesem”, soms met zeer dunne z.g.n. „geslepen” voegen gemetseld. Behalve, dat een rijke versiering de statige voordeur omgeeft en bij een dubbel huis twee hoog opgaat, zijn er verder geen versieringen dan de consolen onder de gootlijst aangebracht. In Amsterdam hebben het meerendeel van de deftige huizen boven de kroonlijst nog eene versiering van rijk ornament. Deze noemt men: „attiek” en dit ontrok het pannendak aan het oog en was somtijds dienstbaar gemaakt voor een uitschuifbare hijschbalk. In Leiden is boven de gootlijst van het bankgebouw Rapenburg no 27 nog zulk een attiek aanwezig in den stijl Lodewijk XIV; in het fries daaronder staat in Romeinsche cijfers MDCCVII. Nieuwe Rijn no 42 heeft een attiek in denzelfden rijken stijl en opvatting als het vorige perceel. In het midden is een gemakkelijk uitneembaar rond raam van ongeveer 1 M. middellijn. Waarschijnlijk heeft dit gediend om een hijschbalk door te kunnen uitsteken. Zoover schrijver bekend, zijn dit in Leiden de twee eenige nog bestaande attieken uit vroegeren tijd.

Het is opvallend, dat men in Leiden zoo weinig hijsch- of trijschbalken ziet en toch zullen die hier, in een koopstad, in groot aantal geweest zijn. Aan het huis Rapenburg no 66 steekt nog een hijschbalk boven de gootlijst uit en het bijzondere daarvan is, dat op de zolder de windas nog geheel bedrijfsvaardig aanwezig is. Deze bestaat uit een houten wielschijf van ongeveer 6 c.m. dik en nagenoeg 1.50 middellijn. In het midden is een eikenhouten spil van c. 18 c.m. dik soliede bevestigd. Op den omtrek van het wiel zijn op afstanden van 15 c.m. ijzeren vorken geplaatst, waarover een touw van

c. 5 c.m. klem loopt. Men noemt dit de klemschijf. Het touw, waarvan de einden aan elkaar gesplitst zijn en **alzo** een touw **zonder** einde vormt, wordt het hijschtouw genaamd, terwijl het touw, waaraan de last omhoog wordt gehaald, de reep wordt genoemd. Dit touw draagt denzelfden naam als de kabel, waaraan de in zee drijvende haringnetten verbonden zijn. Aan het eind van de reep is een zware ijzeren haak bevestigd, waarboven een zware ijzeren bal, opdat de reep zonder vracht gemakkelijk naar beneden zal zakken. De reep loopt dan over een schijf aan de kop van de hijschbalk en loopt vervolgens naar de achterkant over een tweede schijf naar de windas. Door nu voor de wielschijf staande aan het hijschtouw te trekken, wordt de reep met vracht gemakkelijk omhoog gehaald, terwijl men bij het laten zakken van de vracht het hijschtouw stevig vasthoudt en laat vieren.

Men zal van de straat af zien, dat de hijschbalk, behalve een bovenafdekking, ook nog aan de onderzijde met schuin staande houten **strooken** eene betimmering heeft tegen slagregen, die de naam bef draagt. Bij een inschuifbare hijschbalk wordt geen bef gevonden. Waren eenige bergzolders boven elkaar gelegen, dan liep het hijschtouw door ronde gaten in de vloeren en kon men op elke verdieping de lasten ophalen of vieren. In het huis Breestraat no 24 was tot voor eenige jaren op den **zolder** een windas intact. Op de binnenplaats van het Huiszittenhuis aan den Ouden Rijn is ook een hijschbalk zichtbaar, doch deze bleek bij nadere beschouwing uit een betimmerde ijzeren balk te bestaan en de windas was vervangen door een lier met staaldraad.

Een ieder kent wel de mooie pakhuisgevel **Heeren-**

gracht no 82, waarvan de trapjesgevel nog aanwezig is. Hij heeft nog zijn hijschbalk met bef, doch de bijbehorende hijschinrichting bestaat niet meer. Het pakhuys heeft thans nog twee hijschluiken boven elkaar en boven de deur een mooi gesneden kalf met jaar 1660. De kruiskozijnen zijn nog intact; alleen het glas in lood is vervangen door houten roeden met ruiten. Het pakhuys is aangekocht door de Vereeniging „Hendrik de Keyser” en zal mettertijd worden gerestaureerd.

Ten slotte zij er hier de aandacht op gevestigd, dat men soms een **steen**en vloer op den zolder aantreft. Schrijver **dezes** weet nog heel goed, dat hier en daar een schip met korte turf voor de wal kwam met de geheele winterprovisie; die **steen**en vloeren dienden als veiligheidsmaatregel tegen brand. Veelal waren die zolders door een turfkoker in verbinding met de groote **turfkist** in de keuken en **zoo** herinnert hij zich ook nog goed, dat hij bij zijn grootmoeder aan het Rapenburg mocht turven. In de keuken was een leksteen aanwezig; dat was een kogelvormig uitgehold stuk zandsteen van een daartoe geschikte soort. Elke avond werd die holle steen met water gevuld en lekten de druppels erdoor in een kan; zodoende verkreeg men gefiltreerd water. Met deze jeugdherinneringen uit een zeer ver verleden en slechts in een verwijderd verband tot geveltoppen staande, legt schrijver zijn pen neer.

Leiden, 15 November 1942.

H. J. JESSE SR¹).

Arch. M.O.

1) De geachte schrijver overleed den 11en Februari 1943 in den ouderdom van 82 jaren. (Red).

Een Tournooiveld te Leiden,

In een alleraardigste dichterlijke ontboezeming van wijlen Prof. Mr. C. van Vollenhoven in het **Lustrum**-nummer van het „**Algemeen** Nederlandsche **Studenten**-weekblad **Minerva** 1910”, hem ongetwijfeld ingegeven op en door zijn veelvuldige wandelingen in en om Rijsburg, vond ik melding gemaakt van wat wel het vroegste Leidsche sportveld geweest moet zijn, doch waarvan bestaan en ligging mij niet bekend waren en waarover geen der door mij geraadpleegde Leidsche historici mij nader kon voorlichten. Van Vollenhoven, die Leiden en haar geschiedenis kende en liefhad, spreekt daarin van een „**krijthof**”; doch, het „**Rhenoburgum**” getitelde vers is te aardig om het niet, althans voor **zoover** ter zake dienende, hier aan te halen.

Het luidt:

De freules van Rhijnsburg, in heur sticht

Ze tellen de aardsche geneugten licht:

Metten, getijden en jolige malen

Kunnen haar al heur behoef betalen.

Doch als het opeens tot heur ooren dringt

Dat der stede lied van Leiden zingt --

Wijl de Graaf tot Róómschkoning is gekoren

Of wijl er, een Florisjen is geboren --,

Dan vloeit de abdypoort van hakkeneien,

En de Morschdijk dreunt van die dartelen ryen,

Die straks zich om Lockhorst zóó lustig doen

[hooren]

Dat het davert van **Krijthof** tot Roodetoren.

De vraag rees, was de **krijthof** een dichterlijke vrijheid, of, **zoo** neen, waar was deze eens gelegen? Wie van Vollenhoven kende moet begrijpen dat deze een **krijthof** niet zou gefantaseerd hebben alleenlijk om een smakelijk dichterlijk beeld op te roepen en dat hij dus wel degelijk daaromtrent naders geweten moet hebben. Het zou dan ook blijken dat hijzelf jarenlang woonde waar eens de ridders kampten.

Toevallig kwam dezer dagen **één** mijner bekenden in Pleijte pag. 33 den naam „krijthof” tegen; „**De** eerste uitbreiding van het (Pieters) kerkhof, in 1339 „gewijd, had plaats aan de Zuidzijde; daardoor „werd een deel van den Koningsweg (Kloksteeg) „ingenomen; voor de tweede uitbreiding in het jaar „1400, werd een stuk van de gracht bezuiden 's-**Gra-** „venstein gedempt, het **Pieters** Begijnenhofafgebroken „en aan de bewoners eene andere plaats aangewezen, namelijk in het gebied van „**Jacob** van Rijsoorde, den Krijthof”. Een noot verwijst naar van **Mieris** Deel 1 pag. 28, waar echter geen nadere aanwijzing omtrent het bestaan van een **krijthof** te vinden is. Gelukkiger was ik op een andere plaats in van **Mieris**, nl. deel 1 pag. 9, waar de auteur bewijzen aanvoert om te **be-** **toogen**, dat toenmaals (**±** 1322) een deel der latere stad nog alleen tot het rechtstreeks door den Graaf bestuurde gebied behoorde en de Burggraven van Leiden **daarmede** niet beleend waren. Een dier gronden is, dat „de Graaf in 't jaar dertien honderd twee en „**twintig** aan **Hugen** van Leiden, op zekere voorwaarde „**gaf** zijnen krijthof,”

In een noot vinden wij t.a.p.:

„Dit Krijthof, of Kampveld, lag ten Westen Sint „**Pieters** Kerkhof, op het Rapenburg, tusschen de

„Houdstraat en Kloksteeg, zijnde van ‘t Kerkhof door
 „een water, namaals de donkere graft geheeten,
 „gescheiden.”

v. d. S. B.

Leiden Januari 1943.

BLADVULLING.

In Augustus van het jaar 1942 werd mij in Warmond een daar gevonden bord getoond, waarop ik het hieronder volgende opschrift kon ontcijferen:

Elck die hem ongenood hierbinnen mocht wagen,
 Mag hem bereiden op een dragt slagen,
 Die hem sal heugen heel zijn levensstond,
 Want soo wil het mijn Heer van Warmond.

1807

Hoe afgelegen en slecht toegankelijk Warmond in dien tijd mocht zijn, toch had men sinds 1795, ook in de omgeving van het Huis, vooral aan de zijde van de Lee, telkens last van indringers, die met minder goede bedoelingen kwamen, hetgeen in de hand werd gewerkt door het slechts betrekkelijk kort jaarlijksch verblijf aldaar, der douair. van Leyden, Boerhaave's kleindochter en sinds den dood van haren man in 1790, vrouwe van Warmond.

Wat het rijmpje dan ook zegt over den Heer van Warmond moet zeker niet letterlijk worden aanvaard. Pas in 1814 werd Frédéric Auguste van Leyden in feite Heer van Warmond en verder was hij bekend als een uiterst geleerd, bekwaam en zachtaardig man. Sinds 1806 met freule van Pallandt van Eerde gehuwd, zal zij wel voor een flinken werkbaasuit haar gewest gezorgd hebben, die een eind moest maken aan de overlast en vanzelf maling had aan vrijpostigheden op het hem toevertrouwd terrein, waarvan hij op zijne wijze den volke kond deed.

BD.

Het oude Kerkhof van Calslagen.

Het Verslag der Prov. Zuid-Hollandsche Archæologische Commissie over het jaar 1917 bevatte op bl. 6 de korte mededeeling, dat de betrokken correspondent had bericht, dat het oude kerkhof van Calslagen onder de gemeente Leimuiden, terzijde van den weg gelegen en waarop zich talrijke oude grafzerken bevonden, noodig van vuil en onkruid gezuiverd diende te worden.

Daar aan den Heereweg bevindt zich immers een stukje land, gedeeltelijk omspoeld door de Westplas, waarop in vroeger tijden een kerkje met toren van de voormalige heerlijkheid Calslagen (of Kalslagen) heeft gestaan.

Over Kalslagen vermeldt het Aardrijkskundig woordenboek van van der Aa o.m. het navolgende:

Kalslagen- en Bilderdam, gemeente in Rijnland, prov. Noord-Holland, arr. A'dam, kanton Nieuwer-Amstel, palende aan de gemeente Aalsmeer en Kudelstaart, O. aan de Drecht, Z. aan de gemeente Leymuiden en Vriezekoop, W. Haarlemmermeer.

Bevat het dorp Kalslagen en het grootste gedeelte van Bilderdam. De R.K. behooren tot de statie Kudelstaart; De Hervormden maakten vroeger een afzonderlijke gemeente uit; de eerste predikant was Johannes Snoekaart, 1594; zijn opvolger was Justus Heurnius in 1620.

Onder predikanten van naam, die te Kalslagen

hebben gestaan behoort **Wessel** Albertus van Hengel, later hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden; hij kwam in 1803 te Kalslagen.

Na het vertrek ds Gerhardus Johannes Post in 1810 is de gemeente met Leimuiden vereenigd voor $\frac{2}{3}$ en voor $\frac{1}{3}$ met Nieuwveen. Kerkelijk **behooren** Leimuiden en Kalslagen tot de **klassis** Leiden, ring van Woerden.

De gemeente Kalslagen en Bilderdam vormt een heerlijkheid, langen tijd in het bezit van het geslacht **Koppier** (eerder: **van Cuyck van Mierop**; vgl. S. van Leeuwen „Batavia Illustrata”) geweest. Deze familie verkocht de heerlijkheid voor f 16000 aan de stad Haarlem.

Aan plaatselijke belangstelling voor deze historische plek heeft het na deze noodzakelijke herinnering van bovengenoemden correspondent niet ontbroken. En, ofschoon het tot het jaar 1935 heeft moeten duren eer de plannen tot werkelijkheid kwamen, een commissie vormde zich, terwijl men op initiatief van nu wijlen den heer H. Goebel te Aalsmeer begonnen is de fundamenten bloot te leggen. Daarna is een laag muurtje op de grondvesten van het kerkje opgetrokken en een hek is geplaatst in den toegang. Vervolgens is het terrein binnen de aldus verkregen omheining gebruikt om het te bevroeren met de ter plaatste aangetroffen oude grafsteen. Daarbij werd het **ontbrekende** deel van de vloer met cement **bijgeëffend**. Zodoende had het geheel een **oogelijker** aanzien gekregen en op waardige wijze had de commissie van ingezetenen haar taak volbracht.

Uit den aard der zaak blijven de zerken, die niet onderdak liggen, aan wind en weer bloot gesteld en ook in verband hiermede komt het mij gewenscht voor de inscripties van deze **steen**en, **zoals** ik ze

te Calslagen opgeteekend heb, bekend te maken.

Behalve een gedenksteen, bevattende de namen van **degenen**, die in 1935 hunne medewerking hebben verleend tot het herstel van de grondvesten der kerk, liggen er de volgende zerken:

1. Hier leijt begraven / Willem van **Dorssen** / gestorven den 26en / September 1678 — Lager: een medaillon, waarin een wapen: drie palen; helm met wrong en dekkleeden; helmteeken twee palen **tus-schen** een gewone vlucht. *Daaronder* nog: Olphert Bans. — (Het opschrift in 1. gothische karakters, behalve de tweede regel, die in Rom. kapitalen en de onderste regel, die in schrijfletter is geplaatst.).

2. Hier leijt begraven / baertsoon **ende** sterf [Ao 16 ?] / 26 den 25 Aprilis. — (tegel; 1. goth. lettertype).

3. **Piter** Andriesen / van Bilderdam / is gestorven / int **iaer** 1604 / Den 5 Vebervari — (kleine zerk; Rom. kapitalen).

4. Hier leijdt begraven **teeden** / Jans **ende** sij sterft den 24 / Desember anno 1633 / Hier leijdt begraven ermtgen / Aerts dochter die **huijs vrou** / van Cornelis **jansz** van schoot / . . nnen **ende** sterft den 4en **febru/arij** Anno 1650 — (tegel; 1. goth. letter).

5. Hier leijt begraven / Gerritgen Aerts / ooch van Calslagen / Hvis vrovwe van Cornelis Dircksz van / de oude Wateringe / sterf den 12 Avgvsty / 1622 — (tegel).

6. Hier leijt begraven / Adrijaen / **Iacob** zoon saeligher van c[a]/slagen **ende** is **ge/storven** / int **laer** / ons **Heeren** 1621 / Den Viftienden / Ivliivs / Hier [leijt] noch begrave / Neeltje **Pieters** Kade / Hvisvrouw . . van **Pieter** / . . . **cker** ste [rf int **iaer**] ons heere i . / -- op den 26en Majvs — Lager: een **merk**(1, waar-

onder aanhangt een 0, op de wijze van een schepnet).

7. Hier leijt begraven / Hillegont Heijndricx / sterf Anno 1621. — **Lager een merk: I**; bovenaan er; doorheen een X en door den voet twee evenwijdige dwarslijnen.

(N.B. de twee laatste regels van deze zerk in schrijfletters).

8. Hier leijt begraven / S Jan heijndricxz / van Calslaeghen hij / sterf den XIe Julius / Ao 1607 — (tegels; 1. goth. letters).

9. Errem Dirksen / Noch leit hier begra/ven Annitgen Hen/dricks d hvisvrow / van Philips Crijnen sterf / in december anno/ 1620. — (tegels; Lat.karakters).

10. Kleine zerk. In een lijst in Rom. letter: Hier leit / Begraven / Den Eersamen / Pieter Hvighen / Van. Calslaegen / Hij - sterf - Den 1 - September / Anno 1608 / Noch sijn Doch' / Maertgen Pieter[s] ende sterf den / 29 October / Anno 1622.

11. Hier ligt begraven / Gerrit Kalshooven / overleden den 29 Jan: 1826 / oud / Ca. 54½ jaren — (Lat. letters).

12. Hier leijt begraven Claes / Corneliszoon Loopeker in / zijn leven bode tot Kalslagen / is gestorven den 21 en Februa/rius Anno 1681 — (tegels; 1. goth. letters).

13. Hier leijt begraven Heijn Dirck-Janszen schout jan/nen sterf den 26en December / 1659 Ende is begraven [den] / len Januarius Anno 16[60] / — (tegels; 1. goth. letters).

14. Hier leijt begraven / Huijer / Pieters zoon Hacker ende is / gestorven den 3en febru/arius anno 1659 — Tegels; 1. goth. letters. Aan het einde der 4e regel een schildje, beladen met een ster (8).

15. Cornelis lans sterf / in November anno 1621 / Hier leijdt begraven gr[i]/tghen /lans dochter ende

/ sij sterf den 23 december / anno 1640 / — (tegel;
de twee eerste regels Rom., het overige 1. goth. letter).

16. Hier leijt **begr/a[ven]**. Neel. Ba./r. . en sterf.
int / **Iaer** anno 1608 / — (tegel; Rom. letters).

17. Hier leijt begraven / Leendert Willemszoon /
pronck ende is gestorvë in den jaere ons **Heeren** /
1653 op den 7 September. — (tegel).

18. **meij** anno 1608 / noch leijt hier **begra**/
ven Cornelis **Pieters** / de broeder van Anne / Pietersz
sterf in / ivlivs anno 1621 / Hier leijt begraven /
Claes Cornelis soon / Scheepmaecker en / sterf den
eersten / lanvarij Int **jaer** ons / **Heeren** 1649 / —
(fragment van een zerk).

19. Een witte kalksteen; een zeer uitgesleten rand-
schrift in 1. goth. letters: Hier leijdt begraven . . .

Het leveren van commentaar hierop lijkt mij
overbodig. Want, nu de namen van deze oude be-
woners van Calslagen eenmaal gepubliceerd zijn, zal
door verloop van tijd bij archiefonderzoek wel het
een en ander over de hierboven vermelde personen
aan den dag komen.

Mr. J. BELONJE.

Egmond aan Zee, Juni 1942.

De geschiedenis van het huis van **Daniel** van der Meulen. (Rapenburg 19)

In de laatste jaren zijn vele publicaties verschenen, welke **Daniel** van der Meulen tot onderwerp hadden, hetzij als invloedrijk koopman, als diplomaat of als particulier. In dit opstel wordt het woonhuis van dezen belangrijken Leidschen burger beschreven, die zich in het jaar 1591 in onze stad vestigde en er 25 Juli 1600 overleed.

Gelegen in het bon Noord Rapenburg tusschen Noordeinde, Groenhazengracht, Rapenburg en het Zand, later Oude Varkenmarkt genaamd, besloeg dit huis met zijn tuin en bijgebouwen het grootste gedeelte van genoemd terrein.

Kort nadat een regelmatige registratie van overdracht van onroerend goed begint ¹⁾ vinden wij reeds een vermelding van het huis en zijn eigenaar. Het is een Jan Louwerisz., eertijds bakker, die met zijn zwager Pieter Claesz., die hetzelfde beroep uitoefende, den 31en Juli 1562 een huis en erf aan het Rapenburg verkoopt aan mr. Paulus Buijs, pensionaris van Leiden. Het huis is in het bezit van een vrije poort, een schuur en twee kleine huisjes aan het Zand. Vóór

1) Waarboeken 1560-1811, Rechterlijk Archief van Leiden nr. 67.

1593 was het huis verhuurd aan Jr. Gerardt van der Aa, hetgeen gezegd wordt in een volgende overdracht van 26 Januari 1593, waarbij het huis door mr. Paulus Buijs verkocht wordt aan Sr. Daniel van der Meulen. De beschrijving luidt aldus: „huis en erf aan het Rapenburg, strekkende tot voor van het Rapenburg met den hof en erf tot achter op het Zandt met een poort uitgaande, met nog twee huisjes, staande op het Zant, het eene op de noordzijde, het andere op de zuidzijde van het erf”. Het huisje aan de zuidzijde — op bijgevoegde kaart vindt men het gemerkt met no. 2 — is belast met een pacht van 9 stuivers. Het andere huisje is onbelast en daardoor moeilijker te bepalen; het moet op genoemde reproductie nr. 5 of 8 zijn, omdat alleen op deze twee perceelen geen pacht rust. In October 1593 al wil Daniel van der Meulen den onbebouwden grond aan het Zand verder benutten. Hij geeft opdracht aan Pieter Jansz. en Cornelis Pietersz. hier vier huisjes met Vlaamsche gevels te bouwen, 21 voet lang en 13 voet breed; zij moeten worden voorzien van kruiskozijnen en in elk huis zouden twee schoorsteenmantels worden geplaatst; de ‘deuren zouden van wagensohot worden gemaakt en de zolders van goede Noorsche deelen; verder werd gestipuleerd dat in de scheidingsmuur een deur met glazen venster aal worden aangebracht. Bij het huis aan het Rapenburg behooren nu zes kleine huisjes aan het Zand, die men alle gemerkt ziet A t/m E.

Den 21en Juni 1596 tenslotte vermeerdert Van der Meulen zijn onroerend goed door aankoop van een huis ten zuiden van zijn woning aan het Rapenburg gelegen (zie reproductie nr. 1). Toen verkocht Arent

Jansz. van Griecken, schrijnwerker, zijn huis en erf aan het Rapenburg met een poort en 'gang aan de zuidzijde, twee schuren en een verwerij, belend aan de eene zijde Van der Meulen zelf, aan de andere zijde de erfgenamen van mr. Paulus Buijs, aan Daniel van der Meulen. Deze Van Griecken had het perceel den 23en mei 1592 door koop van mr. Paulus Buys, diens ongehuwde kinderen en schoonzoon mr. Cornelis Nieustadt, raad in den Hoogen Raad (gehuwd met Odilia Buys), verkregen.

Hetgeen dan in deze overdrachten is genoemd vormt met den aanbouw der vier huisjes in 1593 het geheele complex, dat in 1602 door Jan Pietersz. Dou in kaart werd gebracht ¹⁾ (reprod. nr. 2). Merkwaardig is, dat aan de achterzijde van deze kaart geteekend op een dubbel folio vel, een ontwerp van een transportacte is geschreven na den dood van Daniel van der Meulen door Jan van Hout, die de notarieele aangelegenheden van de familie behandelde. Hieruit blijkt, dat het eerst de bedoeling was het complex in zijn geheel te verkoopen, waaraan echter geen gevolg is gegeven.

Bezien wij nu den 'plattegrond van het groote huis. De kleine woning aan het Rapenburg en de huizen aan het Zand blijven buiten beschouwing.

Men trad van het Rapenburg af het voorhuis binnen door een royale ingangspoort. De schetsmatige aanduiding op de opmeting van Dou²⁾ van den opstand

1) Archief van Daniel van der Meulen nr. 202: „Grondteyckeninghe van de huysinge van Sa(liger) Sr. Daniel van der Meulen. . . geindicht den VI September XVIc II. By my J. Pietersz. Dou. — Aan Ir. Hugo van Oerle ben ik dank verschuldigd voor het bewerken van dezen plattegrond)gereproduceerd na bldz. 159).

2) Zie reprod. no. 2.

doet wel sterk vermoeden, dat deze ingang een architectuur had, welke veel overeenkomst vertoonde met de ongeveer gelijktijdig gebouwde ingangen van de Latijnsche school en het Rijnlandshuis alhier. De poort van het huis van Van der Meulen — al wat hierna komt vindt zijn bevestiging in de nrs. 188 en 393 van het archief van Van der Meulen, berustende ten Gemeentearchieve van Leiden — was van natuursteen met een fronton afgedekt. Het voorhuis ontving ‘door kruisramen licht van het Rapenburg. Nu ons de afmetingen uit de oude plattegrondteekening bekend zijn, is het niet moeilijk een voorstelling van deze hal te maken met het balkenplafond en den tegelvloer uit die dagen. Links van deze ruimte sloot „de groote salet” aan, de groote deftige ontvangruimte. Gezien de welgesteldheid en de kunstlievendheid van dezen koopman, die zich Lieven de Key tot ‘architect nam, mag worden aangenomen, dat dit vertrek van goede architectuur was. De kamer. ‘evenals de hal, langs het Rapenburg gelegen, had een lengte van ongeveer 2½ roede.

Achter het groote salet, grenzende aan de binnenplaats, lag boven de ‘kelder de z.g. „bottelarije”, een belangrijk vertrek in ‘t rijke koopmanshuis. De kelder zelf heeft blijkbaar den architect nogal wat zorgen gebaard. Uit correspondentie van Lieven de Key, gericht aan Daniel van der Meulen, blijkt, dat omstreeks 1596/97 het huis ‘door dezen beroemden Haarlenschen steenhouwer (met welke ‘benaming het huidige begrip architect overeenkomt) moet zijn verbouwd; eerstgenoemde heeft het in een schrijven van 7 September 1597 over een mededeeling van Sr. Jacques de la Faille, zwager van Daniel van der Meulen, betref-

fende het ongeluk met den kelder, hetwelk in de geheele praktijk van Lieven de Key nog nooit is voorgekomen. Uit een lateren brief (4 October 1600) blijkt, dat de muur van den kelder gescheurd is en de ruimte daardoor onder water loopt. Voorts lag de keuken tusschen het voorhuis en de tuinkamer, doch gaf tevens met een portaaltje toegang op de bestrate binnenplaats. Er waren twee z.g. „heymelykheden” aan het huis, waarvan er één op de binnenplaats uitkwam en dus vermoedelijk wel voor het personeel bestemd zal zijn geweest. Zij was, zooals ‘meer voorkwam in die dagen, voor het gebruik door twee personen ingericht. Het andere toilet sloot aan bij de tuinkamer, van waaruit het bereikbaar was. Vermoedelijk was dit voor de bewoners zelf bestemd.

Achter het huis lag een groote tuin met alles, wat zulk een huishouding er op nahield, te weten hoenderhok, hoenderplaats, turfschuur en bleekveld. Zooals ook uit den plattegrond met één oogopslag te zien is, had de tuin een uitgang naar het Zand onder één der woningen door.

Jammer is, dat uit de correspondentie van Lieven de Key zelf niet kan worden opgemaakt, welke verbouwingen het huis onderging. Weinig wordt in deze briefwisseling over de opdracht zelf gesproken, meer echter over andere belangen. Typisch is te lezen, dat De Key Van der Meulen op de hoogte brengt van zijn besprekingen met heemraden van Rijnland over het maken van een bouwplan voor het Rijnlandshuis en diens hulp inroept bij deze quaestie. De onderhandelingen dreigen op niets uit te loopen; aan Lieven de Key wordt n.l. verweten, dat hij de opdracht van de heeren van Rijnland verwaarloost. Hij verzoekt nu

Van der Meulen, dien hij conform de zeden van dien tijd met „bysonder gunstighe vryendt” aanspreekt, eens met de heemraden te spreken en hun misnoegen weg te nemen; De Key meent dat hij dit verzoek aan Van der Meulen wel mag doen, omdat de werkzaamheden aan het huis aan het Rapenburg grootendeels de oorzaak zijn, dat het plan voor Rijnland niet snel genoeg vordert (5 Maart 1597). Het is, zooals bekend, met het Rijnlandshuis bij het indienen van „patronen” gebleven. 1)

De gegevens, welke uitsluitend handelen over de verbouwing van het huis, zijn niet overvloedig. Zij worden den Sen Juni 1596 ingeleid door het besluit van burgemeesters van Leiden aan Daniel van der Meulen toestemming te geven tot het veranderen van de rooilijn van zijn huis in verband met een voorgenomen verbouwing 2). Deze rooilijn vertoonde tot dusverre een bocht, welke nu in een rechte lijn zal worden veranderd; de toestemming werd verkregen op grond, dat „Daniel van der Moelen” de „afraynge heeft versocht omme zijne huysinge... te vernieuwen ende daer ter eere ende tot verchieringe deser stede

1) De hierboven zeer in het kort medegedeelde briefwisseling over de werkzaamheden van Lieven de Key voor het Rijnlandshuis is uitvoerig behandeld in het artikel van Mr. J. Slagter, Het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden (Oudheidkundig Jaarboek, 8e jaarg., afl. 2, 1939). Mr. Slagter schrijft op bldz. 62, dat de Key „ bezig was een huis te bouwen voor zijn landgenoot Daniel van der Meulen op den hoek Rapenburg-Groenhazengracht (later vervangen door het tegenwoordig huis der Bibliotheca Thysiana)“. De bouw van Lieven de Key betreft evenwel — zooals uit het bovenstaande voldoende blijkt — het huis, den 26 Januari 1593 gekocht door Daniel van der Meulen, aan het Rapenburg tusschen Groenhazengracht en Noordeinde.

2) Archief Daniel van der Meulen nr. 189.

te stellen een heerlic gebou". Twee afrekeningen en een verslag van besprekingen, gevoerd met Luder van Benthem te Bremen over te leveren steen naar het patroon van 'Lieven de Key vormen verder het materiaal, waaruit wij ons een beeld van de verbouwing moeten maken ¹⁾).

Uit genoemde besprekingen met Luder van Benthem blijkt, dat niet in alle onderdeelen de opgaven van Lieven de Key gevolgd kunnen worden, maar dat wegens technische redenen van Benthem genoodzaakt is in een enkel geval een wijziging in de verhoudingen aan te brengen. Bovendien wordt een verslag uitgebracht over de prijzen, die met Van Benthem zijn overeengekomen, 'doch in dit verband van weinig belang zijn. Eén der 'hierboven genoemde afrekeningen behelst een „Memorie van de steen, die ick (Daniel van der Meulen) tot Bremen bij Luder van Benthem hebbe doen houwen ende wat ick daervoren hebbe ingewillight te betaelen". In deze memorie worden o.a. 13 kruisvensters, 2 'deuren met haar vensters, 100 voeten rabatten, 50 canteelen, 6 dorpels, 200 voet „listen" genoemd. Uit bovengenoemde stukken blijkt, dat de opdracht van Van Benthem zoo groot was, dat een schip van 30 of 36 last voor het vervoer noodig was. Hieruit en uit het feit, dat het werk voor Rijnland bleef liggen wegens de werkzaamheden aan Van der Meulens huis, kan opgemaakt worden, dat het perceel een omvangrijke verandering onderging. Aan Jan van Sambeek, eveneens in de omgeving van Bremen woonachtig, waren 12 balken van 30 'voet lang, 12 van 24 voet, 400 ribben en nog 10 balken besteld.

1) Archief Daniel van der Meulen nr. 189.

Bijgevoegd is een zeer gespecificeerde lijst van onkosten van vervoer dezer materialen.

Zooals reeds is gemeld, overleed Daniel van der Meulen den 25en Juli 1600; den 4en October van dat jaar schrijft Lieven de Key aan Abraham Berrewijns, die ten huize der familie van der Meulen vertoeft, dat het „gheen cleyn droefheyt (is) gheweest als ic verstaen hebbe van het overlijden van mijnen zaelighen vryendt Sr. Daniel van der Meulen, waeraen ic vrij wat verloren hebbe”.

Hester de la Faille, de weduwe van Daniel van der Meulen, ‘blijft met haar kinderen te Leiden wonen. Nog acht jaren na doode van haren echtgenoot blijft het bezit aan het Rapenburg onveranderd. Den 21en November 1608 evenwel verkoopt de weduwe met de voogden over haar kinderen (t.w. Andries van der Meulen en Niclaes Malepaert, resp. haar zwager en broeder van Andries van der Meulen’s echtgenoot) het kleine huis aan het Rapenburg (in een register van ontvangen ‘huishuren van dit en andere perceelen kortweg: de verwerij genoemd 2) aan jr. Phillips van Assendelft. Na deze transactie blijft het overige complex ongewijzigd tot 10 October 1634. Dan verkoopen Hester de la Faille en haar kinderen het groote huis aan het Rapenburg met zes ‘huisjes aan de oostzijde van het Zand, gemerkt A t/m E aan mr. Willem Paets 1). Paets kocht verder nog eenige omliggende perceelen bij n.l. een „zeker erf”, achter zijn huis aan

1) Als voren nr. 190.

2) Merkwaardig, dat Paets volgens het bonboek Noord-Rapenburg reeds op 15 Febr. 1634 als eigenaar wordt genoemd, mogelijk wijst dit op een voorloopig onderhandsch transport.

Secretariearchief na 1575, voorl. nrs. 1714-1729.

de Groenhazengracht van Pieter Dircxz. van Leeuwen, den bekenden Leidschen notaris (1618—1649), en een erf van 48 voet van een zekeren Jan Giljol, die het kleine huis aan het Rapenburg dan 1 len April 1629 van de erfgenamen van jr. van Assendelft had gekocht.

Mr. Willem Paets behoorde tot de meest vooraanstaande burgers van Leiden; verschillende openbare functies zijn door hem vervuld o.a. schepen, tresaurier, 14 maal burgemeester en hij 'diende Rijnland als hoogheemraad. Dat mr. Willem Paets rijkelijk met aardsche goederen gezegend was bewijst het register van den 1000en penning, waarin hij voor f. 100.— is aangeslagen. Wanneer men bedenkt, dat deze belasting 1/1000e procent van het 'bezit eischte, zegt deze aanslag voor dien tijd wel iets, vooral na vergelijking met de andere geboekte bedragen, die alle verre 'beneden de f. 100.— blijven. Mr. Paets is tweemaal gehuwd 'geweest; de naam zijner tweede echtgenoot, Reijnsburch van Beveren uit Dordrecht, met wie hij in 1630 huwde, brengt ons 'weer tot de geschiedenis van het huis aan het Rapenburg terug.

In het fronton van den achtergevel van het huidige gebouw bevinden zich de familiewapens van Paets en Van Beveren,") aanduiding, dat tijdens genoemd huwelijk de ingrijpende verbouwing van het huis plaats had, waarvan wij nu nog de resultaten kunnen zien. Een belangrijke verandering ondergingen voor- en achtergevel. De voorgevel wel in de eerste plaats doordat een 'bordes in het midden werd geplaatst, wat als gevolg had, dat een breede voordeur ontstond — waaromheen omlijsting met travee over de 1e en 2e verdieping — welke toegang gaf tot een marmeren

1) Zie reprod. no. 3.

Huis van der **Meulen**. De achterzijde met de wapens **Paets-van Beveren**.
Foto welwillend afgestaan door het Rijksbureau voor de Monumentenzorg te 's-Gravenhage.

Foto G. van der Mark.

Het gebouw zooals het zich thans vertoont.

gang, van voor- tot achterdeur doorgetrokken. Hierdoor verviel de toegangspoort van Van der Meulen, welke zich in de rechter helft van den gevel bevond, en werd een gedeelte van „het groote salet, bottelrij en bestrate plaets” in beslag genomen. Deze gang vertoont een niveau-verschil, hem als het ware in drieën verdeelend; hetzelfde herhaalt zich in den gang op de eerste verdieping. Groote dubbele deuren, welke eens toegang zullen hebben gegeven tot ontvang- en balzaal zien wij daar. Om een voorstelling te krijgen van de grootte ‘dezer zalen is de vermelding, dat in een *gedeelte* van een zaal een suite en keuken is gebouwd, reeds voldoende. Onwillekeurig komt, voornamelijk bij het bezichtigen van den achtergevel de vraag naar *boven* of Arent van ’s Gravesande de architect van Paets is geweest. Immers tijdens het burgemeesterschap van mr. Paets werd de Lakenhal door ‘s Gravesande ‘gebouwd (zie de inscriptie in den gevel van de „Lakenhal”) en de ‘overeenkomst in profileering der beide gevels is onmiskenbaar.

Wanneer wij het gebouw (doorwandelen ontdekken wij meerdere bouwstijlen. De kelder en binnenplaats (gedeeltelijk) zijn overgebleven uit den tijd van Daniel van den Meulen. Naast de verbouwingen van mr. Paets treffen we weer een Lodewijk XV en Empire-stijl aan. Vooral de tegenwoordige zittingzaal van het kantongerecht is wel een zeer uitgesproken bewijs van aan- en verbouw uit de Napoleontischen tijd. Wie de latere veranderingen naar den smaak der tijden tot stand brachten is naar aanleiding van de bekendheid der opeenvolgende eigenaren te gissen, niet te bewijzen.

Tijdens het leven van mr. Willem Paets heeft het huis aan het Rapenburg zijn hoogtepunt, wat oppervlakte betreft, bereikt; in 1640 doet Paets de huizen aan de Varkenmarkt, gemerkt A t/m E van de hand; koper is Aert Henricxz. Cuijl. Paets zelf behoudt het huis, waarin de poort van zijn huis aan het Rapenburg met twee huizen aan de Varkenmarkt, gemerkt 1 en 8 ¹⁾. Van deze drie woningen verkoopt hij er 7 September 1644 weer eentje (nr. 5), zoodat zijn bezit daarna het huis aan het Rapenburg met twee huizen aan de Varkenmarkt en het terrein, in 1644 en 1645 aangekocht, is. 1 Januari 1670 wordt het nu overgebleven complex aan zijn zoon Jacob Paets, secretaris van de weeskamer alhier, toebedeeld, waarna het op diens zoon mr. Willem Paets Jacobsz. vererft. Deze bezitting wordt in 1752 door den met name genoemde executeur testamentair van mr. Willem Paets, in zijn leven veertigraad en oud-schepen van Leiden, verkocht aan Johannes van Bergen van der Grijp, die 8 November 1755 en 7 September 1756 resp. het huisje 5 en C aan de Varkenmarkt bijkoopt. Den 17 Augustus 1784 gaat het huis, zooals het na 7 September 1756 is, over op mr. Gijsbert van Staveren, die alles den 17en Mei 1788 verkoopt aan mr. Johan Meerman, veertigraad. De weduwe van laatstgenoemde verkoopt het perceel aan mr. Chr. van Winter, die er eenige

1) Op het voorplein van het Sted. Museum „De Lakenhal” bevindt zich een gevelsteen, afkomstig van een perceel aan de Varkenmarkt (Cat. v. voorwerpen 1924 nr. 2371). De steen vertoont het alliantiewapen Wedts-van Beveren. Mogelijk bevond zich deze steen in den gevel aan de Varkenmarkt, waarin de poort van het huis aan het Rapenburg.

vertrekken inrichtte voor zijn kabinet van rariteiten 1).

In 1830 komt jhr. Ph. Fr. von Siebold, oud-officier van gezondheid in Ned. Indië en bekend vooral wegens zijn veel omvattende onderzoekingen betreffende Japan, in Nederland aan. Hij richt het huis van mr. Van Winter in voor zijn verzamelingen, medegebracht uit Japan; het is echter niet gebleken, dat jhr. Von Siebold ook in dit huis gewoond heeft.

In 1837 biedt Von Siebold de benedenverdieping van zijn huis aan commissarissen als lokaliteit voor de studentensociëteit aan 2); zijn verzamelingen worden dan op de eerste verdieping gehuisvest. Na 1845, wanneer Von Siebold zijn verzamelingen heeft overgebracht naar een perceel aan de Paardensteeg wordt het huis 'betrokken door Prof. Casper George Carl Reinwardt, hoogleeraar in de wis- en natuurkunde; deze is de laatste particuliere eigenaar 'geweest. In 1863 worden de arrondissementsrechtbank en het kantongerecht, na 1877 alleen het kantongerecht in dit perceel gevestigd.

ANNIE VERSPRILLE.

1) Zie W. J. J. C. Bijleveld, De Nederlandsche tak van het geslacht van Heck (Maandblad v. h. Genealogisch-Heraldisch Genootschap „De Nederlandsche Leeuw,” 1917) en Bijdrage tot de geschiedenis v. h. Rijnlandsch geslacht Van Swieten, benevens fragmenten Baelde en Van Winter.

2) In dit huis speelt „Studententypen” door Klikspaan (1814); zie Frank en Wiardi Beckman, Geschiedenis van het Leidsch Studentencorps, Leiden, 1927, bldz. 101-102.

De bouwgeschiedenis van de Thysius bibliotheek aan het Rapenburg

In zijn testament had Joan Thijs, de stichter van de *Bibliotheca Thysiana*, bepaald, dat zijn neef Marcus du Tour, die als executeur testamentair zou optreden, er voor zou zorg dragen, dat — ter huisvesting van zijn nagelaten boekerij — een gebouw zou worden gesticht . . . tot bewaringe der voors. Biblioteecque **ende** de woninge eeniger studenten, mitsgaders van den Custos ofte opsiender van de *selve* *Bibliothecque*". Hiertoe mocht f 20.000 gulden uit het nagelaten kapitaal worden **genomen**¹⁾.

Reeds het jaar volgend op den dood van Joan Thijs, die op 3 Oct. 1653 overleed, zien we du Tour maatregelen nemen voor de stichting van het Bibliotheekgebouw. Hij wist daarvoor beslag te leggen op een tweetal huizen, waarvan een aan het Rapenburg op de hoek van de Groenhazengracht gelegen was en toebehoorde aan den Pensionaris Wevelinchoven, en een perceel daarachter aan de Groenhazengracht, welke voor respectievelijk f 1500 en f 1300 werden gekocht. De transactie vond plaats in de „*Gulde Leuw*”,

1) Dr. J. W. Muller: Uit de geschiedenis der *Bibliotheca Thysiana*, Leidsch Jaarboekje 1934.

Mr. R. van Royen: Eene familiecorrespondentie omstreeks 1600, Leidsch Jaarboekje 1942.

waarbij „de weert” 15 gulden declareerde „over het gunt op de coop van de voors. huiskens is verteerd”¹⁾).

Het maken van het ontwerp werd toevertrouwd aan den „fabriek”, den stadsarchitect, die voor „enige stant- en grontteekeningen mitsgaders andere vacatien” 34 gulden en 8 stuivers ontving. Van ‘s Gravenzande, die toen stadsfabriek was en dus de ontwerper is geweest, toonde zich ook hier weer, evenals bij de Marekerk, een architect van groote allure, die de Italiaansche voorbeelden goed kende. Hij ontwierp den ingang van de Bibliotheek aan het Rapenburg in het midden van den gevel, welke toegang gaf tot een voorhuis.

In de as van deze hal werd de trap geprojecteerd. Twee traparmen leidden naar een bordes vanwaar een trap doorklom naar boven en uitkwam midden in de eerste verdieping, die geheel voor bibliotheekruimte was bestemde).

Het onderhuis, dat onder het bordes door betreden kon worden, werd bestemd voor woongelegenheden voor studenten en den custos, die tegen een jaar-salaris van 100 gulden over de bibliotheek waakte.

Nu deed zich bij de uitvoering van het werk de omstandigheid voor, dat van ‘s Gravenzande op 3 Dec. 1654 door het stadsbestuur werd geschorst uit zijn

1) Hierbij kwam nog voor de veertigste penning, 73 gulden en 12 stuivers, een postje voor buurrecht van 4 gulden de kosten voor het opmaken der akten van 2 gulden en 10 st. een vergoeding voor de rooymeesters van 2 gulden terwijl aan van Wevelinchoven op uitspraak van de rooymeester nog 40 gulden werd uitbetaald.

2) Helaas is in de negentiende eeuw deze **voorhal** bedorven doordat men er een kamer in heeft uitgetimmerd, waardoor de rechter trapopgang is weggevalen en waarmede het beeld van de **voorhal** zeer is geschaad.

ambt, in verband met de opspraak welke hij tengevolge van zijn gedrag in de stad had verwekt en welke leidde tot zijn ontslag op 13 Jan. d.a.v. en zijn vertrek naar Middelburg **tengevolge had**¹⁾).

Marcus du Tour, die zelf in den Haag woonde en daar als lid van den Raad van Brabant zijn bezigheden had, moest nu in Leiden een plaatsvervanger hebben, die zich de uitvoering van het werk zou aantrekken.

Blijkbaar vond hij Verruyt, secretaris der stad, bereid zich met den dagelijkschen gang van den bouw te bemoeien. Zoo zien we deze op 24 Maart 1655 de opstallen van de twee huisjes voor resp. 37 en 35 gulden verkoopen en voor den ontvangst dezer gelden voor accoord teekenen.

Reeds voordien waren er **verschillende bouwmaterialen** gekocht, o.a. kalk en zand, welke in de leege huisjes waren opgeslagen. Deze moesten op 3 April ter wille van den sloop worden verwijderd, waaraan twee opperlieden totaal 17 gulden verdienden.

Du Tour gaf er de voorkeur aan het werk, voor zoover dit mogelijk was, uit te besteden, d.w.z. tegen vooraf overeengekomen prijzen, zoowel wat het arbeidsloon als wat de materialen betreft, te doen uitvoeren. Al moge Verruyt zich met den dagelijkschen gang hebben bemoeid, uit alles blijkt wel dat du Tour zelf de teugels in handen heeft gehouden.

De aanbesteding van het timmer- en metselwerk vond het eerste plaats. Evenals bij den koop van de huizen geschiedde dit in de „**Gulde Leuw**”. Ditmaal bracht de waard van Oort 20 gulden voor verteringen in rekening.

1) Zie Dr. M. D. Ozinga: De Protestantsche **kerkbouw** in Nederland blz. 153.

De timmerwerken werden voor het grootste gedeelte aangenomen door Willem van der Helm, de later bekend geworden Leidsche bouwmeester, die de ontwerper is geweest van de Vierschaar bij het Gerecht, de academietoren en vele stadspoorten¹⁾.

Hij neemt het timmerwerk aan volgens het bestek voor 400 gulden, terwijl hem bij de afrekening op 14 Dec. 1655 nog 213 gulden wordt uitbetaald voor de werkzaamheden, die buiten het bestek vielen.

Het overige timmerwerk geschiedde door een timmerman, die blijkbaar tijdens het werk overleed. Op 9 Febr. 1656 werd voor het maken van 25 ramen tegen 2 gulden en twee stuivers het stuk, **alzo** twee en vijftig gulden en tien stuiver betaald aan „Willem Meyntjes Geerbrans weduwe van Mijn schrijnwerker”.

Het metselwerk werd aangenomen door Mr. Jan van Petye volgens het bestek voor 450 gulden, terwijl hem bij de afrekening op 15 Sept. 1655 nog 313 gulden en 15 stuivers wordt uitbetaald voor de werken, die buiten het bestek **vielen**²⁾.

1) Zijn naam was Mr. Willem Leendertsz. van der Helm. Hij is indientiek met Mr. Leendertsz. de timmerman die ook in de rekeningen worden genoemd.

2) De aanleiding tot deze **studie** was de mededeeling van Mej. A. J. Versprille, wetenschappelijk assistente aan het Gemeente-archief, dat zich in het archief van de Thysius' bibliotheek onder No. 1 een kasboek bevond waarin de executeur nauwkeurig boek had gehouden van alle uitgaven welke voor den bouw en de inrichting hadden plaats gehad. Aan de hand hiervan is het mogelijk een duidelijk beeld te verkrijgen van de tot dusverre duistere bouwgeschiedenis van dit voor Leiden merkwaardige gebouw.

Du Tour heeft dit kasboek **zoo** ingedeeld, dat eerst worden vermeld de bedragen waarvoor de werken en materialen zijn uitbestemd, daarna volgen de betalingen, welke op grond hiervan zijn gedaan. Hierop volgt een overzicht van de termijnen,

Du Tour regelde zelf de aankopen van de materialen, waarvoor hij herhaalde reizen maakt naar Alphen en „**Serdam**” (Zaandam), vergezeld van van der Helm. In Alphen koopt hij bij Jan Dirxz van Rijn 4 eiken balken tegen den prijs van 112 gulden per stuk, welke hem totaal met het zagen van 9 sneden en het vervoer naar Leiden op 477 gulden en 12 stuivers komen. Bij Cornelis van der Aer, eveneens in Alphen, wordt het gewone timmerhout, t.w. ribben, lasten, balken, schalen en eenig wagenschot, aangekocht voor 850 gulden.

Blijkbaar was alle hout niet in Alphen te koop, want er wordt te samen met van der Helm nog een vierdaagsche reis naar Amsterdam en Zaandam ondernomen, waar bij Claes Maertens Nomes en Cornelis Symonsz het noodige wagenschot wordt aangekocht.

Met de materialen voor het metselwerk ging het gemakkelijker. Deze waren door Leidsche leveranciers te leveren. Er kwamen 14 schepen zand, die onder lediging van het noodige bier, waarvan de kosten bij de rekening opgeteld zijn, worden gelost. De kalk wordt aangevoerd en tegen 4 stuiver 10 penningen per hoed beslagen door ½ de werklieden. De grauwe harde baksteen voor den buitengevel, in totaal 38000 stuks, **worden** door van Assendelft tegen 5 gulden en 4 stuivers per duizend geleverd, terwijl door Buitenvest, schepen der stad, voor 3 gulden per duizend de roode binnensteen wordt geleverd.

Op 10 April 1655 komt du Tour naar Leiden om

welke door hem op afrekening zijn uitbetaald en tenslotte een overzicht van de werken buiten het bestek, de bijgekomen kosten voor reizen, huizenaankoop en de inrichting.

Mej. Versprille ben ik dank verschuldigd voor de hulp bij het bewerken van dit handschrift verleend.

Het voorhuis van de Bibliotheek Thysius.

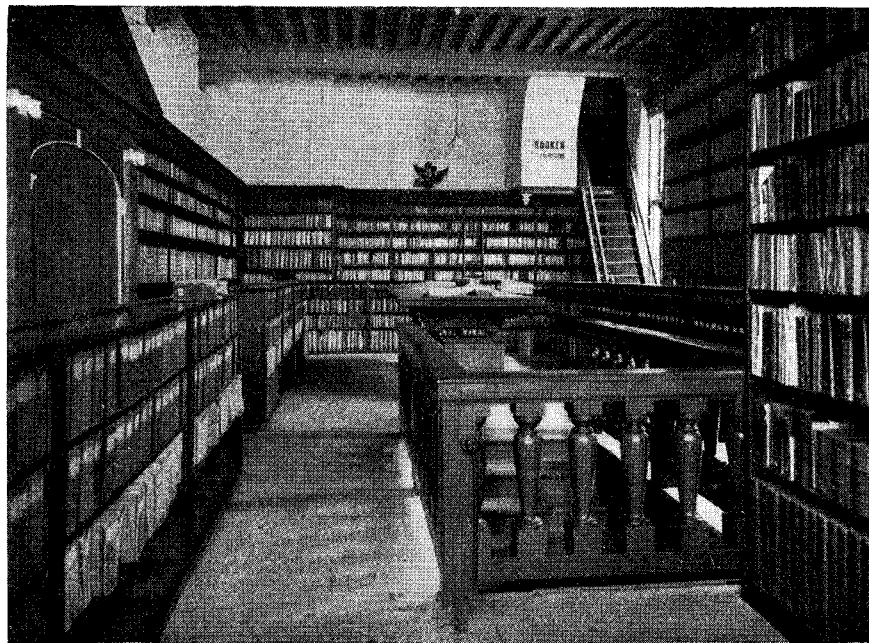

Foto G. van der Mark.

De boekerij op de eerste verdieping van de Bibliotheek Thysius,

bij het leggen van den eersten steen aanwezig te zijn. Het was een opgewekte plechtigheid waarbij het werkvolk een drinkgeld ontving van te samen 14 gulden en 12 stuiver „om vrolick te zijn.”

De bouw vlotte goed. Nog enkele malen zien we den bouwheer in Leiden om het werk te inspecteeren. Op 28 Mei vertoeft hij ter plaatse ten einde na te gaan, wat de kosten zouden zijn om zandsteenblokken op den hoek van het gebouw tot den gevellijst door te trekken. Vermoedelijk werd dit bedoeld om de overgang van den voorgevel naar den zijgevel, beter te doen geschieden. Deze verbetering is inderdaad tot stand gekomen.

Op 4 Mei 1655 vertoeft hij weer hier voor overleg met den pensionaris, van welk onderhoud ons de inhoud duister blijft.

Op 10 Mei d.a.v. brengt hij weer hier door om een beslissing te nemen over de letters, welke in de natuursteen platen moeten worden gegrift. Het betreft het volgende opschrift:

JOANNIS THYSII BIBLIOTHECA

Op 4 Juli d.a.v. is hij nogmaals te Leiden in verband met een bespreking over het metselwerk, waarna op 25 Juli het huis in top is en de „mey” op het huis gezet wordt, waarbij het personeel 24 gulden aan drinkgeld ontvangt.

Hij doet door den schilder **Stooter** een teekening maken van het wapen, dat in den voorgevel in natuursteen gehouwen moet worden. De natuursteen, het z.g. „hartwerck”, was volgens het bestek uitbesteed aan Maria **Jansz.** van Deyl, weduwe van Mr. Cornelis van Duymen, die blijkbaar de steenhouwerij van haar overleden echtgenoot voortzette

en persoonlijk bij de aanbesteding tegenwoordig was. Op 30 September 1655 werd aan haar betaald 650 gulden voor het „Bentemer hartwerck volgens bestek en daarbuiten geleverd, mitsgaders het houwen van de letters en het wapen boven de poort”. De beeldhouwer van het wapen en van het andere beeldhouw-
werk is ons daarom niet met name bekend. Op 5 October schijnt het steenhouwwerk gereed te zijn, want toen ontvingen de steenhouwers hun fooi, waarbij du Tour aanteekent, dat hij deze heeft achtergehouden en niet tegelijk met het „mey” feest heeft betaald, omdat hij wilde, dat hun werk bij het ontvangen ervan klaar zou **zijn**.¹⁾

In dien tijd schijnt het werk wel voor het **over-**groote deel voltooid te zijn geweest, want op 1 September reisde hij naar Amsterdam om geld te halen en spoedig daarna volgt de betaling van de meeste posten.

Op het dak prijken vroeger twee aardbollen, gesmede „**sferen**” noemt van **Mieris** deze, welke bekroningen thans noode worden gemist. Zij werden vervaardigd door Mr. Jan **Jansz.** Pot, die ook het andere grove smeedwerk, zooals de hengselen, duimen, diefijzers, houvasten, **tesamen** met de „**globussen**” voor 524 gulden had aangenomen.

Op zijn inschrijvingsbiljet, dat voor in het kasboek is ingeplakt, vermeldt hij, dat het zal worden gesmeed van het beste Spaansch of Zweedsch ijzer.

Het plaatsen van globes op een dak was wel meer in gebruik in die dagen. Ook Constantijn Huygens had deze op zijn huis.

¹⁾ Voor de restauratie van de gevel zie: Bull. van den Ned. Oudheidkundigen Bond IV (1902-1903). blz. 31.

Het dak was gedekt met verglaasde pannen, terwijl op de koningsstijlen de globes stonden, welke een aardige beëindiging van het dak vormden. Bij den inkoop staan vermeld 2400 verglaasde pannen met 150 nokvorsten tegen 2 stuiver, totaal voor 111 gulden, gekocht bij Cornelis Hoogbrug.

Merkwaardig is, dat de teekening voor de trap werd gemaakt door Paulus Ruysch, schout van de Bilt, die voor „een teeckeninge en verscheyden concepte van trap” 10 gulden ontving¹⁾.

De ballusters werden gedraaid door Abraham van den Hoef. Zoo spoedde zich het werk ten einde.

Het slotemakerswerk werd verricht door van Gaasbeek voor 235 gulden. Mr. Jan de Vos verrichtte het schilderwerk voor 78 gulden en 19 stuiver. Aan Mr. Jansz. Reijsendeeg werd het loodgieterswerk toevertrouwd voor 686 gulden en 16 stuivers.

De geheele bouwkosten kwamen zodoende met inbegrip van de kosten voor de inrichting en aankopen van de perceelen op ongeveer 14500 gulden.

Het kasboek van den bouw, dat door du Tour zorgvuldig is bijgehouden, bleef gelukkig bewaard en stelt ons in staat een nauwkeurig beeld van de bouwgeschiedenis te projecteeren, hetgeen bij de meeste niet-overheidsgebouwen door het ontbreken der archieven niet mogelijk is.

Voor al is het interessant omdat het onuitsluitel geeft omtrent den ontwerper van het gebouw. De veronderstelling van velen, die op grond van stijl-overwegingen dit werk aan Post toeschrijven, vindt

1) Het is begrijpelijk dat, nu 's Gravenzande het detailwerk niet kon verzorgen naar iemand anders moest worden uitgezien, doch omtrent de relatie van deze Paulus Ruysch met du Tour is ons niets bekend.

in de feiten geen steun. Duidelijk vermeldt immers de rekening, dat het ontwerp „de gront- en stantteekeningen” door den stads fabriek werden vervaardigd. Dit moet geschied zijn niet lang voordat van ‘s Gravenzande in zijn functie werd geschorst. De eerst gedateerde post in het kasboek staat op 14 Dec. genoteerd, terwijl de honorariumpost daarvoor staat opgeteekend, echter zonder datum. Vermoedelijk heeft du Tour bij het aanleggen van het kasboek enkele voordien uitgegeven posten zonderdatumingeschreven,

Toen de zaak voor van ‘s Gravenzande in Leiden scheef ging heeft hij de leiding ook spoedig losgelaten. We zien hem nog eenmaal te samen met den bouwheer en van der Helm op reis gaan voor den aankoop van hout, doch daarna reist du Tour alleen met van der Helm en maakt op 27 Dec. 1654, zooals we zagen, een vierdaagsche reis voor aankopen naar Amsterdam en Zaandam. Dit was enkele dagen voor het definitieve ontslag van van ‘s Gravenzande uit den stadsdienst.

Pieter Post komt in de rekeningen niet voor.

Vermoedelijk heeft du Tour na het vertrek van van ‘s Gravenzande den bouw op goed vertrouwen met Mr. van der Helm, die ongetwijfeld een man van goede faam was, en met zijn metselaar Jan van Petye onder het wakend oog van den secretaris Verruyt den bouw beeindigd. Het vertrouwen, dat du Tour, die een beminnelijk bouwheer schijnt te zijn geweest, in deze vaklieden stelde werd blijkbaar niet beschaamd, want beide ontvangen bij de uitbetaling een rozenobel extra, terwijl aan het dochttertje van Petye een ducaat voor de spaarpot wordt geschonken, evenals voor het zoontje van de steenhouwersweduwe.

Ook de secretaris Verruyt werd niet vergeten. Deze

toucheerde voor de door hem bewezen diensten 150 gulden.

Ook over de inrichting in de Bibliotheek kunnen aan dit kasboek aardige gegevens worden ontleend.

Alle aankooopen staan er vermeld tot in het jaar 1659 toe. De drie **conterfeitsels**, het groote van Thijsius zaligeren de twee kleinere van Prof. Ant. Thijsius en Joh. Thijsius' oom, den reeds genoemden Prof. Constantijn **l'Empereur**, werden geschilderd door Jan de Vos, die ook het verfwerk voor de gevels had verzorgd. Met de lijsten mee kostten zij 61 guldens en 10 stuivers.

De catalogus werd opgesteld door zekeren Sleeger, waarvoor de vergoeding volgens uitspraak van den Heer Elsevier en goedgekeurd door de hoofdmannen van het „**bouckvercoopers**” gilde, daartoe op de Doelen bijeengekomen, op 81 gulden werd bepaald.

Ook het inrichten van de bibliotheek en het uitschieten en sorteeren van de boeken geschiedde door Sleeger.

Als custos werd aangesteld Gerrit Andries **Buijtenhuijs** tegen een **jaarlijksch** salaris van 100 gulden.

Zie hier in het kort de geschiedenis van de tot standkoming van de „**Thijsius** Bibliotheek”, een voor Leiden alleszins merkwaardige stichting.

VAN OERLE.

Cornelis van Aecken en de Gedenksteenen in de St. Jeroensbrug.

Toevallig stuitte wij binnen een kort tijdsbestek meerdere malen op de figuur van den Leidschen goudsmid, wijntapper en oudheidminnaar Cornelis Claesz. van Aecken, ook wel genaamd Aquanus. Reeds tien jaar geleden gaf wijlen Jhr. Mr. W. A. Beelaerts van **Blokland** naar aanleiding van het fraaie wapen boek, dat omstreeks 1581 in het bezit van Van Aecken was, in ons Jaarboekje ¹⁾ het resultaat van zijn onderzoekingen over dezen Leidenaar weer. In dit Jaarboekje schildert Professor Dr. H. van **Rooijen** O.S.C. in zijne uitnemende studie over het Leidsche Mirakel deze merkwaardige figuur.

Hoewel wij naar aanleiding van enkele bevindingen, welke verband hielden met de gedenksteenen in de St. Jeroensbrug, aanvankelijk het voornemen hadden eveneens **breeder** op Van Aecken in te gaan, achten wij ons thans van deze taak ontslagen, doch meenen er goed aan te doen van deze gelegenheid gebruik te maken 's mans portret hier weer te geven en

1) 1933 blz. 91 e.v.; verg. ook Bijdragen voor Vad. Geschiedenis en Oudheidkunde VIe Reeks, deel VIII blz. 115 e.v.; Oud-Holland 35 (1917) blz. 51.52.

Foto Prentenkabinet der
Rijksuniversiteit Leiden

Cornelis Claesz. van **Aecken**
(Prent Johan **Wierix**)

tevens nog eens na te gaan, op welke wijze hij in het bijzonder in poëzy verheerlijkt werd.

De hierbij afgebeelde zeer fraai gegraveerde prent van de hand van Johan Wierix vertoont een achter een tafel staande man van ~~van~~ gevorderden leeftijd en een tamelijk gezet voorkomen. Hij kijkt naar rechts in de verte en houdt twee Romeinsche munten in zijn handen. Rechts op den achtergrond zijn eenige Romeinsche monumenten en ruïnes afgebeeld.1). De prent komt voor met een Latijnsch en een Nederlandsch onderschrift. Uit de dateering van 1578 en den leeftijd van 64 jaar blijkt, dat hij omstreeks 1514 geboren werd.

Het Latijnsche gedicht verhaalt, dat hij wel grijs van haren maar nog jong van hart is, dat de oudheidkunde hem evenveel dank verschuldigd is, als de Nederlandsche dichtkunst aan Jan van Hout en ten slotte, dat men niet naar de Italiaansche bouwvallen hoeft te reizen, daar men Rome in het huis van Aquanus vindt.

1) L. Alvin, cat. de J., J. et A. Wierix no. 1856: J. F. van Someren, cat. v. Portretten II blz. 86. Wij konden niet controleren waar Van Someren het overlijdensjaar 1586 uit putte. J. van Vloten (Leidens Belegering en Ontzet. 1853 blz. 84) noemt dit portret ook, doch stelt het ten onrechte op naam van Goltzius. Aldaar is ook het hierna te noemen gedicht afgedrukt. — Zie ook Sted. Prentverzameling oud. 4327 e.v., nieuw 46895 e.v.

Het met dekverf op papier geschilderde portretje in de Sted. Prentverzameling (oud 4333, nieuw 46901) werd op grond van een niet zeer betrouwbare bewering door Joh. le Francq van Berkhey eveneens met Aquanus geïdentificeerd, waarbij deze merkwaardige laat 18e eeuwse natuurkundige en oudheidliefhebber de veronderstelling oppert, dat Aquanus ook het noodgeld van het Beleg had ontworpen. Wij verwijzen naar de Sted. Prentverz. voor de vele notities en herhalingen, waaronder een van W. Flemming. Ook Dr. Frenay verwierp deze identificatie (zie blz. 119).

De dichter van deze sierlijke regels was niemand minder dan Janus Douza, want in zijn *Poemata* (uitg. 1609, blz. 132-133) leest men hetzelfde gedicht met een enkele afwijking en toevoeging. O.m. is toegevoegd :

„Ille cui tantum prope nostra Batavia debet
Quantum docta suo Flandria Goltziadi.”

hetgeen dus wil zeggen, dát hij in Holland bijna een plaats inneemt, zooals de bekende penningkundige Hubert Goltzius in Vlaanderen.

De Nederlandsche tekst luidt als volgt:

Ghelyck **Homerus** de poezie heeft **gebrocht** aen boort
So brengt ghy Aquanus de **schoone** antycken voort
By den Romeynen eertyts in Batavia ghelaten
Van **Gout**, Silver, **coper** schoon boven maten
Ende andere aerden schalen, root als **Corael** ¹⁾
Die in U huys werden ghesien ghetoot teenemael,
Ghenaemt de Wissel, hoort mijn vermonden,
Waer in tot Leyden goet logys wert bevonden,
Want ghy logeerende zyt veel Eedele **heeren**,
Om die antycken te **sien** is haerlyder begeeren,
Die bij U in **grooter** meenichten werden ghetelt
Daerom heeft U **Goltsius** ²⁾ onder die antiquarii gestelt.”

Dit zijn niet de eenige plaatsen, waar dichterlijk van dezen Leidenaar gewag wordt gemaakt. In Fruytiers 2e uitgave der „**Corte Beschrijvinghe**” van 1577s) zegt Leyden op blz. 2, nadat gesproken is over de vondsten bij Katwijk,

„Waer van veel Reliquien in mij zijn gebleven
Bij mijnen blaue Steen, Ghy vindtse daer”

1) Hiermee bedoeld het Romeinsche aardewerk, bekend onder den naam van terra sigillata.

2) Het is ons niet gelukt de bedoelde plaats te vinden.

3) Verg. R. Fruin, Oude Verhalen.

en in margine staat ter verduidelijking:

„Tot Cornelis van Aecken”.

Mede uit het voorgaande blijkt dus, dat wij hier met een soort plaatselijken liefhebber te doen hebben. Hij toonde de te **Roomburg** en Brittenburg gedane vondsten aan de gasten, die zijn herberg bij den Blauwe Steen bezochten, en mogelijk verkocht hij deze vondsten ook aan zijn gasten.

Na deze uitwijding over het uiterlijk van Van Aecken en de op hem gemaakte gedichten moge vermeld worden, dat Cornelis van Aecken ook zelf eenige gelegenheidsgedichten gemaakt heeft. In den atlas Bode1 Nijenhuis op de Leidsche **Universiteitsbibliotheek**¹⁾ vonden wij een drietal bladen, waarop met fraaie, doch helaas hier en daar wat verbleekte letters een aantal gedichten betreffende het beleg en ontzet zijn geschreven.

Het gedicht van het eerste blad is blijkens het onderschrift het werk van Cornelis van Aecken en komt behoudens kleine afwijkingen geheel overeen met de Incarnationes, gelijk deze bij **Bor**²⁾ en **Orlers**³⁾ staan afgedrukt. Het is een ontwerp voor een druk in **plano**⁴⁾.

1) 3301 277-279.

2) **P. Bor**, Oorsprongh, begin **ende** vervolgh der Nederl. Oorloghen (1621) VII f. 62vo-63. **Bor** reeds geeft **Corn. van Aecken** 'als maker van deze gedichten op, **vermeldt**, dat deze de gedichten in druk heeft uitgegeven en verwijst tevens naar **Jan** Fruitiers, die slechts een strophe en zonder **naamsvermelding** afdruckte.

3) **Orlers**, (ed. 1641) blz. 548. Deze neemt weer van **Bor** over.

4) Bibliotheek gem. archief Leiden no. 2016 (nieuw). Voor dezen druk, welke voorzien is van de wapens van Holland, Leiden, Haarlem en Nibbixwoude (fam. Van Aecken?), verwijzen wij naar de studie van B. J. M. de Bont en Dr. J. D. **Frenay** over het Leidsche Wonder II bl. 42 e.v. **Bibl. arch.** Leiden no. 501 (nieuw).

Deze Incarnationes zijn z.g. jaardichten. Wanneer men de hoofdletters van elk tweeregelig couplet samentelt, krijgt men het jaar 1574.

Het tweede blad vertoont zonder naamsvermelding de ten name van Jan van Hout staande gedichten van den **Stadhuisgevel**,¹⁾ benevens de opschriften van de *beide* gedenkstenen van de St. Jeroensbrug, over welke laatste monumenten wijlen de Heer D. de Graaf drie jaar geleden een en ander in ons Jaarboekje: **publiceerde**²⁾.

Het derde blad geeft varianten op strophe 4-7 van het eerste blad en is eveneens gemerkt „**C. van Aacken Inventor**”.

In de eerste plaats is het thans mogelijk om met behulp van het tweede blad de tot nu toe onleesbare inscripties) van den brugsteen ter rechterzijde verder aan te vullen. Deze moet luiden: „**Zuuct en vint hier tuer daer van tijt dagh maent en jaer**”. Voorts weten wij nu ook, dat deze beide **stenen** uit denzelfden tijd **dateeren** en derhalve het opschrift op den steen ter linkerzijde bij het herstel in 1939 ten onrechte werd weggelaten.⁴⁾ Bovendien is er aanleiding om te veronderstellen, dat de ontwerper der gedichten identiek moet zijn met den maker van de verzen op den stadhuisgevel. Of de tweede **brugsteen** dadelijk aldaar **geplaats** is en of hij niet eerst een ander monument gesierd heeft, blijft een open vraag.⁵⁾

1) Zie Overvoorde, Geschiedenis v. h. Raadhuis te Leiden, blz. 40-41. Er zijn slechts kleine afwijkingen te bespeuren.

2) 1940, blz. 128 e.v.

3) Zie Leidsch Jaarboekje 1940, blz. 130.

4) L. Jb. t.z.p. blz. 131.

5) Ernst Brinck maakt in zijn Itinerarium ($\pm$ 1605/6) van een inscriptie melding. (Leidsch Jb. 1925/6, blz. 22).

De toeschrijving van den gevelsteen van het **raad-huis aan** Jan van Hout gaat voor **zoover** wij kunnen nagaan terug op **Bor**,¹⁾ die echter de Orlers uitgave van 1614, waar op blz. 417 Jan van Hout slechts genoemd wordt als maker van den Lofsang, niet geheel juist las, al moet worden bedacht, dat Bor, die zich in 1591 te Leiden als notaris vestigde, zeer goed geïnformeerd kan zijn.²⁾

Weliswaar zou het uiterlijk voorkomen van het blad met de uitgevoerde **incrypties** van raadhuis en Jeroensbrug de veronderstelling wettigen, dat zij van dezelfde hand waren als de beide bladen, waarop Van **Aecken** als inventor staat aangeduid, maar het verschil in qualiteit als dichtwerk verbiedt om het auteurschap aan **één** en den **zelfden** man toe te schrijven. Juist de betrekkelijke kundigheid der in steen gehouwen verzen doet ons eerder tot **de oude** toeschrijving aan Jan van Hout overhellen.

E. PELINCK.

1) P. Bor, t.a.p. fol. 62vo. Daar wordt ook slechts een steen bij de Vlietbrug vermeld en wel die van 1577.

2) Zie Kroniek Hist. Genootschap III, blz. 86.

Een Boheemsch edelman, die Leidenaar werd,

Slechts weinigen weten van het verblijf alhiervan Baron Radislas Kinsky, die in zijn vaderland met eere genoemd wordt als patriot en krijgsman en niet minder als geleerde in lateren levenstijd. Hij werd geboren in 1582 als zoon van **Johann**, van den tak zijner uitgebreide familie, die doorgaans Dlask werd bijgenaamd en van Anna **Pausar** en was petekind van den broeder zijns vaders, **Radislas**, die bijzonder veel had gedaan, om het aanzien en den rijkdom van zijn geslacht te vermeerderen. Deze oom was 21 Maart 1596 door Keizer Rudolf tot Freiherr verheven, hetgeen de Bohemers sterk afkeurden en niet erkenden. Hij stierf in 1619 zonder kinderen en liet uitgestrekte goederen en vele heerlijkheden na. Radislas 11 was een felle utraquist en nam levendig deel aan de groote beroeringen, waaronder zijn land in de twee eerste decennia der 17e eeuw gebukt ging, waarbij hij zich als aanvoeder onderscheidde. Bijtijds voorzag hij echter, dat zijne partij, die der Protestanten, met hun onbekwamen Winterkoning het onderspit zou moeten delven, maakte zijn eigen vast goed en dat van zijnen peetoom geërfd, te gelde en vertrok naar de Nederlanden, alwaar hij al lang en breed in veiligheid vertoefde, toen hij 10 Oct. 1621

door graaf **Karl** von Liechtenstein werd ingedaagd, onder de 30 aanvoerders der rebelsche **stenden**. Zijn niet verschijnen te Praag werd beantwoord met verbeurdverklaring zijner goederen en verbanning, waarin hij levenslang berust heeft. Wij vinden hem ingeschreven ter Academie 28 Mei 1621, dus omstreeks 40 j. oud, vervolgens 28 Aug. 1633, 3 April 1640 en ten slotte 29 Mei 1660. Deze laatste maal werd de dorre lijst van namen in het album onderbroken door eenige regels, waarin zijne '78 jaren herdacht worden, benevens het feit, dat evenals in 1621, toen een Vorstius als rector magnificus optrad. Hielvan heeft hij echter niet veel geprofiteerd, daar hij reeds 26 juni 1660 stierf en drie dagen daarna begraven is in de Hooglandsche Kerk, waar hij twee graven bezat, die hij aan de gereformeerde en aan de Walenkerk legateerde. Aan de laatste, die hij placht te bezoeken, tevens een fonds, dat nog langen tijd daarna goede diensten heeft bewezen.

Ofschoon hij, vluchteling en balling, natuurlijk nimmer een diploma als zoodanig kon verkrijgen, noemde hij zich en stond ook bekend, als Baron. Hij moet acht talen gekend hebben en schreef en dichtte in het Latijn.

Op 7 Dec. 1637 werden zijne oomzeggers: Adolf Ernst, Ulrich en Philip Moritz alhier ter Academie ingeschreven en de twee eerstgenoemden 23 Oct. 1645 werderom. Het waren de zoons van zijnzen broeder **Wilhelm**, den eersten Kinsky, die de grafelijke waardigheid verkreeg. En later, in de 18e eeuw zijn nog twee leden dier familie, n.l. in 1720 en 1726 ter Leidsche Academie gekomen, zonder twijfel wel bewust van het langdurig verblijf van hunnen voor-zaat in deze stad.

Met opzet schrijf ik thans deze regelen. Wanneer de bronnen van ons archief weer ten volle te raadplegen zullen zijn, is dan t.m. de aandacht gevestigd op een persoon, die zeker nog meer sporen zal hebben nagelaten (ik denk bij name aan de protocollen der Fransche notarissen Angillis en Doude), die hier te **lande** onbekend bleef, doch geenszins in zijn verre vaderland Boheme.

W.J.C. BIJLEVELD.

Juli 1942.

De Leidsche Monumenten,')

DE VERANDERINGEN IN HET STADSBEELD IN 1942.

Ten **gevolge** van de geringe bouwnijverheid werden in 1942 geen monumentale gebouwen veranderd.

De restauratie van den gevel van het pand **Noord-einde nr. 50** (R.K. Vakschool) vond in het najaar haar voltooiing. De fraaie, rijk versierde gevel, is hierdoor, naar wij hopen, voor langen tijd behouden.

Wegens voorschriften van hoogerhand kon de verbouwing en uitbreiding van de **Stadshulpwerf** aan de Oude **Heerengracht**, waarvan ons vorig overzicht melding maakt, geen doorgang vinden; de restauratie van de **Pieterskerk** en de **Marekerk** moest om de zelfde reden worden stopgezet. De herstelwerkzaamheden van het **Gravensteen** en het **Pesthuis** konden daarentegen gelukkig doorgang vinden.

In den loop van het jaar kwam de verbreeding van het gedeelte **Pelikaanstraat**, gelegen tusschen de Haarlemmerstraat en den Ouden Rijn, tot stand. Op den hoek van de Haarlemmerstraat en de **Pelikaanstraat** stond een pand met een eenvoudigen halsgevel (zie de foto). Op de beide afdekplaten, die dezen gevel aan het begin van den gebogen hals afdekten, stond „Anno” en „1791” en op den **afdek-**

1) Elfde vervolg.

steen van den topgevel „Nooyt volmaekt”. Deze steenen zijn voorloopig naar de steenhouwerij van de restauratie van het Gravensteen vervoerd. De overige gesloopte huizen zijn niet vermeldingswaardig.

Een verlies leed het **Meermanshof** aan de Oude Vest, ten gevolge van het kappen van de boomen in den hofjestuin (n.l. een wilg, een wilde kastanje en berken). Hoe prachtig de boombeplanting in dit hof vóór een aantal jaren was — een rij geschoren linden stond toen bovendien voor de huisjes — blijkt uit de hierbij afgebeelde oude foto.

De in slechten staat verkeerende acht linden van het **Hof van Eva van Hoogeveen** aan de Doelen-gracht verwisselden voor een accaciabeplanting.

Het is te betreuren, dat de regenten van hofjes steeds meer overgaan tot verwijdering van de boomen en van de gras- of bleekveldjes in de tuinen van hofjes en in de plaats daarvan veelal uitheemsche struiken doen aanbrengen.

Bij gedeeltelijke betegeling van de onderpui van den gevel van het pand **Haarlemmerstraat 165a**, een onderdeel van het v.m. Sinte Barbare Gasthuis, kwam tijdelijk de oorspronkelijke gevel van de kapel aan den dag. Het bleek, dat deze merkwaardige „bovenkapel”¹⁾ aan de zijde van de Haarlemmerstraat is opgetrokken van baksteen, formaat 23 x 5.5 c.m., gelardeerd met lagen ledesteen (zandsteen) van 16 c.m. dikte (zie de foto).

Tijdens de verbouwing van de v.m. Kweekschool voor Onderwijzers en Onderwijzeressen, **Oude Vest nr. 35**, werd bij het verrichten van graafwerk voor het maken van een fundeering onder den verwarmings-

1) Zie H. J. Jesse in Leidsch Jaarboekje 1937, bl. 99.

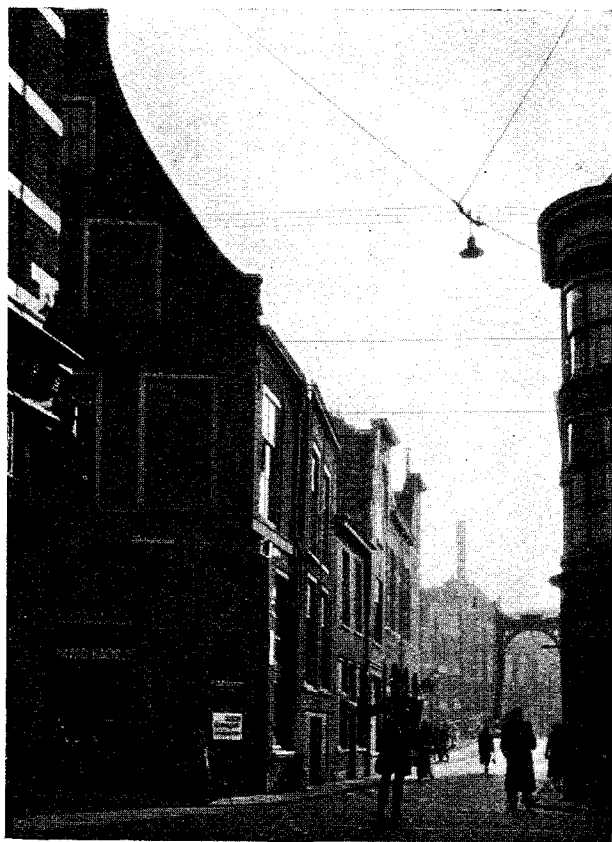
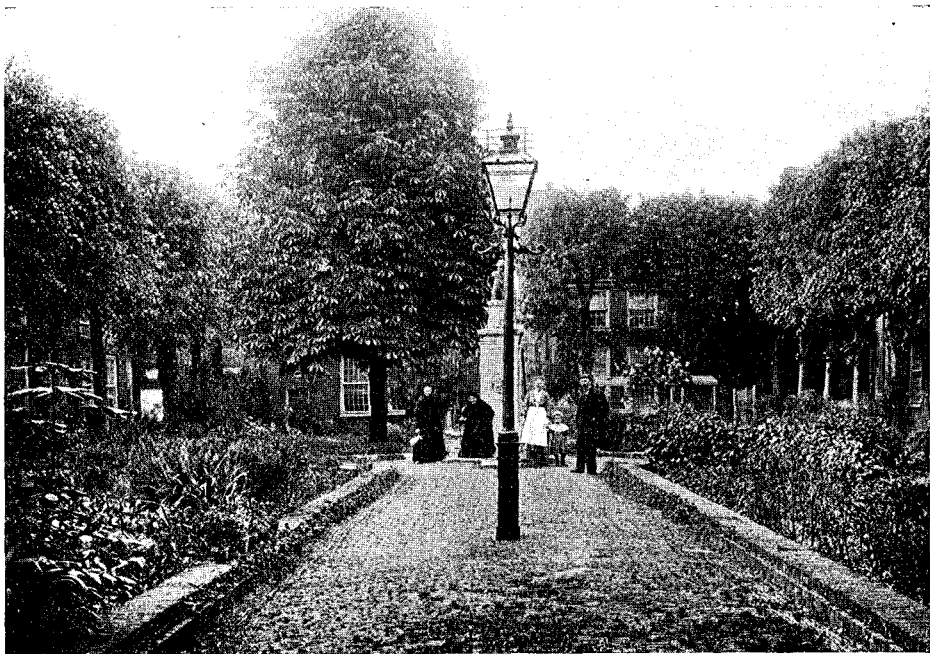

Foto G. van der Mark.

De Pelikaanstraat en de (oude) Gepektebrug, gezien van de
Haarlemmerstraat uit (najaar 1941).

Fotoverzameling Gem. Werken.

De boombeplanting vóór eenige tientallen jaren in het Meermanshof met o. a.
geschoren linden vóór de huisjes.

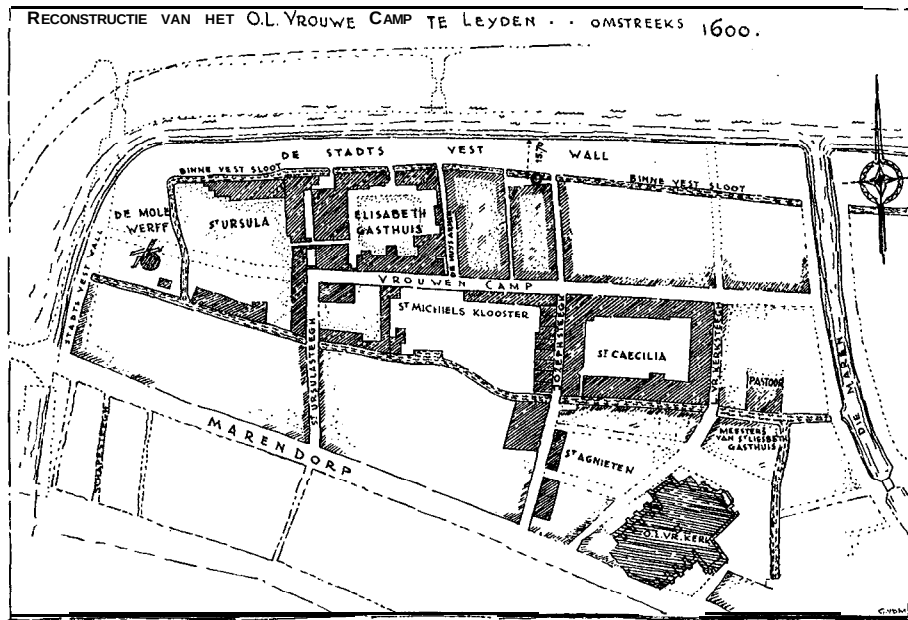
Foto G. van der Mark.

De onderpui van het v.m. Sint-Barbaragasthuis, Haarlemmerstraat no. 165a, tijdens de uitvoering van werkzaamheden.

Foto G. van der Mark.

Paalbeschoeiing van de vroegere Binnenvestgracht achter de Oude Vest, gezien in westelijke richting. De beschoeiingsplanken, benevens de voorste palen waren juist verwijderd. Links van de palen bevond zich het grachtje.

Op deze reconstructie-teekening, vervaardigd naar gegevens van Ir. H. A. van Oerle, is o.m. de **Binnenvestgracht(sloot)** weergegeven. Het cirkeltje bij de maat „15.70” in den stadsvestwal geeft de plaats weer, waar de beschoeiing is aangetroffen.

schoorsteen op een oude beschoeiing gestuit, die ongeveer evenwijdig liep met de Oude Vest. Dit was de buitenkant van de Binnenvestgracht. Dit grachtje is op de hierbij behorende teekening aangegeven. De aangetroffen beschoeiing ligt op een afstand van 15.70 m. uit de tegenwoordige voorgevelrooilijn. Op den bodem van de Binnenvestgracht, op een diepte van 2.65 m. — N.A.P. en 3.40 m. onder, het huidige terreinniveau, werden aangetroffen een **steen** werpkogel en een ijzeren voorwerp, vermoedelijk een gaffel van een haakbus, waaruit we zien, dat deze **verdedigingsgracht** in de middeleeuwen een behoorlijke diepte heeft gehad. De voorwerpen zijn overgebracht naar de Lakenhal. Bij het schoonmaken van den voorgevel van het uit 1766 dateerende gebouw kwam boven den ingang een in het hardsteen gebeiteld opschrift tevoorschijn, luidende: „Maison des **Vieillards** et Orphelins de la Diaconie Wallonne”¹⁾.

Bij herstel van een stuk *walmuur van het Rapenburg (oostzijde)*, gelegen tusschen Heerensteeg en Nieuwsteeg, kwam de uitmonding van de vroegere *Arkegracht* aan het licht; deze gracht loopt onder het woonhuis Rapenburg nr. 114 door, ongeveer in de richting Nieuwsteeg hoek Salomonssteeg²⁾. De plaats van de uitmonding is thans door den dienst der Gemeentewerken door rondboog-metselwerk aangegeven.

A. BICKER CAARTEN.

1) Welwillende **mededeelingen** van den heer G. van der Mark.

2) Zie de kaart (bijlagen **XX**) bij W. Pleyte, Leiden voor 300 jaar en thans (1874).

**Lijst van werken, betrekking hebbende
op Leiden en Omgeving, verkregen in
1942 door het **Gemeente-Archief**.¹⁾**

Beij (H.); De bouw van het Stadhuis te Leiden,
z j. (1942). (Gecycl.).

Bij l e v e l d (W. J. J. C.) ; Lijst, houdende opgave van
de geschriften van W. J. J. C. Bijleveld, opgesteld
door den schrijver. Aug. 1942. (Getypt).

Bijleveld (W. J. J. C.); De weg, dien vele oude
portretten gingen. Overdr. uit: „De Nederland-
sche Leeuw”, 1942.

Bijleveld (W. J. J. C.); Het huwelijk van Coever-
den-De Raet. Overdr. uit: „De Nederlandsche
Leeuw”, 1942.

B 10 k (Dr. Ir. G. A. C.) ; De bouwmeester Pieter
Post als schilder en teekenaar. Overdr. uit: Bouwk.
Weekblad, 63 jg., 4/11 April 1942.

Dri essen (Ir. G. L.); Beeldhouwwerken aan het
nieuwe Leidsche Stadhuis, 1942.

Grootens s.j. (Dr. P. L. M); Dominicus Baudius.
Een levensschets uit het Leidsche Humanisten-
milieu 1561-1613. Nijmegen-Utrecht, 1942.

Jo n k e e s (A. G.); Staat en Kerk in Holland en
Zeeland onder de Bourgondische Hertogen 1425-
1477. Bijdragen van het Instituut voor Middel-
eeuwsche Geschiedenis der Rijksuniversiteit te
Utrecht, uitgegeven door Prof. Dr. O. Opperman,
XXI, Groningen-Batavia, 1942.

1) jaarverslagen, catalogi, dag- en weekbladen, periodieken,
programma's en courantenartikelen zijn niet opgenomen.

Off ringa (B.); Uit de Oude School. In: **Paedagogisch Tijdschrift voor het Christelijk Onderwijs**, 35e jg., **Aug./Sept.** 1942.

Ver h e u 1 (J.) Dzn.; Oude boerenhofsteden in **Zuid-Holland**. 2e Herziene druk. Rotterdam, 1937.

Mededeelingen in dichtvorm betreffende het **Diamanten-Jubileum** van de N.V. **Electr.** Handelsdrukkerij C. de Bink & Zoon, Stille Rijn 9, Leiden.

INHOUD

	Blz.
Voorwoord.	5
Verslag Vereeniging „Oud-Leiden” over 1942 .	7
Bestuur, Commissies en Naamlijst van donateurs, leden en begunstigers	23
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland (1942) .	36

IN MEMORIAM :

A. D. Vijgh, door J. C. v. Eck	46
W. Warnaar, door Mr. J. Slagter	49
J. R. de Bruine Groeneveldt, door Prof. Mr. J. van Kan.	52
A. L. van Beeck , door Dr. D. E. Bosselaar. .	56
L. van der Laan, door Dr. Ir. P. Fehmers . .	59
F. G. H. Gerlings, door Dr. J. E. Kroon . . .	62
F. E. Meerburg, door D. F. E. Meerburg. . .	64
Mr. H. M. A. Coebergh, door Ir. G. L. Driessen	66
Jonkvr. F. van Panthaleon, Baron. v. Eck , door Mej. Dr. Catha. Hovens Gréve	69
J. C. A. Binnendijk, door J. J. Planjer. . . .	72

BIJ DRAGEN

Leiden omstreeks 1870, door Ir. G. L. Driessen	76
Leiden, stad der refugié's , door W. J. J. C. Bijleveld	104
Het Mirakel van Leiden, door Dr. Henri van Rooijen o.s.c.	108
De gedaanteverwisseling van het Leidsche Postkantoor, door W. J. van Varik	131

	Blz.
Bladvulling, door W. J. J. C. Bijleveld . .	137
Huizen en Geveltoppen te Leiden, door H. J. Jesse Sr.	138
Een tournooiveld te Leiden, door Mr. A. v. d. Sande Bakhuijzen	150
Het oude Kerkhof van Calslagen, door Mr. J. Belonje	153
De geschiedenis van het huis van Daniel van der Meulen (Rapenburg 19), door Annie Versprille	158
De bouwgeschiedenis van de Thysius bibliotheek aan het Rapenburg, door Ir. Hugo van Oerle Cornelis van Aecken en de Gedenksteen in de St. Jeroensbrug, door Drs. E. Pelinck . .	170
Een Boheemsch edelman die Leidenaar werd; door W. J. J. C. Bijleveld	180
De Leidsche Monumenten, door A. Bicker Caarten	186
Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en omgeving (1942)	189
Bladvulling door W. J. J. C. Bijleveld. . . .	192
